

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет педагогіки і педагогіки
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Магістерська робота
ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ
ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНО-
РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ

Спеціальність

016 Спеціальна освіта (Інклюзивна освіта)

Студента групи зм Ю-2_10

Лопадчака Остапа Мирославовича

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

доктор педагогічних наук, професор
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

Поліщук Віра Аркадіївна

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор психологічних наук, професор кафедри психології розвитку та
консультування ТНПУ ім. Володимира Гнатюка

Радчук Галина Кіндратівна

Робота захищена з оцінкою:

Національна шкала _____

Кількість балів: ___ Оцінка: ECTS ___

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	8
1.1. Основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі.....	8
1.2. Психологічні та вікові особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку.....	19
1.3. Основні чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі	29
Висновок до розділу 1	37
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ	39
2.1. Нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі.....	39
2.2. Аналіз досвіду попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі	47
Висновок до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ	57
3.1. Програма попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі та її експериментальне апробування.....	57
3.2. Рекомендації педагогам щодо підвищення ефективності попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі	74
Висновок до розділу 3	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження проблеми попередження булінгу серед дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі є надзвичайно важливою в сучасному суспільстві, де увага до прав та благополуччя дітей стає пріоритетною. Порушення психофізичного розвитку, яке може включати різноманітні фізичні, розумові чи емоційні труднощі, значно ускладнює процес адаптації таких дітей до соціальних норм та взаємодії з однолітками. Ці труднощі часто стають основною причиною виникнення булінгу, що негативно впливає на психологічний, емоційний та соціальний розвиток дитини, створюючи бар'єри на шляху до її інтеграції в суспільство.

Зазначимо, що булінг серед дітей є глобальною проблемою, яка не оминає жодну країну, а в навчально-реабілітаційних центрах ситуація набуває гостроти через специфічні особливості і потреби учнів із порушеннями психофізичного розвитку. Такі діти часто стикаються з непорозумінням, відсутністю підтримки та прийняття їх з боку однолітків, що в результаті може призводити до ізоляції та посилення відчуття неповноцінності та ін. Недостатня увага до цього аспекту може призвести до серйозних наслідків для психічного здоров'я дітей із порушеннями психофізичного розвитку, таких як депресія, тривожні розлади, порушення самооцінки, що можуть мати довготривалі наслідки у їхньому житті.

Проблема булінгу в навчально-реабілітаційних закладах/центрах стає ще більш значущою в контексті змін у суспільному розумінні інклюзивної освіти. Сучасні підходи в освіті акцентують увагу на необхідності створення рівних умов для всіх дітей, незалежно від їхніх фізичних чи розумових особливостей. Водночас, реальна інтеграція дітей з порушеннями психофізичного розвитку в освітнє середовище може бути ускладнена не тільки педагогічними аспектами, але й соціальною стигматизацією. Часто діти з порушеннями психофізичного розвитку стають об'єктами насмішок і насильства, що перешкоджає їх соціалізації і запобігає розвитку здорових міжособистісних відносин.

Як показує аналіз наукової літератури (З. Адамська (2014), Т. Алексеєнко

(2018), В. Андрєєнкова (2020), А. Барліт (2016), Г. Беженар (2012), О. Бойко (2012), О. Бондарчук (2018), С. Буров (2017), Т. Воронцова (2017), О. Глазман (2016), О. Дашковська (2015), Є. Дубровська (2019), Т. Журавель (2017), А. Король (2019), О. Косарева (2016), Л. Левицька (2016) та ін.), на сучасному етапі розвитку соціальних і педагогічних наук особлива увага приділяється питанням профілактики булінгу і створення інклюзивного середовища в навчально-реабілітаційних центрах. Багато науково-методичних досліджень наголошують на важливості формування в учнів і вчителів емоційного інтелекту, культури спілкування, поваги до різноманітності, що є основою запобігання конфліктам і насильству. Однак для дітей з порушенням психофізичного розвитку це питання набуває особливої ваги, оскільки вони можуть не лише стати жертвами булінгу, але й через власні труднощі у спілкуванні і розумінні соціальних норм, часто ставати його ініціаторами.

Проблема попередження булінгу серед дітей з особливими потребами є важливою частиною інклюзивної освіти, оскільки вона вимагає створення спеціальних умов для навчання та соціалізації, враховуючи як фізичні, так і психологічні аспекти розвитку таких дітей. Вивчення цієї проблеми дозволяє розробити ефективні стратегії та програми профілактики, а також посилити роль підтримки з боку батьків, педагогів, соціально-педагогічних і психологічних служб. Тому дослідження проблеми попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційних центрах є надзвичайно актуальним завданням. Вирішення цієї проблеми вимагає комплексного підходу, який включає не тільки медичні та психологічні аспекти, а й соціальні, педагогічні та правові питання, що допомагають створити безпечне і підтримуюче середовище для таких дітей.

Отож вважаємо, що теоретична і практична значущість аналізованої проблеми для теорії і практики інклюзивного навчання, недостатність її методичної розробленості в спеціальній педагогіці та наявність вагомих передумов для її практичного розв'язання зумовили вибір теми магістерської роботи: **«Попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі».**

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування і практична розробка програми попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі.

Завдання дослідження:

1. Визначити основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі.
2. Розкрити психологічні та вікові особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку.
3. Охарактеризувати основні чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі.
4. Обґрунтувати нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в НРЦ.
5. Розробити й апробувати програму попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі.
6. Запропонувати рекомендації педагогам щодо підвищення результативності попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі.

Об'єкт дослідження – явище булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку.

Предметом дослідження є попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі.

Методи дослідження:

- *теоретичні* – аналіз, синтез, класифікація, систематизація даних психолого-педагогічної та спеціальної літератури, що дало змогу визначити наукові підходи до проблеми попередження булінгу, виявити чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в НРЦ, обґрунтувати нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі;

- *емпіричні* – опитування вчителів для з'ясування актуального стану попередження булінгу щодо з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі;

- *математико-статистичні* – для математичної обробки, кількісно-якісного аналізу й належної інтерпретації результатів емпіричного дослідження.

Експериментальна база дослідження. Роботу виконано на базі комунального закладу «Багатопрофільний навчально-реабілітаційний заклад Святого Миколая» Львівської обласної ради (смт. Брюховичі Львівська обл.). Експериментальним дослідженням на різних етапах було охоплено 20 вчителів навчально-реабілітаційного центру.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному науково-практичному обґрунтуванні особливостей попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Зокрема, визначено основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі, розкрито психологічні та вікові особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку, виявлено чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку, обґрунтовано нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі, а також запропоновано програму попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі.

Практичне значення роботи визначено узагальненням і систематизацією досвіду попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі, обґрунтуванням і апробацією програми попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі, розробкою рекомендацій педагогам в аспекті підвищення ефективності попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі. Запропоновану програму попередження булінгу можуть використовувати фахівці у сучасних навчально-реабілітаційних центрах. Також здобуті результати можуть використовувати викладачі закладів вищої освіти та студенти спеціальності 016 Спеціальна освіта для підготовки до занять.

Апробація результатів дослідження. За результатами і проведеного дослідження підготовлено і опубліковано статтю:

1. Поліщук В., Цегельник Т., Лопадчак О. (2025). Попередження

булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: нормативно-правове забезпечення Освіта. Інноватика. Практика: науковий журнал. Том 13, № 8, 2025. С. 105-111. [https://doi:10.31110/2616-650X-vol13i8-014](https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol13i8-014).

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, а також списку використаних джерел (96 позицій) і 2 додатків. Загальний обсяг роботи складає 118 сторінок, основний зміст дослідження викладено на 88 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі

Основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі базуються на комплексному розумінні цього явища як соціально-психологічного процесу, який вимагає інтеграції різних методів і стратегій для ефективного втручання. Деякі підходи до попередження булінгу акцентують увагу на розвитку емоційного інтелекту та соціальних навичок у дітей, інші зосереджені на психотерапевтичних і корекційних методах, спрямованих на зниження агресії та розвитку позитивних взаємин, також велика увага приділяється інклюзивному підходу, що передбачає створення сприятливого середовища для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, адже їх уразливість до булінгу є особливою, та ін.

Що стосується визначення булінгу, то Т. Алексеєнко (2012) характеризує це явище як систематичні агресивні дії, спрямовані на фізичне чи психологічне насилля стосовно особи, яка не має можливості захистити себе. Він може проявлятися у різних формах: від фізичних нападів до психологічного тиску, який включає образи, погрози або ізоляцію. Це явище має явний або прихований характер, і важливим є його періодичність, оскільки одиничні випадки не можна вважати булінгом. В результаті таких дій постраждала особа може переживати глибокі емоційні травми, що можуть спричинити проблеми в соціалізації та психічному здоров'ї. Визначальним для булінгу є дисбаланс сил між агресором і жертвою, де потерпіла особа не має можливості відповісти на агресію адекватно.

За словами О. Дроздова (2009), булінг – це регулярні дії, метою яких є завдання болю чи дискомфорту іншій людині через різні способи: фізичний, вербальний або соціальний. Зазвичай набуває систематичного характеру, коли

одна особа або група осіб постійно вчиняє агресивні акти по відношенню до іншого індивіда. Важливим є те, що булінг завжди супроводжується емоційним чи фізичним домінуванням, що в свою чергу послаблює жертву і робить її більш вразливою до подальших нападів. Цей процес має руйнівний вплив на психічне здоров'я жертви, що може призвести до розвитку депресії, тривожності, соціальної ізоляції та інших проблем.

А. Король (2019) визначає булінг формою агресії, що виявляється у вигляді навмисних нападів, що завдають шкоди психічному чи фізичному здоров'ю особи, і може відбуватися на індивідуальному чи колективному рівні. Основною ознакою булінгу є наявність постійних переслідувань, які можуть бути як у вигляді фізичних дій, так і в психологічному тиску: залякуванні, цькуванні, насмішках або образах. Часто агресія проявляється в домінуванні однієї особи або групи осіб над іншими, і важливою складовою є те, що жертва булінгу не має змоги захистити себе, оскільки агресія є нерівною за силою. Оскільки булінг має довгостроковий вплив на жертву, важливо забезпечити ефективні методи попередження та втручання для зменшення його наслідків.

На думку В. Петросевич (2012), булінг – це форма насильства, що проявляється через повторювані негативні дії, які принижують гідність іншої людини та порушують її психоемоційний стан. Це може бути як фізичне насильство (удари, штовхання), так і вербальне (образи, погрози, насмішки) або соціальне (ізоляція, виключення з групи). Такі дії можуть бути як одноосібними, так і з боку групи людей. Ключовим є те, що жертва булінгу перебуває в постійному стані стресу, почуття безпорадності та ізоляції. Булінг часто призводить до зниження самооцінки, депресії та тривожних розладів у жертви, що в майбутньому може мати серйозні наслідки для її психічного здоров'я.

З іншого боку, І. Сидорук (2015) визначає булінг як агресивну форму поведінки, коли одна особа або група осіб регулярно завдає шкоди іншій людині через різні способи впливу. Його ознаки включають постійну фізичну, емоційну чи соціальну агресію, яка несе шкоду психічному чи фізичному здоров'ю жертви. Серед основних форм булінгу виділяють фізичний,

вербальний і соціальний булінг, кожен з яких має свій специфічний вплив на жертву. Визначальним є той факт, що булінг відбувається в умовах дисбалансу сил, коли одна особа або група систематично домінує над іншою. В результаті потерпіла особа часто відчуває себе самотньою, безпорадною, що з часом може призвести до серйозних проблем у її психосоціальній та емоційно-почуттєвій сферах.

Констатуємо, що булінг як форма агресії проявляється через регулярні фізичні напади або психологічний тиск на одну особу з боку іншої чи групи осіб. Важливими характеристиками булінгу є його систематичність і нерівність сил між сторонами конфлікту, де жертва не має змоги захистити себе від агресора. Булінг включає фізичне насильство, образи, залякування, насмішки, виключення з колективу. Вплив булінгу на жертву є руйнівним, часто призводить до розвитку емоційних розладів, таких як депресія, тривожність і зниження самооцінки, а також негативно впливає на соціальну адаптацію особи.

У науковій літературі виділяють різні підходи до проблеми попередження булінгу. Зокрема, *соціально-психологічний підхід* зосереджує увагу на вивченні соціальних відносин, які виникають між учасниками булінгу – жертвою, агресором і свідками. В рамках цього підходу особлива увага приділяється саме соціальній взаємодії між учасниками, оскільки саме в цих взаєминах часто закладено основи булінгу. Булінг не є випадковим або індивідуальним явищем, він формується і розвивається в рамках групових відносин, де взаємодія учнів може сприяти виникненню агресії, страху, ізоляції чи зневаги. За такого підходу основним завданням є змінити негативні соціальні взаємодії та створити атмосферу взаєморозуміння і підтримки серед учнів (Лушпай, 2013).

У межах соціально-психологічного підходу розробляються методи, спрямовані на розвиток таких якостей у дітей, як емпатія, взаємоповага та толерантність. Вони дозволяють учням краще розуміти почуття інших людей, усвідомлювати їх емоції та потреби, що, в свою чергу, знижує ймовірність виникнення конфліктних ситуацій. Для цього використовують різні методи,

зокрема тренінги, рольові ігри, заняття, що сприяють розвитку емоційного інтелекту, а також активізують процеси самоаналізу та саморегуляції. Окрім того, соціально-психологічний підхід передбачає увагу до ролі свідків булінгу. Часто свідки, які не втручаються, можуть бути прихильниками або навіть підтримувати агресора, що сприяє розповсюдженню булінгу в колективі. Тому важливо навчати учнів відповідальності за свої дії в ситуаціях, коли вони стають свідками агресії. Для цього проводяться заняття та тренінги, які вчать дітей реагувати на насильство та допомагати своїм одноліткам, що знаходяться в уразливому становищі. Таким чином, не лише агресори та жертви, але й свідки отримують можливість впливати на ситуацію (Скок, 2009).

Індивідуально-психологічний підхід до проблеми попередження булінгу у центр уваги ставить розвиток особистості, а також внутрішні чинники, які можуть сприяти виникненню агресії. Важливо, що булінг не лише соціальний феномен, але й результат глибоких психологічних процесів, що відбуваються з індивідумом. Зокрема, це може бути низька самооцінка особистості, агресивність, психологічна неврівноваженість, а також пережиті травми, які можуть стати основою для проявів насильства чи агресії в стосунках з іншими дітьми.

Один із ключових аспектів підходу полягає в тому, щоб зрозуміти внутрішні причини, які призводять до булінгу. Діти, що мають низьку самооцінку, можуть прагнути самоутвердитися за рахунок інших, намагаючись компенсувати свої внутрішні комплекси через домінування над слабшими однолітками. Така поведінка може бути пов'язана з досвідом насилля в родині, конфліктами з батьками або іншими важкими ситуаціями в житті дитини. Жертви булінгу можуть мати підвищену тривожність, депресивні настрої, а також бути схильними до самоізоляції, що робить їх уразливими для знущань та агресії з боку однолітків. У такому контексті проблема булінгу набуває двостороннього характеру: з одного боку – агресори, які проявляють агресивну поведінку, а з іншого – жертви, які зазнають психологічного тиску і травм (Балакірева, 2018).

З огляду на це, індивідуально-психологічний підхід передбачає не лише

вивчення поведінки агресорів, але й активну роботу з ними, спрямовану на корекцію їх психологічних установок і поведінки. Одним із важливих напрямків є проведення психологічної підтримки для дітей, схильних до насильства, для того щоб допомогти їм усвідомити причини їх агресії і навчити розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Такі методи включають індивідуальні та групові консультації, тренінги з розвитку емоційної стабільності, що дозволяють виражати свої почуття без агресії. Психологічні методи, спрямовані на корекцію поведінки агресорів, мають на меті не лише усунення зовнішніх проявів насильства, але й зміну психологічних механізмів, що стоять за цією поведінкою.

Особливу увагу в індивідуально-психологічному підході приділяють також роботі з жертвами булінгу. Враховуючи їх емоційний стан, психологи намагаються знизити рівень тривожності, депресивних переживань і страху, з якими стикаються постраждалі діти. Важливо допомогти таким дітям відновити віру в себе, підвищити їх самооцінку та сприяти формуванню здорових міжособистісних навичок, які дозволяють ефективно взаємодіяти з іншими без страху і без почуття власної неповноцінності. Психологи використовують методи когнітивно-поведінкової терапії, арт-терапії, а також техніки релаксації для зменшення стресу та розвитку емоційної стійкості у жертв булінгу.

Соціально-педагогічний підхід до попередження булінгу акцентує увагу на важливості педагогічних аспектів у формуванні міжособистісних взаємодій учнів. Цей підхід ґрунтується на вивченні процесів навчання і виховання, що можуть безпосередньо впливати на прояви булінгу. В основі підходу лежить ідея, що булінг є наслідком не тільки індивідуальних психологічних проблем, але й результатом недостатнього розвитку соціальних навичок у дітей, відсутності педагогічного впливу на дітей у закладах освіти (Борщевська, 2012).

Особливу увагу в рамках соціально-педагогічного підходу приділяють профілактиці булінгу через формування позитивного соціального середовища, яке сприяє розвитку взаємоповаги, взаєморозуміння і толерантності. Створення здорового мікроклімату в колективі є одним із ключових завдань у боротьбі з булінгом. Педагоги повинні активно працювати над тим, щоб в навчальному

середовищі панувала атмосфера доброзичливості, довіри та підтримки, де кожен учень відчуває свою значущість і цінність. Важливо, щоб у школі формувалася культура взаємодії, де прояви агресії і насильства є неприязно сприйнятими.

У рамках соціально-педагогічного підходу застосовуються різноманітні тренінги та програми, які сприяють розвитку соціальних навичок учнів. Одними з таких програм є тренінги з емоційного інтелекту, що допомагають дітям краще розуміти свої почуття та емоції інших людей, а також навчитися ефективно виражати їх у різних ситуаціях. Такі заняття також включають компоненти, спрямовані на розвиток емпатії, співчуття та здатності до співпраці з іншими. Важливо, щоб ці тренінги не лише вчили учнів певним соціальним навичкам, але й формували у них правильне ставлення до інших людей, допомагали створити у них позитивну самооцінку та повагу до оточуючих. Соціально-педагогічний підхід вимагає активної взаємодії педагогів з батьками учнів (Байдик, 2012).

Системний підхід до попередження булінгу в психолого-педагогічній та спеціальній літературі є одним із найбільш комплексних і ефективних підходів, оскільки він враховує широкий спектр факторів, які можуть сприяти виникненню булінгу. Цей підхід підкреслює важливість не тільки вивчення індивідуальних характеристик учасників процесу булінгу, а й взаємодії між різними компонентами соціального середовища – родини, школи та соціуму в цілому. В межах системного підходу, булінг розглядається як результат складної взаємодії багатьох чинників, тому вжиття ефективних заходів для його попередження вимагає комплексного та багатогранного підходу (Беженар, 2012).

Ключовими елементами системного підходу є як індивідуальні, так і групові та колективні рівні впливу на проблему булінгу. Індивідуальний рівень включає в себе роботу з кожною конкретною особою, що може бути причетною до булінгу – жертвою, агресором або свідком. Тут важливо здійснювати психолого-педагогічну підтримку, яка допоможе кожному учаснику ситуації усвідомити своє місце в процесі та змінити свою поведінку, підвищити рівень

самоконтролю та емоційної стійкості. Груповий рівень фокусується на взаємодії між учнями в класах, групах та інших навчальних підрозділах. Тут важливо створювати групи підтримки та дружні колективи, в яких учні розвивають соціальні навички, емпатію та взаємоповагу. Особлива увага приділяється роботі з групами, в яких виявляються найвищі рівні агресії та конфліктності. Колективний рівень, в свою чергу, охоплює всі учасники освітнього процесу – учнів, педагогів, адміністрацію та батьків. На цьому рівні важливе значення має створення позитивного мікроклімату в школі, в якому панують принципи взаємоповаги, рівності та безпеки. Школа має стати місцем, де кожен учень відчуває себе вільним від будь-якої форми насильства (Мельничук, 2019).

Інклюзивний підхід до попередження булінгу є важливим елементом сучасної психолого-педагогічної практики, оскільки він сприяє створенню умов для рівноправного та безпечного навчання всіх дітей, незалежно від їх фізичних, розумових чи емоційних особливостей. Однією з основних цілей цього підходу є інтеграція дітей з особливими освітніми потребами в освітнє середовище, де кожна дитина має змогу навчатися, розвиватися та взаємодіяти з іншими учнями на рівних умовах. Створення інклюзивної культури в навчальних закладах є важливим елементом цього процесу, оскільки воно не лише забезпечує доступ до освіти для всіх дітей, а й формує ставлення до різноманітності як до нормального явища, що є основою для попередження булінгу (Лушпай, 2013).

Інклюзивний підхід передбачає, що освітній процес орієнтований на потреби кожної дитини. Це включає адаптацію навчальних програм, методів і матеріалів для забезпечення можливості рівного доступу до знань для всіх учнів. Особлива увага приділяється дітям з особливими потребами, які можуть мати різні фізичні, розумові чи емоційні труднощі. У навчальних закладах, де активно впроваджується інклюзивний підхід, створюється середовище, яке сприяє розвитку взаємоповаги, емпатії та толерантності серед учнів. У такому середовищі діти вчаться приймати один одного, незважаючи на відмінності, що в результаті знижує рівень агресії та прояви булінгу (Колупаєва, 2019).

Одним із основних аспектів інклюзивного підходу є розвиток у дітей навичок взаємодії, співпраці та підтримки. Таке середовище сприяє формуванню позитивних міжособистісних стосунків, де кожен учень відчуває себе частиною колективу. Інклюзивне навчання дозволяє знижувати соціальну ізоляцію дітей з особливими освітніми потребами, адже вони отримують змогу взаємодіяти з іншими учнями, що позитивно впливає на їх соціалізацію та адаптацію в колективі. Взаємодія з однолітками сприяє розвитку в учнів комунікативних навичок, що важливо для профілактики конфліктних ситуацій і булінгу.

Превентивний підхід до попередження булінгу зосереджений на виявленні та усуненні причин, які можуть сприяти виникненню агресії серед дітей, ще до того, як булінг почне проявлятися в конкретних формах насильства чи знущань. Цей підхід охоплює широкий спектр превентивних заходів, орієнтуючись на раннє розпізнавання ознак булінгу, навчання дітей і педагогів методам протидії агресії, створення безпечного середовища, яке не дасть можливості для розвитку булінгу. Однією з особливостей превентивного підходу є акцент на наданні знань і навичок, які дозволяють впливати на поведінку дітей до того, як конфлікт чи агресія вийдуть за межі класу або закладу освіти (Дубровська, 2011).

Важливим аспектом превентивного підходу є інформування учнів та вчителів про ризики булінгу. Програми, орієнтовані на попередження булінгу, часто включають навчальні курси, тренінги та семінари, на яких діти та педагоги знайомляться з концепцією булінгу, його ознаками та наслідками. Це дозволяє створити загальну свідомість про проблему, щоб кожен учасник освітнього процесу міг помітити потенційні випадки булінгу на ранніх етапах і вчасно на них відреагувати. Особливо важливою є роль вчителів у цих програмах, адже саме вони є безпосередніми спостерігачами за поведінкою учнів і можуть оперативно втрутитися, коли виникають напруження чи конфлікти серед дітей.

Одним із центральних елементів превентивного підходу є навчання дітей стратегій самозахисту. Це включає не тільки фізичну готовність до захисту, але

й розвиток психологічних навичок, таких як уміння спокійно реагувати на агресію, конфліктні ситуації, а також вміння комунікувати з іншими учнями і вирішувати спірні питання мирним шляхом. Ще одним важливим компонентом превентивного підходу є створення анонімних каналів для повідомлення про випадки булінгу. Це дає можливість жертвам булінгу, а також свідкам агресивної поведінки, повідомляти про інциденти без страху за свою безпеку чи за наслідки для себе. Анонімні канали можуть бути в вигляді гарячих ліній, онлайн платформ або спеціальних ящиків для повідомлень у школах, які дають змогу дітям звернутися за допомогою без необхідності відкрито розголошувати інформацію.

Превентивні програми також орієнтовані на створення позитивної атмосфери у класі та школі в цілому. Вони сприяють розвитку емпатії та взаємоповаги серед учнів, що є основою для попередження булінгу. Створення дружнього та підтримуючого середовища знижує рівень соціальної напруги, зменшує кількість випадків агресії і допомагає учням відчувати себе комфортно та безпечно в навчальному закладі. Важливими елементами таких програм є тренінги з розвитку комунікативних навичок, вправи на групову взаємодію, обговорення моральних аспектів поведінки, а також створення можливостей для учнів допомагати один одному. Додатково, превентивний підхід включає роботу з батьками, яка спрямована на формування свідомого ставлення до проблеми булінгу у сім'ї. Важливо, щоб батьки були поінформовані про методи попередження булінгу та про те, як вони можуть підтримати своїх дітей у разі виникнення проблем. Програми для батьків можуть включати зустрічі, тренінги або роздаткові матеріали, які допомагають їм розпізнавати ознаки булінгу та навчатися правильним способам реагування на такі ситуації (Кіричевська, 2010).

Культурно-історичний підхід до попередження булінгу акцентує увагу на тому, що агресивна поведінка, зокрема булінг, є соціально-детермінованим явищем, яке виникає та розвивається під впливом культурних, соціальних та історичних умов, що панують у суспільстві. Цей підхід стверджує, що булінг не є лише індивідуальною поведінкою окремих осіб, а є результатом певних

соціокультурних процесів, які впливають на стосунки між людьми. Важливо розуміти, що соціокультурні фактори, такі як традиції, цінності, норми та історичний досвід конкретної спільноти, значною мірою визначають, яким чином люди ставляться до насильства, агресії та взаємодії в колективі.

В рамках культурно-історичного підходу булінг розглядається як наслідок впливу соціальних норм, що формуються в певній культурі або соціальному середовищі. У різних культурах можуть бути різні уявлення про те, що є прийнятною поведінкою, а що – ні. Наприклад, в одних культурах агресія може бути толерована або навіть заохочувана в певних ситуаціях, у той час як в інших – агресивна поведінка зазвичай засуджується. Тому важливо враховувати культурні особливості при розробці програм попередження булінгу, оскільки способи вирішення конфліктів, розуміння насильства та навіть спосіб взаємодії між людьми можуть відрізнятися залежно від культурних умов (Король, 32019).

Методи попередження булінгу включають інтеграцію соціокультурних цінностей у освітній процес, які допомагають формувати у дітей моральні орієнтири, засновані на засадах взаємоповаги та толерантності. Важливу роль відіграє виховання, яке повинно сприяти розвитку емоційного інтелекту дітей, а також формувати у них здатність розуміти та поважати різні культурні, етнічні та соціальні особливості інших людей. Підхід також пропонує акцент на роль моральних і етичних норм, які вкорінюються в суспільстві та школі, що дозволяє сформувати у дітей правильне ставлення до різноманітних соціальних груп.

Практично орієнтований підхід до попередження булінгу є важливим елементом у сучасній психолого-педагогічній практиці. Він ґрунтується на розробці спеціалізованих програм, які не тільки спрямовані на виявлення випадків булінгу, але й включають конкретні механізми впливу на всіх учасників освітнього процесу: учнів, педагогів та батьків. Цей підхід фокусується на забезпеченні активної взаємодії між усіма сторонами для досягнення ефективних результатів у боротьбі з булінгом. Одним із основних завдань є навчання педагогів розпізнавати ознаки булінгу та ефективно

втручатися в ситуації, де виникають агресивні прояви. Для цього проводять тренінги, на яких педагогам дають інструменти для виявлення булінгу, навчають їх ефективно взаємодіяти з учнями, щоб знизити рівень агресії і конфліктів у класі (кацалап, 2017).

Практично орієнтований підхід також передбачає впровадження методів, які дозволяють не лише виявляти булінг, але й здійснювати превентивні заходи. Це включає створення конкретних процедур для того, щоб учні могли безпечно повідомляти про випадки булінгу, зокрема через анонімні канали. Такі механізми допомагають знизити бар'єри для дітей, які бояться або соромляться звертатися за допомогою. Анонімні канали дають можливість швидко реагувати на випадки булінгу і своєчасно втручатися. Важливу роль у практично орієнтованому підході відіграють батьки, адже їх розуміння та підтримка можуть значно знизити ризики виникнення агресії у дітей. З цією метою проводяться батьківські збори та консультації, на яких батьки отримують інформацію про ознаки булінгу, а також рекомендації щодо того, як правильно реагувати на ситуації, що виникають у школі. Батьки також повинні бути готові до того, щоб активно взаємодіяти з педагогами та психологами, підтримувати здорове середовище вдома та сприяти розвитку емоційної стабільності дитини (Косарева, 2016).

Отже, вивчення проблеми попередження булінгу в літературі дозволяє визначити кілька важливих підходів. Соціально-психологічний – фокусується на зміні соціальних взаємин, розвитку емпатії та взаємоповаги серед учнів. Індивідуально-психологічний – на мотивах агресорів і емоційному стані жертв. Соціально-педагогічний підхід акцентує увагу на навчанні методам вирішення конфліктів і формуванні позитивного мікроклімату. Системний підхід оцінює вплив факторів, що сприяють булінгу, включаючи родину і школу. Інклюзивний підхід сприяє рівності та толерантності в навчальному середовищі, особливо для дітей з особливими потребами. Превентивний підхід передбачає раннє виявлення та навчання стратегіям самозахисту. Культурно-історичний підхід розглядає булінг як явище, визначене культурними та історичними умовами. Практично орієнтований підхід створює інструменти для

боротьби з булінгом. Інтеграція цих підходів забезпечує комплексну профілактику булінгу в освіті.

1.2. Психологічні та вікові особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку

Діти з порушенням психофізичного розвитку становлять особливу групу в системі освіти та психології, адже їхні фізичні, психічні та емоційні процеси розвиваються по-іншому. Психологічні та вікові особливості цих дітей відображають специфічні порушення/відмінності в розвитку, які можуть включати різноманітні труднощі у когнітивній, емоційно-вольовій та соціальній сферах. Вони можуть мати інтелектуальні обмеження, порушення мовлення, рухових функцій, а також емоційно-вольову незрілість чи труднощі в розвитку соціальних навичок. Це призводить до значних відмінностей у способах сприйняття світу, засвоєння навчального матеріалу, взаємодії з оточенням.

Як стверджує Р. Павелків (2015), діти з порушенням психофізичного розвитку – це категорія осіб, у яких спостерігаються відхилення в нормальному розвитку психічних, фізичних та емоційних функцій. Ці порушення можуть бути вродженими або набутими в результаті різних факторів, таких як генетичні аномалії, травми, інфекції чи психоемоційні стреси. Внаслідок таких порушень діти можуть мати затримки в розвитку когнітивних функцій, мовлення, моторики, труднощі в соціалізації та емоційному регулюванні. Важливою ознакою дітей є необхідність індивідуального підходу у навчанні та вихованні, оскільки стандартні методи можуть не відповідати їхнім особливим потребам.

За словами Л. Глазман (2016), діти з порушенням психофізичного розвитку – це особлива група дітей, у яких спостерігаються порушення в одному або кількох аспектах психофізичного розвитку, що може впливати на їхню здатність до адаптації в соціумі. Ці порушення можуть включати інтелектуальні, мовні, моторні, емоційні або соціальні відхилення, які значно

ускладнюють взаємодію дитини з оточенням. Важливим є визначення причин цих порушень та розробка корекційних програм, спрямованих на покращення якості життя дитини. Діти потребують комплексної психологічної, педагогічної та медичної підтримки для того, щоб максимально адаптуватися до навколишнього світу.

І. Демченко (2016) стверджує, що у дітей з порушенням психофізичного розвитку виявляються відхилення в розвитку, що зачіпають як фізичні, так і психологічні аспекти функціонування. Порушення можуть мати різну природу: від незначних затримок розвитку до серйозних порушень, які вимагають комплексної реабілітації та спеціального навчання. Діти з порушенням психофізичного розвитку можуть мати труднощі з навчанням, спілкуванням, самоконтролем емоцій та інтеграцією в соціальні групи. Однак при належній корекційній роботі та підтримці ці діти здатні до розвитку та адаптації, забезпечуючи собі можливість повноцінної участі у суспільному житті.

Діти з порушенням психофізичного розвитку можуть бути класифіковані за типом порушень. У цій класифікації виділяють кілька основних категорій. Першою категорією є діти з інтелектуальними порушеннями, що включають різні форми розумової відсталості та затримки розвитку. Другою категорією є діти з порушеннями мовлення, до яких відносяться проблеми з артикуляцією, заїканням або афазією. Третьою категорією є діти з моторними порушеннями, такі як порушення координації рухів або моторна незграбність. Окремо варто виділити дітей з емоційно-вольовими порушеннями – у вигляді емоційної нестабільності, агресивності або труднощів з самоконтролем (Скок, 2009).

Інша класифікація дітей з порушенням психофізичного розвитку ґрунтується на визначенні рівня тяжкості порушень. У цьому випадку виділяють кілька ступенів: легкий, середній та важкий. Діти з легким ступенем порушення психофізичного розвитку можуть мати незначні затримки в когнітивному або моторному розвитку, але вони, як правило, мають достатньо високий рівень самостійності і можуть адаптуватися до загальної навчальної програми з мінімальними корекційними заходами. Діти з середнім ступенем порушення потребують більш детальної корекції та підтримки в навчанні,

оскільки їхні порушення мають більший вплив на повсякденне функціонування. Діти з важким ступенем порушень часто потребують індивідуального навчання, спеціальних методик, а також постійної медичної та психологічної підтримки, оскільки їхні порушення серйозно обмежують можливості соціальної адаптації та навчання.

Ще одна важлива класифікація дітей з порушенням психофізичного розвитку базується на факторах, що призвели до порушень. Відповідно, діти з порушенням психофізичного розвитку можуть бути розділені на групи залежно від того, чи є порушення вродженими, чи набутими. Вроджені порушення можуть виникати через генетичні фактори або порушення в розвитку плоду під час вагітності, через інфекції або токсичні впливи. Набуті порушення, у свою чергу, можуть бути результатом травм, інфекційних захворювань, нещасних випадків або психоемоційних стресів в ранньому дитинстві. Ця класифікація допомагає з'ясувати першопричини порушень і сприяє плануванню корекційної роботи, орієнтуючись на конкретну ситуацію дитини (Воронцова, 2017).

Інтелектуальні особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку є одними з найбільш значущих і визначальних для їхнього загального розвитку. Однією з основних характеристик таких дітей є затримка або сповільнення когнітивного розвитку. Це означає, що вони мають низький рівень розумових здібностей у порівнянні з однолітками. Труднощі у засвоєнні навчального матеріалу є явними, оскільки ці діти часто потребують більше часу для вивчення нових знань та освоєння базових навичок. У процесі навчання вони можуть мати значні проблеми з виконанням завдань, що передбачають вміння абстрактного мислення або більш складні логічні операції. Затримка в когнітивному розвитку часто проявляється в тому, що діти з порушенням психофізичного розвитку не можуть швидко адаптуватися до нової інформації та зіткнутися з труднощами при засвоєнні основних знань, таких як читання, письмо або арифметика. Вони можуть мати проблеми з концентрацією уваги на завданні, що знижує їхню здатність виконувати завдання вчасно та ефективно (Бойко, 2012).

Іншим важливим аспектом є труднощі з формуванням абстрактного

мислення. Ці діти можуть мати проблеми з розумінням абстрактних понять, таких як час, простір або відносини між об'єктами. Це також проявляється у відсутності здатності до вирішення складних ситуацій, які потребують прийняття рішень або використання умовиводів. Вони можуть сприймати світ без особливих узагальнень і переважно спираються на конкретні, матеріальні речі, що обмежує їхню здатність до планування або аналізу складних ситуацій. Нерозуміння складних понять чи ситуацій також ускладнює розвиток здатності до навчання та взаємодії з іншими дітьми та дорослими (Вовчок, 2009).

Порушення мовлення є однією з найбільш значущих особливостей дітей з порушенням психофізичного розвитку. У таких дітей спостерігається затримка або порушення розвитку мовлення, що має безпосередній вплив на їхнє соціальне і емоційне становлення. Мовленнєві порушення можуть проявлятися в різних формах, таких як афазія, дизартрія, заїкання, що суттєво ускладнює процес спілкування. Такі порушення значно обмежують здатність дитини виражати свої думки, почуття та емоції, що може призводити до ізоляції в колективі та труднощів у взаємодії з однолітками та дорослими.

Афазія, наприклад, характеризується втратою здатності до усного або письмового мовлення, що зумовлено порушеннями в роботі мозку. Діти з цією патологією можуть мати труднощі не тільки з артикуляцією звуків, але й з розумінням простих мовленнєвих конструкцій. Це робить навчання набагато складнішим, оскільки учні не можуть засвоїти базові інструкції або поставлені перед завдання. Дизартрія, у свою чергу, пов'язана з порушенням координації м'язів, що відповідають за артикуляцію, що призводить до нечіткої вимови. Це може спричинити непорозуміння та збентеження у дитини, особливо в колективі однолітків, що не завжди можуть правильно зрозуміти її (Тараненко, 2018).

Заїкання є проблемою, яку часто зустрічають діти з порушеннями мовлення. Це проявляється в переривчастому мовленні, коли дитина відчуває труднощі у вимові слів чи фраз, що може бути результатом психоемоційного стресу або неврологічних порушень. Порушення мовлення може призвести до зниження самооцінки дитини, зокрема, якщо вона відчуває, що не може

виразити свої думки так, як інші. Окрім того, діти з порушеннями мовлення часто мають проблеми з розумінням мовленнєвих конструкцій. Вони можуть не розуміти складні граматичні структури, абстрактні слова або фрази, що ускладнює процес навчання та адаптацію в соціальному середовищі (Ставицька, 2012).

Моторні порушення також є однією з ключових особливостей дітей з порушенням психофізичного розвитку, і вони можуть мати значний вплив на їхнє повсякденне життя, взаємодію з оточуючими та самостійність. Діти з такими порушеннями часто стикаються з труднощами у розвитку базових рухових навичок, що є важливим аспектом їхнього фізичного розвитку. Наприклад, вони можуть мати проблеми з ходьбою, бігом, рівновагою, що для здорових дітей є природними і звичними. Це може бути результатом різних факторів, таких як сповільнений розвиток нервової системи, слабкість м'язів або порушення в роботі нервово-м'язових зв'язків (Адамська, 2014).

Одним із поширених проявів моторних порушень є м'язова гіпотонія, тобто зниження тону м'язів. Внаслідок цього діти мають слабку м'язову силу, що може призвести до труднощів у виконанні навіть простих рухів, таких як тримання предметів або стояння. Це обмежує їхню здатність до фізичної активності та впливає на розвиток координації. Іншим видом порушень є м'язова гіпертонія, яка характеризується підвищеним м'язовим тонусом, що утруднює рухи, роблячи їх задерев'янілими або напруженими. Це може призвести до обмеження рухливості та впливати на здатність до самостійного пересування.

Окрім того, порушення рівноваги є важливим аспектом моторних порушень у дітей з психофізичними проблемами. У них часто спостерігається порушення координації рухів, що робить їхнє пересування менш стабільним і може призвести до частих падінь. Це, в свою чергу, може викликати страх перед фізичними активностями, що ще більше обмежує їхню здатність активно взаємодіяти зі світом. Порушення рівноваги також значно впливає на розвиток самостійності, адже дитина може потребувати допомоги навіть у найпростіших побутових справах, таких як підйом по сходах чи хода на довгі відстані. Ці

моторні порушення, поряд із проблемами в розвитку рухових навичок, можуть також мати негативний вплив на соціалізацію дітей (Бондарчук, 2018).

Незважаючи на ці труднощі, важливо зазначити, що моторні порушення можна коригувати. Для дітей з порушеннями психофізичного розвитку існують спеціальні методики, які допомагають розвивати рухові навички та покращувати координацію. Важливими є вправи, що стимулюють розвиток м'язів та рівноваги, а також заняття з фахівцями, такими як фізіотерапевти чи логопеди, які допомагають дітям подолати обмеження, пов'язані з моторними порушеннями. Поступове навчання основам рухової активності, адаптоване до індивідуальних особливостей кожної дитини, може сприяти покращенню її фізичної активності та допомогти подолати певні труднощі (Буров, 2007).

Емоційно-вольова сфера дітей з порушеннями психофізичного розвитку характеризується певними труднощами у регуляції емоцій. Це одна з найбільш важливих, але й складних для корекції сфер розвитку, оскільки вона визначає здатність дитини адаптуватися до змінюваних умов життя та взаємодіяти з навколишнім світом. У дітей з порушеннями психофізичного розвитку часто спостерігається виражена агресивність або тривожність, що є наслідком внутрішньої напруги і недостатньої здатності до самоконтролю. Така поведінка часто викликає проблеми в колективі, ускладнюючи соціалізацію дитини та налагодження здорових взаємодій з однолітками й дорослими (Воронцова, 2017).

Тривожність є ще одним поширеним проявом у таких дітей. Вони можуть постійно перебувати в стані тривоги, з приводу майбутніх подій або ж з якихось інших причин, що викликають почуття невизначеності або страху. Цей стан може перерости в постійну нервозність, що, в свою чергу, обмежує можливості дитини у навчанні та комунікації з іншими. Внаслідок такої тривожності діти можуть уникати нових ситуацій або діяльностей, не маючи можливості їх правильно сприймати або реагувати на них. Вони можуть бути обережними, надмірно реагувати на зміни в навколишньому середовищі або навіть проявляти фізичні симптоми, такі як головний біль або розлади сну (Демченко, 2015).

Замкненість також є поширеним проявом емоційно-вольових порушень. Багато дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають тенденцію замикатися в собі, намагаючись уникати соціальних контактів або виражати свої емоції через ізоляцію. Це може бути реакцією на відчуття невпевненості у власних силах або на страх бути відкинутими. Замкненість може погіршувати ситуацію, оскільки дитина відмовляється від можливості отримати підтримку від інших людей, що може призвести до посилення її емоційних труднощів.

Низький рівень емоційної зрілості також є важливою характеристикою в розвитку емоційно-вольової сфери таких дітей. Вони можуть демонструвати відсутність здатності до адаптації до різних емоційних ситуацій, зокрема до складних обставин. Дитина може не розуміти, чому вона відчуває певні емоції, і часто не здатна зрозуміти або виразити їх адекватно. Це призводить до проблем у взаємодії з оточенням, оскільки дитина не здатна підтримувати конструктивні стосунки через нестабільну емоційну реакцію на ситуації. Важливим аспектом є й недостатній рівень емоційної саморегуляції. Це означає, що дитина може мати труднощі з контролюванням своїх імпульсивних реакцій, таких як агресія, гнів, або ж замкненість і відсутність здатності виявляти ініціативу (Дубровська, 2011).

Діти з порушеннями психофізичного розвитку стикаються із труднощами в соціалізації, що значно ускладнює їх адаптацію до соціального середовища. Однією з основних проблем є труднощі у взаємодії з однолітками та дорослими. Це може проявлятися в різних формах: від неадекватних реакцій у спілкуванні до неспроможності підтримувати тривалі стосунки з іншими дітьми або дорослими людьми. Зазвичай вони мають обмежену здатність до невербального спілкування, що є важливою частиною взаємодії, зокрема труднощі з розпізнаванням і правильною інтерпретацією емоцій інших людей, що призводить до непорозумінь і конфліктів. Наприклад, дитина може неправильно трактувати вираз обличчя або жест іншого, що спричиняє недоречні або незручні відповіді. В результаті вони можуть бути відчуженими від групи, відчувати себе непотрібними або неадекватними в соціальних ситуаціях (Овсяннікова, 2012).

Зазначимо, що такі проблеми призводять до високого ризику соціальної ізоляції, адже відсутність належних соціальних навичок унеможлиблює успішну взаємодію з однолітками, що може стати причиною відмови від участі в колективних заходах. Діти з порушеннями психофізичного розвитку часто замикаються в собі, що посилює їх соціальну ізоляцію. Їм важко знайти спільну мову з іншими дітьми, адже вони не завжди розуміють соціальні норми або можуть мати обмежену здатність до адаптації в групі. В результаті ці діти можуть бути жертвами соціальної відчуженості та булінгу, оскільки їх відмінності від інших дітей стають очевидними і можуть стати об'єктом глузувань.

Ще однією важливою проблемою є відсутність навичок конструктивного спілкування та вирішення конфліктів. Багато дітей з порушеннями розвитку не вміють ефективно висловлювати свої емоції або бажання, що веде до розчарування, агресії або тривожності. Це може призвести до негативних реакцій на зауваження або відмови, і в результаті дитина не може встановити або підтримувати здорові стосунки з іншими людьми. Вони часто не здатні знайти компроміс у конфліктних ситуаціях або керувати емоціями так, щоб запобігти ескалації конфлікту. Відсутність цих навичок може негативно позначатися на їх здатності інтегруватися в соціальне середовище (Олійник, 2017).

Слід враховувати, що наявність перелічених труднощів в соціальній адаптації може призвести до серйозних психосоціальних наслідків, включаючи депресію, низьку самооцінку та почуття самотності. Діти, що не мають можливості ефективно взаємодіяти з однолітками, часто відчують себе ізольованими від соціальних груп, що може призвести до хронічної соціальної невідповідності. Це особливо помітно в колективних середовищах, де соціальна інтеграція є важливим фактором розвитку і самоідентифікації. Тому для таких дітей важливими є спеціалізовані програми підтримки, спрямовані на розвиток соціальних навичок, підвищення комунікативної компетентності та емоційної саморегуляції. Психологічні тренінги, групова терапія та інші методи роботи з соціальними навичками можуть значно полегшити адаптацію дитини до

групової діяльності і допомогти знизити ризик соціальної ізоляції (Романовська, 2018).

Діти з порушенням психофізичного розвитку також часто демонструють відставання в розвитку, що може проявлятися в різних сферах: когнітивній, соціальній, емоційній та фізичній. Затримка в розвитку на різних вікових етапах є характерною особливістю таких дітей, що може створювати труднощі в їхньому адаптаційному процесі. У порівнянні з іншими дітьми, їх розвиток може бути уповільненим, а це стосується як розумових, так і фізичних аспектів. Наприклад, діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть перебувати на більш ранньому етапі розвитку в порівнянні з їхнім біологічним віком, що позначається на їхній здатності виконувати завдання, співвідносити себе з однолітками та засвоювати навчальний матеріал (Сидорів, 2020).

Окрім того, фізичний розвиток може також відставати в порівнянні з іншими дітьми того ж віку. Це може включати не лише загальну затримку в розвитку рухових навичок, таких як координація або моторика, а й порушення рівноваги, слабкість м'язів або відставання в розвитку фізичної активності. Діти з такими порушеннями часто мають обмежену здатність виконувати фізичні вправи або завдання, що можуть вплинути на їхню самооцінку та бажання брати участь у фізичних активностях разом з однолітками (Стромило, 2010).

Діти з порушенням психофізичного розвитку мають специфічні потреби, які потребують особливого підходу до навчання. Вони стикаються з труднощами в засвоєнні навчального матеріалу, що пов'язано з їх когнітивними, емоційними та фізичними особливостями. Саме тому важливим аспектом навчання є індивідуальний підхід, який враховує не тільки їхні можливості, але й обмеження в різних сферах розвитку. Індивідуальний підхід до навчання дозволяє розробити спеціальні методики, що адаптовані під конкретні потреби дитини, забезпечуючи можливість засвоєння знань у комфортних умовах. Однією з проблем є створення спеціальних навчальних програм, які враховують інтелектуальні, емоційні та фізичні аспекти розвитку дітей. Це включає надання додаткових ресурсів і часу для засвоєння матеріалу, використання візуальних допоміжних засобів, технологій і адаптованих

інструментів для навчання (Холковська, 2007).

З іншого боку, діти з порушенням психофізичного розвитку потребують не лише корекційного навчання, а й психолого-педагогічної підтримки, яка спрямована на розвиток навичок саморегуляції, самостійності та соціальної адаптації. Враховуючи різницю в рівнях розвитку, необхідно індивідуалізувати завдання для кожної дитини, що дозволяє зменшити стрес і збільшити рівень впевненості в собі. Також важливими є програми, які сприяють розвитку емоційної сфери, зокрема, програми для покращення соціальних навичок і емоційної саморегуляції, що є важливими для нормальної адаптації в суспільстві.

Щоб діти з порушенням психофізичного розвитку могли ефективно адаптуватися, важливо створити таке середовище, яке не лише враховує їхні труднощі, а й сприяє розвитку їхніх сильних сторін. Це середовище повинно бути не тільки фізично безпечним, але й емоційно комфортним. Класна атмосфера повинна бути такою, щоб дитина відчувала підтримку з боку вчителів і однолітків, а не відчуження. Для цього важливо включати в програму навчання спеціальні заняття, які допомагають дітям краще орієнтуватися в соціальних ситуаціях, розуміти соціальні норми і знижувати рівень тривожності, що часто супроводжує їхнє перебування в колективі (Яланська, 2017).

Додатково, під час адаптації таких дітей важливим є залучення батьків до процесу навчання та виховання. Взаємодія між навчальним закладом, батьками і самими дітьми забезпечує більш ефективний підхід до подолання труднощів. Батьки можуть допомогти створити в домашніх умовах середовище, яке буде сприяти розвитку соціальних навичок, емоційної стабільності та мотивації до навчання. Спільна робота з батьками дозволяє значно підвищити рівень успішності адаптації дитини до шкільного середовища (Тельна, 2018).

Отже, діти з порушенням психофізичного розвитку мають специфічні особливості, які впливають на їх розвиток. Інтелектуальні порушення вимагають індивідуалізованих методів навчання та спокійного підходу до засвоєння знань. Мовні порушення, такі як афазія чи дизартрія, потребують

корекційних методик для розвитку мовлення. Моторні порушення вимагають спеціальних вправ для координації рухів. Емоційно-вольова сфера таких дітей потребує уваги, оскільки вони можуть мати труднощі в регуляції емоцій, що призводить до агресії або замкненості. Соціальні навички також потребують корекції, оскільки діти часто стикаються з труднощами у взаємодії, що може призвести до ізоляції та проблем у вирішенні конфліктів. Навчання таких дітей потребує індивідуальних програм, розроблених з урахуванням їхніх потреб і можливостей.

1.3. Основні чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі

Попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі є надзвичайно важливим, оскільки такі діти стикаються з різними труднощами в адаптації до соціального середовища. Вони мають особливі потреби та вимоги до освітнього процесу, що часто робить їх вразливими до проявів агресії з боку однолітків. У навчально-реабілітаційних центрах важливим завданням є створення безпечного середовища, яке допомагає уникнути насилля і сприяє емоційному та соціальному розвитку дітей.

Зазначимо, що навчально-реабілітаційний центр є спеціалізованим закладом, який має важливу місію у забезпеченні соціалізації та інтеграції дітей з порушенням психофізичного розвитку в суспільство, створюючи умови для їх розвитку та здобуття освіти. У такому контексті питання попередження булінгу набуває значення, оскільки діти з такими порушеннями є вразливими до негативних соціальних впливів і часто стають жертвами дискримінації та агресії з боку однолітків. Центр, завдяки своїм підрозділам та індивідуальному підходу до кожної дитини, має великий потенціал у створенні середовища, яке запобігає булінгу та сприяє розвитку толерантності і взаємоповаги (Положення, 2019).

Центр активно працює над формуванням позитивної громадянської позиції та відповідальності за свої дії, що включає навчання дітей розпізнавати та запобігати конфліктним ситуаціям, розвиток соціальних навичок, емоційну саморегуляцію, що є ключовими для уникнення булінгу. Спільна робота педагогів, психологів та медичних працівників забезпечує стійкий соціально-психологічний клімат, в якому діти можуть комфортно і безпечно взаємодіяти, вчитися та зростати. Особливу увагу центр приділяє підготовці вихователів та педагогів до роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Використання спеціалізованих методик, що базуються на інклюзивному підході, дозволяє не лише коригувати порушення, а й формувати у дітей позитивні соціальні стереотипи. Навчання в умовах реабілітаційного центру передбачає активну участь дітей у різних соціальних ініціативах, що сприяє розвитку їхніх навичок спілкування, вирішення конфліктів та ін. (Положення, 2019).

Крім того, Центр забезпечує постійну психолого-педагогічну допомогу не тільки дітям, а й їхнім батькам. Це дозволяє створити єдину систему підтримки, що включає не лише освітній процес, а й допомогу в соціалізації та адаптації дітей до реальних життєвих умов. За допомогою таких консультацій батьки можуть отримати важливу інформацію щодо виховання дітей із особливими освітніми потребами, що сприяє запобіганню соціальній ізоляції та булінгу.

Враховуючи, що навчально-реабілітаційний центр має спеціально обладнану інфраструктуру, яка відповідає санітарно-гігієнічним та технічним вимогам для дітей з обмеженими фізичними можливостями, створюється сприятливе середовище, яке допомагає дітям відчувати себе захищеними і не бути об'єктами агресії з боку однолітків. Приміщення Центру обладнані так, щоб діти могли пересуватися і використовувати навчальні та реабілітаційні засоби, що позитивно впливає на їх психоемоційний стан та знижує ймовірність виникнення булінгу через фізичні обмеження (Положення, 2019).

Одним із ключових чинників попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку є індивідуальний підхід до кожної дитини, що передбачає адаптацію навчальних

та реабілітаційних методик відповідно до специфіки розвитку кожної дитини, що дозволяє врахувати її індивідуальні потреби та здібності. Діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть мати різні рівні пізнавальних здібностей, фізичних можливостей, мовленнєвих та соціальних навичок, що потребує особливого підходу в навчанні і взаємодії. Індивідуалізація освітнього процесу допомагає не тільки досягти успіхів у розвитку кожної дитини, а й сприяє створенню позитивної атмосфери у класі, зменшуючи ризик виникнення булінгу.

Адаптація навчальних методик вимагає використання різноманітних технік та засобів, які підходять саме для конкретної дитини. Наприклад, для дітей з порушенням слуху можуть використовуватись методи жестової мови, а для дітей з порушеннями зору – спеціальні тактильні матеріали. Це дозволяє знизити ймовірність негативного ставлення з боку однолітків, адже дитина з такими порушеннями відчуває себе частиною колективу і не стикається з відчуттям непотрібності чи ізоляції. Індивідуальний підхід також полягає в створенні комфортних умов для розвитку кожної дитини з урахуванням її емоційних і психологічних потреб. Часто діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть мати труднощі в емоційному регулюванні, що може ставати причиною конфліктів або навіть булінгу з боку однолітків. Коли педагоги і психологи враховують ці труднощі, вони можуть розробити стратегії для покращення емоційної саморегуляції і соціальної взаємодії. Індивідуальний підхід допомагає також створити взаємоповагу серед дітей, адже вони починають розуміти, що кожен має свої сильні сторони та можливості для розвитку (Савінова, 2020).

Навчання соціальним навичкам є важливим чинником попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Діти з особливими освітніми потребами часто мають труднощі у взаємодії з однолітками, що може призводити до соціальної ізоляції або навіть до конфліктів у колективі. Одним із способів попередження булінгу є цілеспрямований розвиток у таких дітей соціальних навичок, що включає в себе співпрацю, комунікацію, а також вміння розв'язувати конфлікти. Навчання

соціальним навичкам дозволяє дітям з порушенням психофізичного розвитку навчитися взаємодіяти з іншими людьми, адекватно реагувати на різноманітні соціальні ситуації, що зменшує ймовірність виникнення конфліктів.

Навчання розв'язуванню конфліктів є ще одним важливим елементом соціальних навичок. Діти, які здатні мирно вирішувати спори, не застосовуючи агресії або насильства, менше схильні до того, щоб стати жертвами булінгу або самі його ініціювати. Вони навчаються знаходити компроміс у складних ситуаціях, що дозволяє їм підтримувати гармонійні стосунки з однолітками та дорослими. Важливо, що такі навички повинні формуватися в процесі повсякденного спілкування, спільних ігор та різноманітних соціальних активностей, що допомагає дітям випробувати їх на практиці (Сидорів, 2020).

Враховуючи, що діти з порушеннями психофізичного розвитку мають індивідуальні особливості в емоційно-вольовій сфері та здатності до соціалізації, педагогічний колектив навчально-реабілітаційного центру може проводити спеціальні тренінги, де діти вчаться встановлювати позитивні міжособистісні стосунки. Це можуть бути вправи на розвиток емоційної чутливості, адекватної реакції на емоції інших дітей, а також на розвиток емпатії. Навчання соціальним навичкам здійснюється з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей кожної дитини. Педагоги використовують методики, що враховують різні порушення психофізичного розвитку, допомагаючи дітям долати свої труднощі в спілкуванні. Важливою є підтримка батьків і родичів дітей, які також мають бути залучені до процесу розвитку соціальних навичок, що дозволяє забезпечити цілісну підтримку в домашньому середовищі (Міщик, 2003).

Психолого-педагогічна підтримка є важливим чинником попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Діти з особливими освітніми потребами стикаються з різними емоційними труднощами через соціальну та психофізичну унікальність, що може стати приводом для булінгу. Тому надання постійної психологічної підтримки як дітям, так і їхнім батькам, є необхідним для забезпечення безпечного та гармонійного навчального середовища.

Психологічна підтримка сприяє створенню здорової атмосфери в навчальному закладі. Діти, які мають труднощі у спілкуванні та соціалізації, можуть почуватися ізольованими або непотрібними серед однолітків. За допомогою психолога діти мають можливість вивільняти свої емоції в безпечному середовищі, що дозволяє знизити рівень тривожності та допомогти їм краще адаптуватися в колективі (Ожйова, 2021).

Підтримка дітей в навчально-реабілітаційному центрі також включає спеціалізовану психотерапевтичну допомогу для тих, хто переживає стрес чи тривогу через соціальні труднощі. Наприклад, діти, які стикаються з проблемами в спілкуванні або мають фізичні недоліки, можуть відчувати страх перед однолітками. Психологи проводять тренінги, індивідуальні консультації та групові заняття, де діти вчаться справлятися з емоційними труднощами, зміцнюють впевненість у собі та отримують навички конструктивної поведінки. Надання постійної психологічної підтримки в навчально-реабілітаційному центрі не лише сприяє покращенню емоційного стану дітей, але й дає можливість знизити соціальну ізоляцію та сприяє гармонійній взаємодії з однолітками.

Належно організоване інклюзивне середовище є важливим чинником попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Створення інклюзивного середовища, де діти з різними порушеннями можуть взаємодіяти без дискримінації, допомагає не лише адаптувати їх до освітнього процесу, але й сприяє розвитку соціальних навичок, толерантності та взаємоповаги серед учнів. Взаємодія дітей дозволяє зруйнувати стереотипи, що можуть виникнути через відсутність досвіду спілкування з людьми з особливими потребами. У такому середовищі кожна дитина має можливість відчувати себе рівною серед інших, що є основою для створення атмосфери взаємної поваги та підтримки (Омельченко, 2018).

Інклюзивне середовище передбачає створення рівних умов для всіх учнів, де кожен має доступ до навчальних матеріалів, спеціальних методик і педагогічної підтримки, що враховують індивідуальні потреби. Такі умови забезпечують не лише рівень освіти, а й соціальну інтеграцію, оскільки діти

вчаться взаємодіяти один з одним, працювати в командах і розв'язувати конфлікти мирним шляхом. Це допомагає формувати в учнів навички спільної діяльності та співпраці, що є важливим для розвитку соціальних зв'язків. Важливим аспектом інклюзивного середовища є те, що в ньому працюють над подоланням будь-яких форм дискримінації та булінгу (Берегова, 2020).

Кваліфіковане педагогічне та медичне забезпечення є одним із ключових чинників попередження булінгу серед дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Це забезпечення включає високий рівень професіоналізму педагогів і медичних працівників, які мають досвід роботи з дітьми з особливими потребами та здатні оперативно реагувати на будь-які прояви агресії чи соціальної ізоляції. Важливо, що таке забезпечення створює середовище, в якому кожна дитина відчуває підтримку і розуміння, що значно знижує ризик виникнення булінгу (Стельмах, 2016).

Так, педагоги, працюючи з дітьми з порушенням психофізичного розвитку, мають знання не тільки в області педагогіки, але й у сфері психології та корекційної роботи. Вони здатні виявляти зміни в емоційному стані дітей, які можуть свідчити про стрес або напругу, що може призвести до соціальної ізоляції чи агресії з боку інших учнів. Крім того, педагоги працюють над розвитком у дітей соціальних навичок і емоційної компетентності, що дозволяє їм краще в колективі та уникати конфліктів (Холковська, 2006).

Медичне забезпечення в навчально-реабілітаційному центрі також має важливу роль у попередженні булінгу. Медичні працівники, зокрема психологи та спеціалісти з фізичної реабілітації, допомагають дітям адаптуватися до фізичних та психічних обмежень, що можуть бути пов'язані з їхнім здоров'ям. Вони здатні надати своєчасну допомогу в разі виникнення стресових ситуацій, що допомагає уникнути їх загострення і, як наслідок, агресивних реакцій у відповідь на виклики соціального середовища. Медичне забезпечення також включає в себе підтримку в разі виникнення фізичних чи психічних проблем у дітей, які можуть спричинити ізоляцію або ворожнечу з боку інших учнів.

Формування позитивного сприйняття різноманіття є важливим чинником у попередженні булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в

навчально-реабілітаційному центрі. Виховання в дітей поваги до відмінностей у зовнішності, здібностях та поведінці сприяє створенню атмосфери толерантності і взаємоповаги, що допомагає уникати стереотипів і упереджень, які можуть стати причиною агресії чи соціальної ізоляції. Це стає основою для формування здорових, безпечних взаємин серед учнів. У навчально-реабілітаційному центрі, де діти з різними порушеннями психофізичного розвитку навчаються разом, важливо з самого початку вчити їх сприймати одне одного не через призму фізичних або психологічних відмінностей, а як особистостей з унікальними здібностями та талантами. Для цього проводяться спеціальні навчальні заняття, на яких розглядаються питання різноманіття, толерантності та взаєморозуміння.

Важливо, що формування позитивного ставлення до різноманіття відбувається не тільки у взаєминах між учнями, а й на рівні педагогічного колективу. Вчителі є важливими моделями для дітей з ООП, тому повинні демонструвати приклад поваги до різних культур, здібностей і зовнішності кожної дитини, активно просуваючи принципи інклюзивності та взаємоповаги. Такі дії педагогів стають основою для формування здорового мікроклімату в групі, де кожен учень відчуває себе комфортно та захищено (Бойчук, 2018).

Робота з батьками є важливим чинником попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Завдяки активній консультативній допомозі батьки можуть отримати необхідну підтримку, що дозволяє їм краще розуміти потреби та особливості розвитку їхніх дітей, а також ефективно допомагати в соціалізації та адаптації до освітнього процесу. Це знижує ймовірність того, що дитина стане об'єктом булінгу через невідповідність її поведінки соціальним стандартам або через незрозумілість її потреб іншим дітям. Основною метою роботи з батьками є створення єдиного підходу до виховання дитини як вдома, так і в закладі освіти. Батьки, отримуючи консультації від педагогів та психологів, можуть навчитись краще розуміти особливості емоційного і соціального розвитку своєї дитини (Міщик, 2003).

Діти з особливими потребами часто стикаються з труднощами в адаптації

до нового колективу. Їхні особливості можуть бути неправильно сприйняті іншими дітьми, що іноді призводить до соціальної ізоляції або навіть булінгу. Важливо, щоб батьки мали можливість отримувати підтримку від фахівців навчально-реабілітаційного центру щодо того, як вони можуть допомогти своїм дітям краще адаптуватися до нових умов, як налагодити комунікацію з однолітками та як підтримати дитину в складних ситуаціях. Батьки можуть отримати консультації з питань, які стосуються емоційної підтримки дітей, навичок самоконтролю, розвитку соціальних взаємин і вирішення конфліктів.

Спільна робота батьків та педагогів щодо вирішення проблем соціалізації дозволяє оперативно виявляти будь-які зміни в поведінці дитини і працювати над ними на ранніх етапах. Батьки, маючи знання та підтримку фахівців, можуть зменшити ризик того, що їхня дитина стане ізольованою або агресивною через труднощі у взаємодії з іншими дітьми. Крім того, консультації з батьками дають можливість виявити можливі причини соціальних труднощів дітей та визначити ефективні стратегії для вирішення цих проблем. Робота з батьками також включає створення умов для відкритої комунікації. Якщо батьки мають змогу вільно обговорювати труднощі, з якими стикаються їхні діти, вони почувуються підтриманими і впевненими в тому, що можуть отримати допомогу в будь-який момент. Це створює атмосферу довіри, що є важливим елементом у боротьбі з булінгом, адже часто діти з особливими потребами не можуть самостійно виразити свої переживання або стурбованість (Кісарчук, 2018).

Загалом взаємодія з батьками є важливим елементом створення цілісної системи підтримки для дитини. Батьки, у свою чергу, мають можливість обмінюватися досвідом з іншими родинами, що виховують дітей з подібними особливостями. Такі обговорення дозволяють знайти спільні рішення для проблем, які можуть виникнути в процесі соціалізації та адаптації дитини до навчального середовища. Діти, що мають підтримку з боку батьків у вирішенні проблем соціалізації, краще адаптуються до освітнього процесу та взаємодії з однолітками. Вони менше схильні до конфліктів і мають більшу можливість уникнути булінгу, оскільки відчувають підтримку і розуміння як вдома, так і в

навчальному закладі. Батьки, які мають доступ до професійної допомоги, можуть ефективніше реагувати на зміни в поведінці своїх дітей та сприяти створенню атмосфери підтримки і доброзичливості в родині та навчальному закладі.

Отже, запобігання булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі потребує комплексного підходу. Важливими чинниками є індивідуальний підхід до дитини, адаптація методик навчання та розвиток соціальних навичок, що сприяють взаємодії й уникненню конфліктів. Психолого-педагогічна підтримка дітей та їхніх батьків допомагає створити здоровий емоційний клімат, знижуючи стрес. Сформоване інклюзивне середовище підтримує толерантність, взаємоповагу, зменшуючи дискримінацію. Кваліфіковане педагогічне й медичне забезпечення дозволяє ефективно контролювати поведінку дітей, надавати допомогу в разі агресії чи ізоляції. Робота з батьками допомагає забезпечити підтримку дітей не лише в закладі освіти, але й удома. Моніторинг поведінки є важливим для запобігання булінгу та створення безпечного середовища для розвитку й навчання дітей.

Висновок до розділу 1

1. Вивчення проблеми попередження булінгу в літературі дозволяє визначити кілька важливих підходів. Соціально-психологічний – фокусується на зміні соціальних взаємин, розвитку емпатії та взаємоповаги серед учнів. Індивідуально-психологічний – на мотивах агресорів і емоційному стані жертв. Соціально-педагогічний підхід акцентує увагу на навчанні методам вирішення конфліктів і формуванні позитивного мікроклімату. Системний підхід оцінює вплив факторів, що сприяють булінгу, включаючи родину і школу. Інклюзивний підхід сприяє рівності та толерантності в навчальному середовищі, особливо для дітей з особливими потребами. Превентивний підхід передбачає раннє виявлення та навчання стратегіям самозахисту. Культурно-історичний підхід розглядає булінг як явище, визначене культурними та історичними умовами. Практично орієнтований підхід створює інструменти для

боротьби з булінгом.

2. Діти з порушенням психофізичного розвитку мають особливості, які впливають на їх розвиток. Інтелектуальні порушення таких дітей вимагають індивідуалізованих методів навчання, мовні порушення – корекційних методик для розвитку мовлення, моторні – спеціальних вправ для координації рухів. Емоційно-вольова сфера таких дітей потребує уваги, оскільки вони можуть мати труднощі в регуляції емоцій, що призводить до агресії або замкненості. Соціальні навички потребують корекції, оскільки діти часто стикаються з труднощами у взаємодії, що може призвести до ізоляції та проблем у вирішенні конфліктів.

3. Запобігання булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі потребує комплексного підходу. Важливим є індивідуальний підхід до дитини, адаптація методик навчання та розвиток соціальних навичок, що сприяють взаємодії й уникненню конфліктів. Психолого-педагогічна підтримка дітей допомагає створити позитивний емоційний клімат, знижуючи стрес. Сформоване інклюзивне середовище підтримує толерантність, взаємоповагу, зменшує дискримінацію. Кваліфіковане педагогічне й медичне забезпечення дозволяє ефективно контролювати поведінку дітей, надавати допомогу в разі агресії чи ізоляції. Робота з батьками допомагає забезпечити підтримку дітей не лише в закладі освіти, але й удома.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ

2.1. Нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі

Попередження булінгу серед дітей порушеннями психофізичного розвитку є однією з основних проблем сучасної освіти. Діти з особливими потребами вимагають не лише спеціалізованої освіти та реабілітації, але й особливого підходу в контексті їхньої соціалізації та інтеграції в суспільство. Булінг (фізичний, психологічний, чи соціальний) може мати катастрофічні наслідки для психічного та емоційного стану дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що, в свою чергу, знижує ефективність їх навчання та розвитку. Нормативно-правове забезпечення попередження булінгу в навчально-реабілітаційних центрах для дітей з порушеннями психофізичного розвитку є важливим інструментом для створення безпечного і сприятливого середовища.

Навчально-реабілітаційний центр працює в межах чинного нормативно-правового поля, базуючись на законодавстві України, яке передбачає надання рівних прав для дітей з обмеженими можливостями. Зокрема, законодавчі акти, такі як Закон України «Про освіту» (2017), Закон України «Про охорону дитинства» (2001) та Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005), визначають принципи забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами, а також засоби для їх інтеграції й реабілітації та ін.

Так, в контексті захисту прав дітей, особливо тих, хто має порушення психофізичного розвитку, важливим є застосування нормативно-правових актів, що забезпечують безпеку та рівність дітей у навчальному середовищі. Попередження булінгу щодо дітей з особливими освітніми потребами має ґрунтуватися на принципах, закріплених у міжнародних та національних

документах. Зокрема, важливою основою є Конвенція ООН про права дитини (1989), яка визначає, що кожна дитина має право на захист від усіх форм насильства, жорстокого поводження та експлуатації. Відповідно, кожен дитина має право на освіту, на фізичний та психологічний захист від насильства, а також на підтримку в процесі соціалізації та інтеграції в суспільство.

Захист прав дитини в Україні регулюється рядом законодавчих актів, зокрема, Законом України «Про охорону дитинства» (2001), де зазначено, що кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність, захист гідності. Держава зобов'язана захищати дітей від насильства, дискримінації, а також здійснювати захист їхніх прав на освіту. Відповідно, в усіх навчальних закладах, зокрема в навчально-реабілітаційних центрах, мають бути створені умови для безпечного навчання і розвитку дітей з обмеженими можливостями.

Закон України «Про освіту» (2017), який гарантує право громадян на освіту, також встановлює обов'язок закладів освіти створювати умови для здобуття освіти з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей учнів. Це означає, що навчально-реабілітаційні центри мають бути обладнані необхідними засобами для забезпечення прав дітей з особливими потребами. Також гарантується усунення факторів, що можуть перешкоджати реалізації прав дітей на освіту, зокрема, надання підтримки у боротьбі з проявами булінгу. Важливим аспектом є забезпечення своєчасного реагування на факти булінгу, про що йдеться в статті 54, яка вимагає від педагогів та інших осіб, залучених до освітнього процесу, захищати дітей від насильства, вживати невідкладних заходів для припинення булінгу. Передбачено, що в разі виявлення фактів булінгу, педагогічні працівники зобов'язані повідомляти керівництво закладу освіти про такі випадки, а також вживати заходів для їхнього припинення.

Важливим кроком у протидії булінгу є Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу» (2018) ввів додаткові положення в законодавство про освіту, в яких чітко прописано обов'язки педагогічних працівників і керівництва закладів освіти щодо захисту учнів від фізичного, психологічного насильства та булінгу. Цей закон чітко

визначає поняття булінгу, відповідальність за його прояви. Булінг розглядається як психічне, фізичне, економічне або сексуальне насильство, що вчиняється в освітньому середовищі, включаючи застосування електронних комунікацій. Важливо, що цей закон охоплює не лише дії учасників освітнього процесу стосовно дітей, а й навпаки – випадки цькування, вчинені дітьми стосовно інших учасників освітнього процесу. Окрім цього, визначено, що таке діяння, в разі доведення його факту, може спричинити шкоду психічному або фізичному здоров'ю постраждалого і призвести до накладення штрафу або виконання громадських робіт. Це свідчить, що в Україні існує правова база для боротьби з булінгом у закладах освіти, зокрема щодо дітей з особливими потребами.

У випадку булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку необхідно забезпечити не лише реакцію на випадки насильства, але й розробити заходи, які унеможливають такі прояви в майбутньому. Закон передбачає, що за булінг на порушника накладається штраф, який становить від 850 до 1700 грн або він має виконати громадські роботи. Важливо, що законодавство передбачає не тільки покарання за булінг, а й створення умов для розв'язання конфліктних ситуацій, попередження насильства в навчальних закладах. У 2019 році, у рамках цього законодавства, вперше в Україні було винесено судове рішення за фактом булінгу між школярами. В даному випадку, одна з дівчаток вийшла за межі норм етики і опублікувала непристойне фото однокласниці в Інтернеті. Суд виніс рішення про накладення штрафу на батьків. Цей випадок став важливим прецедентом у правозастосуванні щодо булінгу в Україні (Савінова, 2020).

Наказ МОН України «Деякі питання реагування на випадки булінгу та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» (2019) визначає механізм реагування на випадки булінгу, а також порядок застосування заходів виховного впливу в закладах освіти. Це наказ забезпечує стандартизований підхід до реагування на булінг, зокрема щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Наказ також підкреслює важливість навчання педагогів і всіх осіб, залучених до освітнього процесу, щодо правильного реагування на

булінг і надання допомоги дітям, які стали жертвами насильства.

Із впровадженням Плану заходів МОН України, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, в закладах освіти були розроблені спеціальні програми для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Такі програми включають інклюзивне навчання й індивідуальні корекційно-реабілітаційні методики, що дозволяють знизити ризик виникнення булінгу серед таких учнів.

В структуру нормативно-правового забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в закладах освіти входить Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі (2020), яка враховує міжнародні документи, зокрема Глобальну стратегію охорони здоров'я жінок, дітей і підлітків на 2016-2030 рр., що була прийнята Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Ця стратегія визначає основні мету, принципи та підходи, необхідні для створення середовища, яке має сприяти безпеці та здоров'ю учасників освітнього процесу, включаючи дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Документ окреслює завдання, спрямовані на зміцнення взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, закладами освіти, охорони здоров'я та соціального захисту, а також громадськими організаціями з метою забезпечення безпеки для всіх дітей, у тому числі тих, хто має особливі потреби. З цією метою створюються механізми, які покликані запобігати насильству в освітньому середовищі, включаючи різні форми булінгу, особливо щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Так, нормативно-правова база, яка була розроблена для забезпечення прав дітей, дозволяє реалізувати ефективні заходи щодо запобігання проявам насильства в навчальних закладах.

Важливу роль у нормативно-правовому забезпеченні попередження булінгу в закладах освіти відіграють закони, що регулюють питання соціальної роботи з дітьми. Зокрема, Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2005) наголошують на важливості боротьби з булінгом, оскільки саме в закладах освіти часто відбуваються випадки насильства між дітьми, зокрема й стосовно дітей з порушеннями психофізичного розвитку. За визначенням, типовими ознаками булінгу є систематичність його проявів,

наявність сторін – кривдника, жертви та спостерігачів, а також наслідки, що включають заподіяння психічної або фізичної шкоди, приниження, тривогу, страх, соціальну ізоляцію потерпілого. У випадку дітей з порушеннями психофізичного розвитку, наслідки булінгу можуть бути ще більш негативними, оскільки такі діти мають складнощі з адаптацією в соціумі, що посилює їх уразливість до цькування.

У Рекомендаціях Міністерства освіти і науки України щодо застосування норм закону про протидію булінгу (2019) підкреслюється важливість комплексного підходу, який включає управлінські та просвітницькі складові. Одним із напрямів, на який звертається увага, є підвищення кваліфікації соціальних педагогів і психологів. Це важливо, оскільки саме ці фахівці безпосередньо взаємодіють з учнями і мають на меті розвиток навичок виявлення, протидії та попередження булінгу в шкільному середовищі. Така підготовка дозволяє ефективно реагувати на випадки булінгу, запобігати його розвитку та забезпечувати створення безпечного освітнього середовища.

У Постанові КМУ «Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр» (2019), навчально-реабілітаційний центр визначається важливим елементом в освітній системі, який працює для підтримки дітей з порушеннями психофізичного розвитку та створення належних умов для їх навчання, розвитку та соціалізації. Це освітній заклад, що спеціалізується на наданні комплексної допомоги дітям із складними вадами розвитку, зокрема дітям з порушеннями слуху, зору, опорно-рухового апарату та іншими серйозними порушеннями, що потребують особливого догляду та реабілітації. Метою діяльності такого центру є забезпечення рівних можливостей для отримання освіти дітьми з особливими потребами, що створює умови для їхньої інтеграції в суспільство, допомагаючи їм досягти найкращих результатів у навчанні та розвитку.

Відповідно до Положення, завданням навчально-реабілітаційного центру є створення таких умов, які б дозволяли дітям із порушеннями психофізичного розвитку отримувати освіту відповідного рівня в рамках дошкільної та загальної середньої освіти. Центр сприяє не лише розвитку інтелектуальних

здібностей, а й соціалізації таких дітей, шляхом надання їм психолого-педагогічної, медичної та соціальної реабілітації. Спеціальна увага приділяється розвитку навичок спілкування, самовизначення та співпраці з іншими людьми, що є важливим елементом попередження булінгу, оскільки дозволяє уникати конфліктів.

Положення Центру передбачає також чітке визначення його структури, серед яких важливими є спеціалізовані групи та класи для дітей з різними порушеннями психофізичного розвитку, що дозволяє ефективно адаптувати освітній процес до потреб кожної дитини. Крім того, створення таких структурних підрозділів, як реабілітаційне відділення, яке включає медичну, психолого-педагогічну та соціальну реабілітацію, дозволяє організувати дієву комплексну допомогу дітям і їхнім родинам (Положення, 2019).

Одним із основних принципів діяльності Центру є індивідуальний підхід до кожної дитини. Враховуючи специфіку психофізичного розвитку дітей, створюється адаптована програма навчання та реабілітації, що дозволяє зменшити можливість виникнення ситуацій булінгу, адже кожна дитина отримує належну увагу, підтримку та розуміння її потреб. Спеціалізовані методики навчання, які застосовуються в Центрі, допомагають дітям успішно розвивати свої здібності та адаптуватися до колективу однолітків, що також сприяє зниженню ризику проявів агресії чи ізоляції (Положення, 2019).

У рамках навчально-реабілітаційного процесу важливою складовою є психолого-педагогічна підтримка як для дітей, так і для їхніх батьків. Заняття з психологами, педагогами, реабілітологами дозволяють дітям здолати труднощі, пов'язані з адаптацією до навчального середовища та соціуму. Це допомагає дітям краще сприймати себе, покращує їхню самооцінку, знижує рівень тривожності та стресу, що також є ключовим фактором у запобіганні булінгу. Окрім того, батькам надається консультативна допомога для підтримки їхніх дітей вдома, що забезпечує цілісність та ефективність реабілітаційного процесу.

Не менш важливим аспектом є створення інклюзивного середовища, в якому діти з різними порушеннями можуть спільно навчатися та розвиватися. Завдяки інклюзивним методам виховання та навчання, діти здобувають не лише

знання, але й досвід взаємодії з однолітками. Це дозволяє формувати толерантне ставлення до різноманітності, поважати відмінності між людьми і знижує ймовірність виникнення булінгу, заснованого на дискримінації за ознакою порушень розвитку. Важливим є моніторинг і контроль за поведінкою дітей, адже це дозволяє оперативно виявляти потенційні конфлікти і втручатися до початку загострення. Це може включати інтервенцію з боку педагогів, психологів, використання спеціальних програм, спрямованих на корекцію соціальних навичок і емоційного стану дитини з психофізичними порушеннями.

Реабілітація дітей із порушеннями психофізичного розвитку є невід'ємною частиною роботи центру. Вона проводиться в рамках індивідуальних програм реабілітації, що дозволяє максимально ефективно підходити до кожної дитини, а також забезпечувати належну допомогу, спрямовану на відновлення її здоров'я та соціальних навичок. Це також є важливим елементом у боротьбі з булінгом, адже допомагає зменшити стресові фактори, які можуть спричинити агресивні або ізольовані поведінкові реакції. Забезпечення належними матеріальними та технічними ресурсами дозволяє створити безпечне та комфортне середовище для навчання та реабілітації. Спеціально облаштовані приміщення та обладнання для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, а також наявність спортивних інвентарів, реабілітаційних засобів, відповідного навчального забезпечення є основою для реалізації їх права на освіту та соціалізацію (Положення, 2019).

Нормативно-правові акти, що регулюють питання протидії булінгу, є важливим інструментом для забезпечення рівних можливостей для всіх учнів, зокрема для тих, хто має порушення психофізичного розвитку. Протидія булінгу вимагає комплексного підходу, включаючи юридичні, педагогічні та соціальні заходи. Виконання цих норм допоможе забезпечити захист прав дітей і створить умови для їхнього безпечного розвитку в закладах освіти. Водночас важливо не лише реагувати на прояви булінгу, а й створювати превентивні механізми, які запобігатимуть виникненню насильства, а також сприятимуть формуванню толерантного, інклюзивного середовища для дітей з особливими

потребами.

Загалом слід констатувати, що нормативно-правове забезпечення попередження булінгу в навчально-реабілітаційних центрах є складною та багаторівневою системою, що включає не тільки загальні положення щодо захисту прав дітей, але й спеціалізовані норми для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Відповідно до цього законодавства, заклади освіти мають обов'язок створити безпечне середовище, забезпечити своєчасне реагування на будь-які прояви насильства та булінгу, а також надавати психологічну та корекційну підтримку дітям, які цього потребують.

З метою забезпечення безпеки та захисту прав дітей з порушеннями психофізичного розвитку, необхідно здійснювати комплексні заходи, спрямовані на попередження булінгу. Для цього в закладах освіти повинні бути впроваджені спеціальні програми навчання та підтримки педагогів, які допоможуть їм не тільки виявляти булінг, але й ефективно реагувати на нього. Це включає в себе проведення тренінгів, семінарів та інших заходів, спрямованих на формування у вчителів навичок роботи з дітьми з особливими потребами та забезпечення їх психологічного захисту. Окрім цього, важливо, щоб у закладах освіти була створена система підтримки для учнів, що включає психологічну допомогу, групи підтримки, а також активну взаємодію з батьками та соціальними службами. Тільки завдяки такому підходу можна забезпечити ефективне попередження булінгу і створити безпечне середовище для всіх учнів, включаючи дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Отже, нормативно-правова база, що регулює боротьбу з булінгом, є достатньо розвиненою та чітко визначає права та обов'язки учасників освітнього процесу. Вона також передбачає необхідність створення безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу, що особливо важливо для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Однак для забезпечення належного рівня захисту дітей необхідно, щоб правові норми реалізовувалися на практиці, через проведення ефективних превентивних заходів, професійну підготовку педагогів та активну підтримку дітей з особливими освітніми потребами.

2.2. Аналіз досвіду попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі

Аналіз досвіду попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційних центрах є надзвичайно важливим аспектом. У закладах такого типу навчаються діти, які через свої особливості потребують особливого підходу в організації освітнього процесу та виховної роботи. Серед них є учні з різними порушеннями розвитку, що може стати фактором, який сприяє виникненню насильства, соціальній ізоляції чи психологічному тиску з боку однолітків. Булінг у такому середовищі не лише посилює труднощі, з якими ці діти стикаються щодня, а й може значно погіршити їх соціальну адаптацію та психологічне благополуччя. Тому надзвичайно важливим є створення безпечного та інклюзивного середовища, в якому кожен учень може почуватися захищеним від будь-яких форм насильства.

Аналіз досвіду попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі має важливе значення для створення безпечного освітнього середовища, яке враховує їх специфіку. Одна з найбільш відомих програм профілактики булінгу – програма Д. Ольвеуса (1994), є цінним інструментом для боротьби з насильством в навчальних закладах. Вона містить низку інформативно-консультативних, діагностичних, корекційних та організаційних дій, орієнтованих на всі учасників освітнього процесу. Програма охоплює три рівні: загальношкільний, груповий (на рівні класу) та індивідуальний. Таке системне підходження дозволяє створити цілісну стратегію боротьби з булінгом, адаптуючи її до особливостей учнів, зокрема дітей з порушенням психофізичного розвитку.

Зокрема, на загальношкільному рівні програма передбачає створення координаційної групи, яка відповідає за узгодження дій усіх учасників освітнього процесу щодо попередження насильства. Також проводяться анонімні психодіагностичні дослідження серед учнів для моніторингу симптомів булінгу, а також навчання педагогічного складу щодо основних

принципів попередження насильства. Психодіагностичні дослідження, зокрема, за допомогою методики OBVQ (Olweus Bully/Victim Questionnaire), дозволяють виявити рівень агресії серед учнів і допомагають у подальшій корекційній роботі. Серед основних завдань на цьому рівні є розробка та впровадження норм, які запобігають дискримінації й насильству в школі, а також розвиток системи супервізії, щоб забезпечити якісний моніторинг ситуації та підтримку педагогів і учнів.

На класному рівні програма передбачає проведення регулярних зустрічей з учнями та їх батьками для обговорення питань булінгу та створення умов для відкритого діалогу. Це дозволяє забезпечити взаєморозуміння між усіма учасниками освітнього процесу та підтримувати зворотний зв'язок для корекції ситуацій. Одним із важливих аспектів є встановлення в закладі нульової толерантності до проявів насильства, що дозволяє чітко визначити межі дозволеного та неприпустимого поведінки серед учнів.

На індивідуальному рівні програма передбачає роботу з учнями, які виступають як жертви або агресори. Для цього проводиться спеціалізоване консультування та корекційні заняття з учнями, а також їх батьками, що дозволяє знайти індивідуальний підхід до кожної ситуації і забезпечити підтримку на всіх етапах. Важливим є також формування у дітей навичок здорового спілкування, розвитку емоційного інтелекту та відповідальності за свої вчинки.

Програма Д. Ольвеуса добре узгоджується з концепцією «Нова українська школа», яка акцентує увагу на створенні сприятливого, недискримінаційного середовища для всіх учнів. Вона передбачає зміну підходів до оцінювання, забезпечення партнерських стосунків між усіма учасниками освітнього процесу, а також приділення уваги фізичним і психологічним аспектам навчального середовища. В рамках цієї концепції важливим є розвиток інклюзивного підходу, що є особливо актуальним для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Вони потребують особливої уваги, щоб уникнути їх соціальної ізоляції та забезпечити ефективну адаптацію до шкільного середовища (Яланська, 2017).

Успішність запобігання булінгу в навчально-реабілітаційних центрах вимагає постійної взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Батьки, педагоги, соціальні працівники та самі діти повинні активно співпрацювати, щоб створити середовище, вільне від насильства та дискримінації. Тільки за умови комплексного підходу та залучення всіх учасників освітнього процесу можна досягти значних результатів у профілактиці булінгу серед дітей, зокрема тих, хто має порушення психофізичного розвитку. Зв'язки з батьками та громадськістю також мають важливе значення для профілактики булінгу. Оскільки батьки залишаються головним джерелом інформації для дітей, їх залучення до профілактичної роботи є необхідним. Проводячи інформування серед батьків, можна донести до них важливу інформацію про загальні засоби попередження дискримінаційних ситуацій. Також важливо організовувати спільні акції з громадськими організаціями, проводити конкурси, створювати рекламні матеріали для підвищення обізнаності серед учнів, батьків та вчителів.

Освітня практика свідчить про те, що для успішної роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, важливо, щоб соціальні педагоги та психологи мали достатньо знань для виявлення таких випадків на ранніх етапах. Однак часто виникає проблема відсутності визначених методик та засобів для ефективної профілактики насильства в закладах освіти. Важливу роль у вирішенні цієї проблеми відіграє система підвищення кваліфікації педагогічних працівників, зокрема соціальних педагогів і психологів. Вони мають бути готовими реагувати на випадки булінгу, вміти надавати допомогу як потерпілим, так і агресорам, та сприяти створенню в закладі освіти атмосфери взаємоповаги та безпеки.

З метою вивчення актуального стану попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі, було проведено анкетування 20 педагогів. Наведемо аналіз результатів опитування на основі обробки даних анкети (Додаток А).

Так, відповіді педагогів на питання анкети показали, що рівень поінформованості педагогічного колективу щодо проблеми булінгу в навчально-реабілітаційному центрі в цілому оцінюється як достатньо високий.

Зокрема, 50% педагогів зазначили, що рівень поінформованості є високим, тоді як 40% оцінюють його як середній. Лише 10% відповіли, що рівень поінформованості є низьким. Це свідчить про загальну обізнаність педагогів з цією проблемою, хоча й існують певні прогалини, що потребують уваги.

Щодо проведення спеціальних заходів для попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, 25% педагогів відзначили, що такі заходи проводяться регулярно, 55% – іноді, а 20% – що вони не проводяться взагалі. Це вказує, що попри наявність заходів, їх регулярність не завжди достатня, що може бути причиною недостатньої ефективності профілактики.

Частота випадків булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку викликає занепокоєння. 10% педагогів зазначили, що стикаються з випадками булінгу часто, 45% – іноді, 40% – рідко, і лише 5% не стикаються з цією проблемою. Це свідчить про наявність певної кількості випадків булінгу в центрі, що потребує подальшої уваги та заходів з його запобігання.

Що стосується розуміння педагогами, що таке булінг і як він проявляється у дітей з психофізичними порушеннями, 60% відповіли, що мають чітке розуміння цієї проблеми, 30% – частково, а 5% не мають розуміння. Це вказує на те, що питання булінгу все ще потребує додаткового обговорення та роз'яснення, особливо щодо специфіки проявів булінгу у дітей з особливими потребами.

При відповіді на питання щодо форм булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, 45% педагогів відзначили, що найбільш поширеним є психологічне насильство, 35% – ізоляція або уникнення, 10% – фізичне насильство, а 5% – мовний булінг. Виявлене підкреслює важливість уваги до психологічних аспектів булінгу та соціальної ізоляції дітей.

Щодо методів виявлення ранніх ознак булінгу, 40% педагогів заявили, що вони добре володіють цими методами, 40% потребують додаткового навчання, 15% не володіють ними зовсім, а 5% не знають, як виявляти ознаки булінгу. Це вказує на значний потенціал для покращення навчання педагогів з цього питання.

Різноманітні стратегії для запобігання булінгу, які застосовують педагоги, включають постійний контроль за поведінкою дітей (40%), проведення тренінгів та семінарів (30%), роботу з батьками (25%), індивідуальні бесіди з учнями (20%). Це показує, що педагоги використовують широкий спектр методів, але їх регулярність та ефективність можуть потребувати покращення.

Щодо можливості учнів звертатися до педагогів у випадку булінгу, 60% педагогів вважають, що учні можуть звернутися завжди, 30% – іноді, 5% – не звертаються, і ще 5% не знають, чи мають діти таку можливість. Це вказує на велику довіру учнів до педагогів, але також є необхідність в посиленні підтримки для тих, хто не звертається за допомогою.

У відповідь на питання про використання спеціальних методик для роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, 30% педагогів зазначили, що використовують такі методики регулярно, 25% – рідко, 35% опитаних – не використовують, а 10% не знають про них. Це вказує на необхідність більш активного впровадження методик підтримки для постраждалих дітей.

Щодо співпраці з психологами або соціальними педагогами, 45% педагогів заявили, що співпрацюють з ними постійно, 35% – іноді, 15% – не співпрацюють, а 5% не знають про таку можливість. Це показує, що співпраця між педагогами та іншими фахівцями має місце, але не завжди є на достатньому рівні.

Про наявність спеціальної програми або плану для боротьби з булінгом щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку 35% педагогів зазначили, що така програма є, 25% – що вона планується, а 30% – що її немає. 10% педагогів не знали про наявність такої програми, що вказує на необхідність більш чіткої комунікації щодо наявних ініціатив.

Оцінка ефективності заходів попередження булінгу серед педагогів показала, що 25% вважають їх ефективними, 50% – середньо ефективними, 15% – низько ефективними, а 10% не змогли оцінити ефективність. Це свідчить про необхідність вдосконалення заходів для досягнення кращих результатів.

Щодо спілкування з батьками, 20% педагогів зазначили, що спілкуються регулярно, 50% – іноді, 25% – рідко, а 5% – ніколи. Це вказує на те, що

комунікація з батьками є важливою, але потребує посилення для більш ефективної профілактики булінгу.

Відносно атмосфери в колективі педагогів щодо підтримки інклюзії та запобігання булінгу, 70% педагогів оцінюють її як позитивну, 20% – середню, 5% – негативну, а 5% не змогли оцінити атмосферу. Це свідчить про загальну підтримку інклюзії та боротьби з булінгом серед педагогів, хоча є потреба в подальшому зміцненні цієї атмосфери.

Нарешті, щодо змін, які педагоги вважають необхідними для покращення ситуації з попередження булінгу, 45% вказали на необхідність додаткових тренінгів і навчання для педагогів, 30% – на розширення співпраці з батьками, 20% – на поліпшення психологічної підтримки для учнів, а 5% – на зміну внутрішніх правил і процедур.

Загалом результати опитування педагогів показують, що в навчально-реабілітаційному центрі існує розуміння проблеми булінгу та ряд ефективних ініціатив, але для досягнення кращих результатів необхідно вдосконалити методики роботи з дітьми та посилити співпрацю з батьками і психологами.

Аналіз результатів опитування педагогів дозволяє визначити три рівні готовності педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: високий, середній і низький (рис. 2.1).

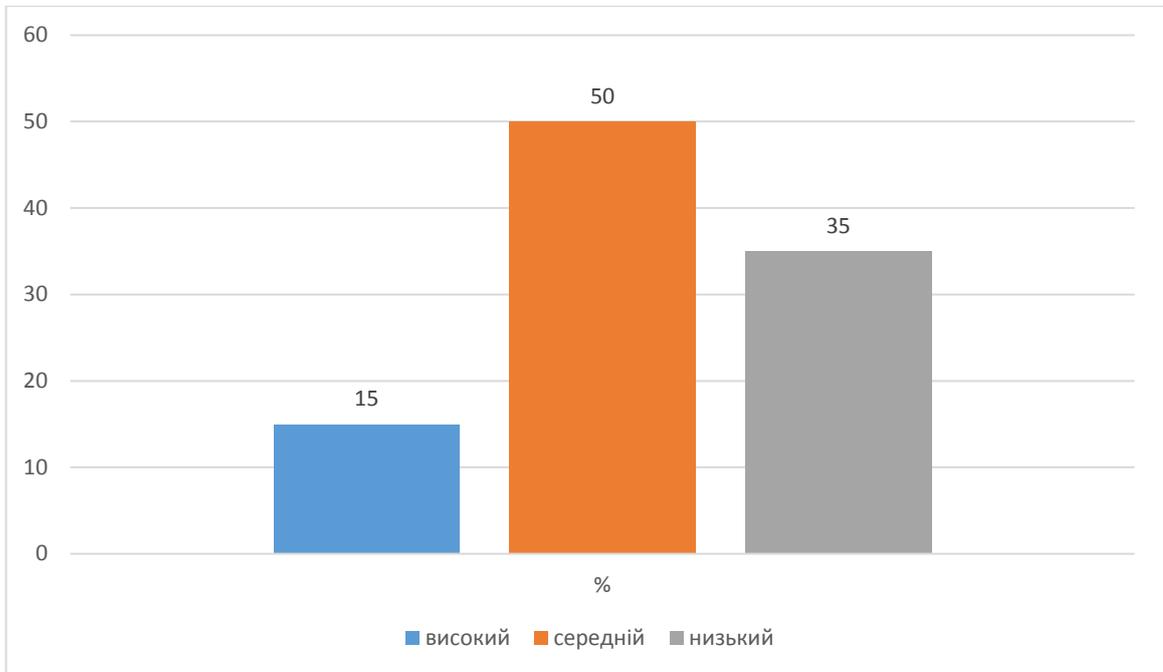

Рис. 2.1. Рівні готовності педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі (%)

Як бачимо з рисунка, продемонстрували високий рівень готовності до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі всього 15% опитаних педагогів. Цей рівень характеризується тим, що педагоги мають чітке розуміння проблеми булінгу і активно використовують різноманітні стратегії для запобігання булінгу в навчальному середовищі. Вони регулярно беруть участь в тренінгах і семінарах, спрямовані на підвищення обізнаності та профілактику булінгу. Ці педагоги мають добре розвинуті навички виявлення ранніх ознак булінгу і активно співпрацюють з психологами та соціальними педагогами, забезпечуючи належну підтримку дітям, що стали жертвами булінгу. Вони також підтримують відкриту комунікацію з батьками і можуть забезпечити сприятливу атмосферу, де діти відчувають довіру та готові звертатися за допомогою у разі необхідності. Такі педагоги оцінюють заходи з попередження булінгу як ефективні і готові вносити корективи для покращення ситуації.

Середній рівень готовності виявлено у 50% педагогів, які мають часткове розуміння проблеми булінгу та застосовують певні методи для попередження насильства. Вони використовують індивідуальні бесіди, проводять заходи з

профілактики булінгу, але не завжди роблять це регулярно. Ці педагоги потребують додаткового навчання та вдосконалення методів роботи з дітьми, що можуть бути піддані булінгу. Співпраця з психологами та соціальними педагогами відбувається нерегулярно, а батьки не завжди активно залучені до процесу запобігання булінгу. Педагоги цього рівня часто оцінюють ефективність заходів як середню, вказуючи на наявність певних труднощів у роботі та потребу в удосконаленні існуючих методик.

Низький рівень готовності спостерігається у 35% педагогів, які мають недостатнє розуміння суті булінгу та не застосовують достатньо ефективних стратегій для його попередження. Вони не мають чітких методів виявлення ранніх ознак булінгу і рідко проводять спеціальні заходи, спрямовані на запобігання булінгу, рідко звертаються до психологів і соціальних педагогів, не проводять активну роботу з батьками, що значно знижує ефективність роботи з попередження булінгу. Вони не використовують спеціальні методики для роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, що вказує на серйозні прогалини в підходах до вирішення проблеми. Такі педагоги оцінюють заходи, що проводяться в закладі, як неефективні і потребують суттєвих змін.

Відтак аналіз відповідей педагогів показує значну різницю в рівнях готовності представників педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Високий рівень готовності характеризується активним залученням до роботи з дітьми, батьками і фахівцями, а також ефективністю заходів по запобіганню булінгу. Середній рівень вимагає подальшого навчання і вдосконалення методів роботи, а низький рівень вказує на необхідність кардинальних змін у підходах та підготовці педагогів. На основі опитування педагогів та аналізу досвіду роботи можна стверджувати, що стан попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі є недостатнім.

Хоча окремі педагоги мають чітке розуміння проблеми булінгу і застосовують ефективні стратегії для запобігання насильству, значна частина педагогічного колективу має часткові знання і недостатньо навичок для ефективного виявлення та попередження булінгу серед учнів з психофізичними

порушеннями. Окрім того, багато опитаних педагогів вказують на недостатній рівень поінформованості серед колег, а також на відсутність регулярних і систематичних заходів для запобігання булінгу. Проблемою є й низька ефективність заходів, що свідчить про потребу в удосконаленні підходів до роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, а також у більш тісній співпраці з психологами, соціальними педагогами та батьками. Нерегулярність проведення тренінгів і відсутність чітко визначених методик роботи з учнями, схильними до булінгу, створюють значні прогалини в системі попередження насильства.

Ураховуючи перелічені фактори, існує необхідність розробки відповідної тренінгової програми для педагогічного колективу, яка має включати навчання вчителів з питань виявлення ранніх ознак булінгу, застосування ефективних стратегій його попередження, а також вдосконалення методів роботи з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Крім того, програма повинна включати модулі для покращення співпраці з батьками та іншими фахівцями, такими як психологи і соціальні педагоги, щоб створити більш ефективну і цілісну систему підтримки дітей. Така програма дозволить значно підвищити рівень готовності педагогів до попередження булінгу і забезпечити безпечне та підтримуюче середовище для дітей з психофізичними порушеннями.

Висновок до розділу 2

1. Нормативно-правова база, що регулює боротьбу з булінгом, є достатньо розвиненою та чітко визначає права та обов'язки учасників освітнього процесу. Вона передбачає необхідність створення безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу, що особливо важливо для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Однак для забезпечення належного рівня захисту дітей необхідно, щоб правові норми реалізовувалися на практиці, через проведення ефективних превентивних заходів, професійну підготовку педагогів та активну підтримку дітей з особливими освітніми потребами.

2. Для вивчення актуального стану попередження булінгу щодо дітей з

порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі, було проведено анкетування педагогів. Результати опитування показують, що в навчально-реабілітаційному центрі існує розуміння проблеми булінгу та низка ефективних ініціатив, але для досягнення кращих результатів необхідно вдосконалити методики роботи з дітьми та посилити співпрацю з батьками, психологами, соціальними педагогами і громадськістю.

РОЗДІЛ 3

ОБГРУНТУВАННЯ ПРОГРАМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ БУЛІНГУ ЩОДО ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В НАВЧАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНОМУ ЦЕНТРІ

3.1. Програма попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі та її експериментальне апробування

У сучасному освітньому середовищі важливим аспектом є забезпечення безпечного та сприятливого простору для розвитку дітей, зокрема тих, що мають порушення психофізичного розвитку. Однак, з огляду на різноманітність потреб та особливостей цієї категорії дітей, вони часто стають об'єктами насильства, дискримінації й булінгу. Тому важливим завданням є розробка та впровадження ефективних програм попередження булінгу в навчально-реабілітаційних центрах, що сприятиме не лише зниженню випадків насильства, а й формуванню здорового соціального середовища для всіх учасників освітнього процесу.

Зазначимо, що необхідність розробки такої програми зумовлена низкою факторів: наявністю значного числа випадків булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, відсутністю цілеспрямованих програм попередження насильства, а також недостатньою підготовленістю педагогічних працівників до роботи з цією категорією учнів. Важливим етапом у реалізації цієї програми є її експериментальне апробування, яке дозволяє не лише перевірити ефективність запропонованих заходів, але й адаптувати програму відповідно до конкретних потреб і особливостей дітей в навчально-реабілітаційному центрі.

Мета програми: створення ефективного механізму попередження булінгу щодо дітей із порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі шляхом підвищення кваліфікації фахівців у виявленні, профілактиці та корекції проявів булінгу, сприяння формуванню толерантного та безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу в навчально-реабілітаційному центрі.

Завдання програми:

1. Розвиток знань та навичок фахівців в контексті підвищення рівня професійної компетентності із визначення та попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

2. Створення умов для безпечного освітнього середовища шляхом розробки рекомендацій та практичних інструментів для забезпечення безпечного середовища, де діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть розвиватися без страху перед насильством і дискримінацією.

3. Профілактика булінгу через розробку та впровадження заходів для попередження булінгу, що включають навчання соціальних навичок, розвиток емоційного інтелекту, формування толерантності та взаємоповаги серед учнів.

4. Підвищення обізнаності фахівців центру про проблему булінгу через організацію інформаційно-освітніх заходів, тренінгів і семінарів, які допоможуть розуміти механізми виникнення булінгу та наслідки його для розвитку дітей.

5. Моніторинг і оцінка ефективності програми через проведення оцінок та аналізу результатів і для визначення впливу її на зменшення випадків булінгу, а також на покращення психологічного клімату в навчальному закладі.

6. Формування культури взаємоповаги та підтримки серед дітей та фахівців навчально-реабілітаційного центру, стимулювання активного залучення учнів до боротьби з булінгом, формування підтримуючої спільноти в центрі.

7. Включення батьків і громадськості – залучення батьків до процесу попередження булінгу через організацію просвітницьких заходів, консультацій і співпрацю в рамках програм профілактики насильства.

Розробки занять програми попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі подано у Додатку Б. Запропоновані ігри та вправи допоможуть зробити заняття більш інтерактивними і цікавішими для учасників, сприяючи ефективному засвоєнню теми. Узагальнено зміст та структуру програми попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі відображено у таблиці 3.1.

**Зміст та структура програми попередження булінгу
в навчально-реабілітаційному центрі**

Тема заняття	Мета заняття	Ігри і вправи
1. Булінг під мікроскопом: його сутність і природа	Визначити сутність булінгу, його види та форми, а також вплив на дітей із психофізичними порушеннями.	Вправа «Пошук аналогій»: учасники обирають приклади булінгу в реальному житті або в медіа, обговорюють різні види булінгу. Гра «Розрізні картинки»: учасникам даються картки з різними ситуаціями, і вони повинні визначити, чи є це булінгом, чи ні. Групова дискусія: аналізуються різні форми булінгу та їхній вплив на дітей з особливими потребами.
2. Ловці сигналів: як розпізнати булінг і допомогти дітям у складних ситуаціях	Розпізнати булінг та визначити способи допомоги дітям у складних ситуаціях.	Вправа «Ми – свідки»: учасники виконують рольові ігри, де одна група грає свідків булінгу, а інша – тих, хто постраждав. Гра «Сигнали тривоги»: учасники отримують картки з різними поведінковими сигналами (наприклад, мовчання, відсутність друзів), і мають визначити, чи є це ознакою булінгу. Гра «Запитання на екран»: учасники задають питання один одному про ознаки булінгу, намагаючись правильно відповісти на запитання.
3. Стоп булінг: тренуємо соціальні навички та позитивну поведінку	Розвивати соціальні навички у дітей, зменшувати агресивні прояви, підтримувати позитивну поведінку.	Гра «Колесо емоцій»: учасники обирають емоцію з колеса і повинні продемонструвати її через міміку та жести. Вправа «Знайди друга»: учасники в групах виконують завдання на встановлення позитивних соціальних контактів (наприклад, допомогти іншому з завданням, похвалити за досягнення). Гра «Альтернативні реакції»: учасникам даються ситуації з агресивною поведінкою, і вони повинні запропонувати альтернативні способи реагування.
4. Від серця до серця: формуємо емпатію та толерантність щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку	Розвивати емпатію та толерантність до дітей з порушеннями психофізичного розвитку.	Вправа «Шкільний щоденник»: учасники пишуть короткі історії від імені дітей з психофізичними порушеннями, відтворюючи їхні емоції та переживання. Гра «Місце для всіх»: учасники повинні разом розробити ідеї, як забезпечити інтеграцію дітей з психофізичними порушеннями в класі (ситуаційні задачі). Вправа «Вгадай, що я відчуваюю»: учасники діляться власними емоціями в певних ситуаціях (наприклад, на уроці, в школі).
5. Будуємо безпечний освітній простір: як розробити ефективні стратегії протидії булінгу	Створення плану реагування на випадки булінгу	Вправа «Безпечний клас»: групи розробляють правила безпечного середовища, зокрема стратегії протидії булінгу в класі. Гра «Протидія булінгу»: учасники мають

	та визначення ролі педагогів у цьому процесі.	рольову гру, де один з них грає вчителя, а інший – учня, який стикається з булінгом. Потрібно знайти варіанти допомоги. Вправа «Стратегія реагування»: учасники складають план дій для кожного члена команди (психолог, соціальний педагог, вчитель) на випадок булінгу.
6. Відновлення сил: як допомогти дітям, постраждалим від булінгу, повернутися до нормального життя	Навчити психологічним методам допомоги дітям, які стали жертвами булінгу.	Гра «Сила підтримки»: учасники в парах виконують вправу, де один з партнерів вигадує проблему, а інший повинен запропонувати допомогу або підтримку. Вправа «Ланцюжок підтримки»: учасники по черзі говорять позитивні слова чи вчинки, які можуть підтримати постраждалу дитину. Гра «Емоційна подорож»: учасники мандрують по кімнаті, втілюючи різні емоції, що виникають у постраждалої дитини під час і після булінгу.
7. Долаємо агресію: як змінити поведінку дорослих, схильних до булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку	Підходи до корекції агресивної поведінки та розвиток здорових моделей поведінки.	Вправа «Позитивне мислення»: учасники обговорюють, як можна змінити агресивне мислення на конструктивне у різних ситуаціях. Гра «Заміни агресію»: учасники отримують агресивні ситуації, в яких вони повинні запропонувати альтернативні реакції. Гра «Моделювання поведінки»: учасники демонструють ситуації булінгу та вчать правильним способам реагування.
8. Родина – наш союзник: як залучити батьків до профілактики булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку	Залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми, організація просвітницьких заходів.	Гра «Сімейний діалог»: учасники разом з батьками обговорюють, як можна підтримувати дитину в ситуаціях булінгу.- Вправа «Сімейна порада»: групи складають стратегії для батьків щодо профілактики булінгу вдома та в школі. Гра «Батьківський круг»: учасники грають в гру, де один є дитиною, а інший – батьком, і обговорюють, як взаємодіяти в ситуаціях булінгу.
9. Оцінюємо і коригуємо: як перевіряти ефективність заходів з попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку	Оцінка ефективності програм попередження булінгу та внесення коректив.	Вправа «Моніторинг прогресу»: учасники використовують анкети та опитування для оцінки ефективності попередніх заходів та коригують стратегії на основі результатів. Гра «Зворотний зв'язок»: учасники діляться своїми враженнями від програм та вносять корективи до плану на майбутнє. Вправа «Оцінка результатів»: в групах учасники обговорюють методи оцінки і дають рекомендації для поліпшення.
10. Разом ми сила: як об'єднати громаду у боротьбі з булінгом щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку	Включення громадських організацій у боротьбу з булінгом та проведення освітніх кампаній.	Гра «Акція підтримки»: учасники розробляють стратегію для проведення соціальної кампанії щодо булінгу в громаді. Вправа «Об'єднані зусилля»: учасники в групах створюють спільні програми з іншими організаціями, які можуть допомогти у боротьбі з булінгом. Гра «Громадська відповідальність»: учасники проводять рольові ігри, де зображують

		громадські організації, що спільно працюють для зменшення булінгу.
--	--	--

Заняття під назвою «Булінг під мікроскопом: його сутність та природа» має на меті поглибити знання педагогів навчально-реабілітаційного центру про різні аспекти булінгу, зокрема його різновиди та вплив на дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Педагоги знайомляться з методами виявлення булінгу в навчальному середовищі і ефективними способами реагування на агресивну поведінку учнів чи дорослих. Заняття розпочинається організаційною частиною, під час якої педагог ознайомлює учасників з цілями заняття. Проводиться дискусія на тему «Що таке булінг?», де педагоги обговорюють це поняття та його прояви в навчально-реабілітаційному центрі. Ведучий пояснює, що булінг може проявлятися не лише серед учнів, а й з боку вчителів та інших дорослих.

Основна частина заняття включає три етапи. Перший з них присвячений визначенню булінгу, його різновидам та формах. Педагоги розглядають фізичний, вербальний, соціальний булінг і кібербулінг через вправи, такі як «Типи булінгу» і «Пошук прикладів», де учасники працюють з реальними ситуаціями з практики. Другий етап зосереджується на особливостях булінгу щодо дітей з психофізичними порушеннями. У рамках вправ «Рольова гра» та «Підготовка захисту» педагоги намагаються зрозуміти, як такі діти сприймають булінг, розробляють стратегії його запобігання. На третьому етапі обговорюють вплив булінгу на психофізичний розвиток дітей. Вправи «Емоційна карта» та «Кейс-метод» дозволяють педагогам аналізувати емоційні реакції дітей та розробляти план підтримки для тих, хто постраждав від булінгу.

Заняття завершується рефлексією, де педагоги відповідають на питання «Що нового я дізнався?» та обговорюють застосування стратегій протидії булінгу у своїй професійній діяльності. Для закріплення вражень проводиться вправа «Зворотний зв'язок». Наприкінці заняття ведучий дає рекомендації щодо подальшого самостійного опрацювання матеріалу та інформує про додаткові ресурси для поглиблення знань.

Заняття на тему «Ловці сигналів: як розпізнати булінг і допомогти дітям у

складних ситуаціях» спрямоване на навчання педагогів та інших фахівців навчально-реабілітаційного центру виявляти булінг, особливо в тих випадках, коли він прихований. Педагоги мають освоїти методи виявлення булінгу з боку дорослих щодо дітей з психофізичними порушеннями та навчитися розпізнавати фізичні, емоційні й соціальні ознаки насильства. Заняття розпочинається з мети та завдань заняття, а також обговорення визначення «булінгу» через вправу в групах, де учасники діляться своїм розумінням цього явища. Це дозволяє налаштувати учасників на подальшу роботу та підвищити їх обізнаність.

Основна частина заняття складається з трьох етапів. Перший фокусується на розпізнаванні булінгу з боку дорослих, зокрема педагогів чи вихователів. Педагоги розглядають приклади агресії, яка може бути важко виявлена через специфічні потреби дітей. Вправи, як-от «Рольова гра», дають змогу учасникам відтворити ситуацію булінгу та обговорити стратегії реагування. Другий етап присвячений фізичним, емоційним і соціальним ознакам булінгу. Педагоги навчаються звертати увагу на зміни в поведінці дітей, такі як агресія, страх, зниження настрою, фізичні травми. Вправи «Аналіз ситуацій» і «Психологічний портрет жертви» дозволяють педагогам краще розпізнавати сигнали булінгу у дітей з психофізичними порушеннями та пропонувати відповідні стратегії допомоги. Третій етап фокусується на психологічних стратегіях для виявлення булінгу у складних ситуаціях. Педагоги тренуються в техніках запитань, використовуючи вправу «Техніки запитань», щоб виявити приховане насилля. У рамках вправи «Мапа емоцій» учасники створюють інструмент для виявлення емоційних переживань дітей через символи, кольори або малюнки.

Заняття завершується рефлексією, де педагоги висловлюють свої враження та отримують зворотний зв'язок. Для рефлексії використовуються методи «Кола відчуттів» та «Підсумкова карта дій», що дозволяє учасникам оцінити, що вони дізналися нового і які кроки планують застосувати у своїй професійній роботі для виявлення та запобігання булінгу.

Заняття на тему «Стоп булінг: тренуємо соціальні навички та позитивну поведінку» має на меті навчити педагогів та фахівців навчально-

реабілітаційного центру ефективним методам розвитку соціальних навичок у дітей з психофізичними порушеннями для запобігання булінгу. Педагоги повинні ознайомитися з техніками, що допомагають зменшити агресію та стимулюють позитивну поведінку, а також сприяють емоційному самовираженню дітей. Заняття починається з представлення мети та завдань тренінгу, де ведучий наголошує на важливості розвитку соціальних навичок для запобігання булінгу. Після цього учасники проводять активність для визначення рівня своїх знань про соціальні навички та методи управління агресією.

Основна частина заняття складається з трьох етапів. Перший присвячений технікам розвитку соціальних навичок у дітей. Педагоги навчаються бути уважними до почуттів інших, виражати емоції словами замість агресії. Вправи, такі як «Задоволення потреб» і «Друзі на відстані», допомагають тренувати навички активного слухання та емоційної підтримки. Другий етап зосереджений на тренінгах для зменшення агресії. Ведучий показує, як розпізнавати ознаки агресії та застосовувати стратегії для її зниження. Учасники виконують вправи, як-от «Зупинимо агресію» та «Я – не агресор!», які допомагають навчити дітей мирно вирішувати конфлікти та контролювати емоції. Третій етап присвячений підтримці позитивної поведінки та емоційного самовираження. Вправи, такі як «Емоційна палітра» та «Спільний малюнок», дозволяють педагогам допомогти дітям виражати свої емоції, підтримуючи позитивні соціальні взаємодії.

Заняття завершується рефлексією, під час якої учасники висловлюють свої враження та обговорюють методи, які вони планують застосовувати у своїй практиці. Ведучий підсумовує теми заняття, акцентуючи увагу на розвитку соціальних навичок і зменшенні агресії як способах попередження булінгу.

Заняття на тему «Від серця до серця: формуємо емпатію та толерантність щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку» спрямоване на навчання педагогів розвивати емпатію та толерантність у себе та учнів, щоб запобігти булінгу та створити підтримуюче середовище. Педагоги ознайомлюються з техніками, які допомагають формувати атмосферу взаєморозуміння та

взаємоповаги в педагогічному та учнівському колективах, а також підтримують розвиток дружніх відносин між дітьми з різними особливостями розвитку. Заняття розпочинається з організаційної частини, де ведучий розповідає про важливість емпатії, толерантності, акцентуючи, що вони основою попередження булінгу. Педагоги діляться досвідом роботи з дітьми з порушенням розвитку, зокрема про труднощі у встановленні контакту з такими дітьми.

Основна частина заняття складається з кількох блоків. У першому блоку розглядаються методи розвитку емпатії, що допомагають педагогу розуміти емоції дітей. Вправи «Серце до серця» та «Емоційне дзеркало» допомагають учасникам відчувати емоції інших та зрозуміти, як це може покращити взаємодію з дітьми, що мають психофізичні порушення. Другий блок присвячений формуванню толерантності. Ведучий пояснює, що толерантність – це не лише терпимість, а й прийняття та підтримка різноманітності. Вправи «Кроки до толерантності» та «Толерантний колаж» дають педагогам змогу осмислити свої дії і слова, що можуть сприяти формуванню толерантного середовища в колективі. Третій блок зосереджений на методах підтримки взаємоповаги в колективах. Вправи «Моя і твоя допомога» та «Міст довіри» сприяють розвитку взаємної підтримки серед учасників та показують, як створити атмосферу взаєморозуміння в класі, що є важливим для соціальної інтеграції дітей з особливими потребами.

Заняття завершується рефлексією, де кожен учасник ділиться своїми враженнями від вправ та обговорює, як ці методи можна застосувати в роботі з дітьми. Ведучий підсумовує заняття, наголошуючи на важливості розвитку емпатії та толерантності як засобу створення безпечного середовища для дітей, і надає педагогам рекомендації для подальшої роботи.

Заняття на тему «Будуємо безпечний освітній простір: як розробити ефективні стратегії протидії булінгу» було спрямоване на надання педагогам навчально-реабілітаційного центру практичних навичок для ефективного реагування на випадки булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Під час заняття педагоги ознайомились з важливістю розробки чітких

планів дій при виявленні булінгу та роллю кожного фахівця – соціального педагога, психолога та вчителя – у цьому процесі. Заняття розпочалося з організаційної частини, де ведучий поставив питання про безпечний освітній простір та необхідність плану реагування на булінг. Педагоги поділилися досвідом та обговорили поточні труднощі у роботі з дітьми. Далі, у основній частині, було розглянуто підготовку плану реагування на випадки булінгу. Педагоги взяли участь у вправі «Планування дій», де на прикладі конкретних ситуацій булінгу створювали покроковий план дій.

У другій частині заняття акцентували увагу на ролі кожного фахівця в боротьбі з булінгом. У вправі «Моделювання ситуації» учасники, поділившись на групи, пропонували дії відповідно до своїх професійних ролей (психолог, соціальний педагог, вчитель) у випадках булінгу. Вправи допомогли зрозуміти, як важливо для успішної боротьби з булінгом взаємодіяти всім фахівцям. Також педагоги ознайомились з чітким алгоритмом дій при виявленні булінгу, що включає виявлення, фіксацію інциденту, повідомлення батьків та підтримку дітей. У вправі «Алгоритм реагування» учасники розробили конкретні кроки для реагування на булінг, обговорюючи вдосконалення алгоритмів.

Завершальну частину заняття склала рефлексія, де педагоги поділились враженнями від виконаних вправ і розглянули, як застосовувати отримані знання в практиці. Вправа «Що я можу зробити завтра?» дозволила кожному педагогу визначити конкретні кроки для покращення ситуації з булінгом у їхніх класах. Ведучий підсумував заняття, наголосивши на важливості співпраці всіх фахівців для створення безпечного освітнього середовища.

Заняття на тему «Відновлення сил: як допомогти дітям, постраждалим від булінгу, повернутися до життя» було спрямоване на надання педагогам знань і навичок для психологічної підтримки дітей, які стали жертвами булінгу, зокрема дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Під час заняття особлива увага приділялася методам реабілітації та емоційної підтримки дітей, що пережили насильство. Заняття розпочалося з організаційної частини, де ведучий ознайомив учасників з метою зустрічі та значенням створення безпечного середовища для дітей, що постраждали від булінгу. У вступній

частині педагога поділилися труднощами у роботі з дітьми, що налаштувало їх на активну участь.

Основна частина заняття розпочалася з обговорення психологічних методів допомоги дітям, які стали жертвами булінгу. Педагоги виконали вправу «Скриня спогадів», де обговорювали, як реагувати на переживання дітей, виражаючи підтримку та емпатію. Далі педагоги ознайомились з техніками підтримки та реабілітації для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У вправі «Малювання емоцій» учасники створювали образи емоцій, які діти можуть переживати після булінгу, що допомогло зрозуміти їхній внутрішній стан. У частині заняття, присвяченій роботі з емоційними травмами, педагогам була запропонована техніка «Піраміда емоцій», де вони в парі створювали піраміду, що відображала різні ступені емоційних переживань дитини.

На завершення заняття відбулася рефлексія, де педагоги поділилися враженнями від виконаних вправ і обговорили, які техніки вони вважають найбільш ефективними. У рамках інтерактивного завдання «План дій на завтра» кожен педагог визначив конкретні кроки для підтримки дітей, постраждалих від булінгу, у своїй практиці. Заняття завершилося підсумком, де ведучий підкреслив важливість постійної підтримки та емпатії до таких дітей, створюючи для них безпечне середовище для відновлення.

Заняття на тему «Долаємо агресію: як змінити поведінку дорослих, схильних до булінгу» було спрямоване на підвищення обізнаності педагогів про важливість корекції агресивної поведінки серед дорослих, які працюють з дітьми, і на розвиток здорових моделей поведінки у дітей, схильних до агресії. Мета заняття полягала в тому, щоб педагоги зрозуміли, як їхня поведінка впливає на атмосферу в колективі та як зміни в їхньому ставленні до агресії можуть сприяти покращенню взаємодії з дітьми та міжособистісних відносин у закладі.

Заняття розпочалося з організаційної частини, де ведучий привітав учасників, пояснив мету заняття та провів опитування серед педагогів про їхній досвід зі зіткненням з агресією з боку інших дорослих у навчальному середовищі. Після цього у основній частині заняття розглядалися різні підходи

до корекції агресивної поведінки. Вправа «Агресія або емоції?» допомогла учасникам визначити, чи є певні ситуації проявом агресії або звичайною емоційною реакцією, яку можна змінити, вчачи педагогів управляти стресом та емоціями.

У другій частині заняття акцент було зроблено на важливості зміни ставлення педагогів до жертв булінгу. Вправа «Перегляд ролей» дозволила педагогам відчувати емоційний стан як агресора, так і жертви, що сприяло розвитку емпатії до обох сторін і допомогло знайти шляхи коректного реагування на такі ситуації. У третій частині заняття було розглянуто розвиток здорових моделей поведінки у дітей-агресорів через формування соціальних цінностей, таких як взаємоповага та толерантність. Педагоги навчально-реабілітаційного центру виконали вправу «Сильні слова», де створювали список конструктивних фраз для заміни агресивних висловлювань у конфліктних ситуаціях.

Завершальним етапом стало обговорення вражень учасників у рефлексії, де педагоги поділилися, які підходи і стратегії вони вважають найбільш корисними для своєї роботи. У інтерактивному завданні «Мої кроки» кожен педагог визначив конкретний крок для зміни ставлення до агресії в колективі. Заняття завершилося підсумковими словами ведучого, який наголосив на важливості відповідальності педагогів у створенні безпечного середовища для дітей та колег, а також на необхідності змінювати ставлення до агресії як важливого кроку в реабілітації дітей, постраждалих від насильства.

Заняття на тему «Родина – наш союзник: як залучити батьків до профілактики булінгу» було спрямоване на навчання педагогів ефективним методам залучення батьків до роботи з дітьми для попередження булінгу. Педагоги повинні були зрозуміти, чому важливо співпрацювати з родинами, адже лише спільними зусиллями можна створити безпечне середовище для дітей та протидіяти насильству у школі. Заняття почалося з організаційної частини, де ведучий акцентував увагу на важливості взаємодії з батьками і запропонував обговорити досвід педагогів у роботі з родинами щодо профілактики булінгу.

Основна частина заняття включала кілька важливих вправ. У вправі «Психологічний портрет родини» учасники створювали уявний «портрет родини», яка стикається з проблемою булінгу, і обговорювали, як можна залучити батьків до цієї роботи. Далі у вправі «Родина на першому місці» педагоги визначали методи виховної роботи, які можна застосувати для підвищення обізнаності батьків про булінг, а також створювали план заходів для залучення батьків до роботи з дітьми. Також обговорювалися просвітницькі заходи для батьків. У вправі «Крок за кроком» педагоги розробляли план таких заходів, наприклад, семінарів чи тренінгів, щоб батьки могли краще зрозуміти суть проблеми булінгу та свою роль у її попередженні.

Заняття завершилося рефлексією, де педагоги ділилися своїми враженнями і розмірковували, як застосувати отримані знання у своїй практиці. У вправі «Мої наступні кроки» учасники визначали три конкретні дії для залучення батьків до профілактики булінгу в своїй групі. Завершальне слово ведучого підкреслило важливість активної співпраці з батьками, адже тільки так можна досягти успіху в боротьбі з булінгом і створити підтримуюче середовище для дітей.

Заняття на тему «Оцінюємо і коригуємо: як перевіряти ефективність заходів з попередження булінгу» було спрямоване на навчання педагогів методам моніторингу та оцінки ефективності програм, орієнтованих на попередження булінгу в навчально-реабілітаційних центрах. Педагоги дізналися про важливість оцінювання результатів програм для визначення їх успішності та необхідності коригування для досягнення кращих результатів. Заняття почалося з організаційної частини, де ведучий пояснив методи моніторингу ефективності, такі як спостереження, анкетування та інтерв'ю, і обговорив важливість зворотного зв'язку від дітей, батьків та колег. Після цього педагоги обговорили свій досвід і способи оцінки результатів програм попередження булінгу.

Основна частина заняття включала кілька вправ, зокрема вправу «Погляд ззовні», в якій педагоги працювали в парах, де один спостерігав за взаємодією іншого під час групових вправ. Це дозволило помітити зміни в поведінці

учасників та відносинах між дітьми. Також у вправі «Аналіз кейсів» педагоги вивчали реальні ситуації булінгу, оцінюючи, як змінилася ситуація після впровадження програм попередження булінгу. Також педагоги дізналися, як важливо вносити корективи в програми для досягнення максимального ефекту. Вправу «Коригуємо план» учасники виконували в групах, де обговорювали зміни в стратегіях на основі отриманих результатів і зворотного зв'язку. Після цього педагоги презентували свої ідеї та отримували поради від колег.

Заняття завершилось рефлексією, де педагоги обговорили, як застосувати отримані знання на практиці. У вправі «Плани на майбутнє» учасники записували три конкретні кроки для оцінки ефективності програм у своїй роботі та вносили корективи в стратегії. Завершальне слово ведучого підкреслило важливість постійного моніторингу і коригування програм для створення безпечного середовища та ефективної боротьби з булінгом.

Заняття на тему «Разом ми сила: як об'єднати громаду у боротьбі з булінгом» спрямоване на навчання педагогів методам залучення громадських організацій, місцевих установ і ширшої громади до профілактики булінгу. Педагоги дізналися, як важливо об'єднувати зусилля різних соціальних інститутів, щоб забезпечити безпечне середовище для дітей, особливо для тих, хто має порушення психофізичного розвитку. Заняття почалося з організаційної частини, де обговорювалася необхідність залучення громади до боротьби з булінгом та принципи співпраці з різними організаціями. Під час дискусії педагоги поділилися своїми поглядами на важливість такої співпраці.

Основна частина заняття включала декілька важливих вправ. У вправі «Карта партнерств» учасники створювали список організацій і установ, з якими можна налагодити співпрацю для боротьби з булінгом. Вони обговорювали, як залучити ці організації до спільної роботи. У вправі «Презентація кампанії» педагоги планували інформаційно-просвітницькі кампанії для підвищення обізнаності про булінг серед громади, створюючи презентації і визначаючи цільову аудиторію та ресурси для кампаній. У вправі «Мережа підтримки» учасники розробляли спільні програми з іншими організаціями для боротьби з булінгом, визначали цілі та етапи реалізації програм.

Заняття завершилося рефлексією, під час якого педагоги обговорювали ідеї для реалізації у своїй практиці. У вправі «Кроки до змін» кожен педагог центру визначав три кроки для залучення громади до боротьби з булінгом. Підсумкові слова ведучого наголосили на важливості співпраці з громадою для ефективного вирішення проблеми булінгу, і учасники програми отримали рекомендації для покращення роботи з громадськістю.

Ми враховувати, що експериментальна апробація програми дозволить отримати об'єктивні дані про її вплив на зниження рівня булінгу, поліпшення соціальної взаємодії серед учнів та покращення їх психологічного стану. Окрім того, вказане дозволить коригувати програму на основі результатів реального впровадження та забезпечити її максимальну ефективність у контексті специфічних умов навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Після проведення тренінгової програми педагоги змогли оцінити її ефективність, підкресливши, що вона дозволила значно покращити їх готовність до реагування на булінг та впровадження заходів з його попередження. Вчителі зазначають, що тепер вони можуть краще контролювати ситуації у класах, своєчасно виявляти ознаки булінгу і запобігати його виникненню. Крім того, у педагогів з'явилося більше інструментів для роботи з учнями, що стали жертвами булінгу, а також з дітьми, схильними до агресивної поведінки.

Так, аналіз результатів повторного опитування педагогів центру дозволив визначити три рівні готовності педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: високий, середній і низький (рис. 3.1).

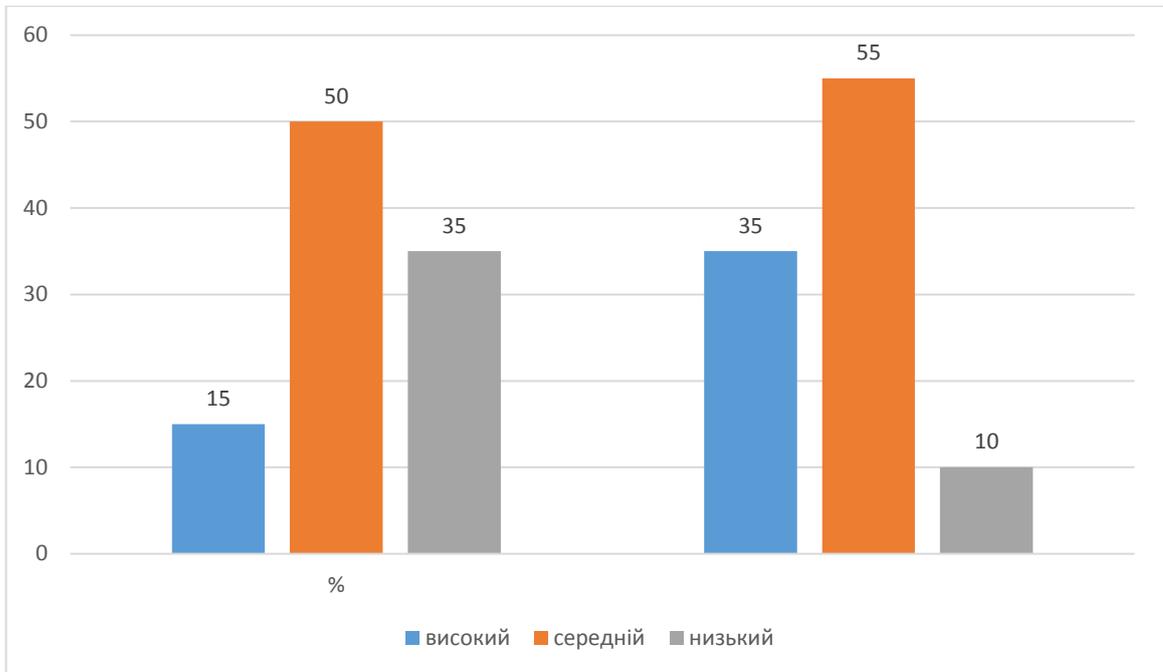

Рис. 3.1. Рівні готовності педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі (порівняння I та II зрізів %)

Аналіз відповідей педагогів показує значну різницю в рівнях готовності представників педагогічного колективу до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку під час першого і другого діагностичних зрізів. Більшість педагогів мають розуміння проблеми булінгу і застосовують стратегії для запобігання насильству, незначна частина педагогів має часткові знання і недостатньо навичок для ефективного виявлення та попередження булінгу серед учнів з психофізичними порушеннями.

Як бачимо з рисунка 3.1, продемонстрували високий рівень готовності до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі 35% опитаних педагогів (було 15%). Цей рівень характеризується тим, що педагоги мають чітке розуміння проблеми булінгу і активно використовують різноманітні стратегії для запобігання булінгу в навчальному середовищі. Вони регулярно беруть участь в тренінгах і семінарах, спрямовані на підвищення обізнаності та профілактику булінгу. Ці педагоги мають добре розвинуті навички виявлення ранніх ознак булінгу і активно співпрацюють з психологами та соціальними педагогами, забезпечуючи належну підтримку дітям, що стали жертвами булінгу. Вони

також підтримують відкриту комунікацію з батьками і можуть забезпечити сприятливу атмосферу, де діти відчують довіру та готові звертатися за допомогою у разі необхідності. Такі педагоги оцінюють заходи з попередження булінгу як ефективні і готові вносити корективи для покращення ситуації.

Середній рівень готовності виявлено у 50% педагогів (було 50%), які мають часткове розуміння проблеми булінгу та застосовують певні методи для попередження насильства. Вони використовують індивідуальні бесіди з дітьми, проводять заходи з профілактики булінгу, але не завжди роблять це регулярно. Ці педагоги потребують додаткового навчання та вдосконалення методів роботи з дітьми з психофізичними порушеннями, що можуть бути піддані булінгу. Співпраця з психологами та соціальними педагогами відбувається нерегулярно, а батьки не завжди активно залучені до запобігання булінгу. Педагоги цього рівня часто оцінюють ефективність заходів як середню, вказуючи на наявність певних труднощів у роботі та потребу в удосконаленні існуючих методик.

Низький рівень готовності асе ще спостерігається у 10% педагогів (було 35%). На жаль. Ці вчителі мають недостатнє розуміння суті булінгу та не застосовують достатньо ефективних стратегій для його попередження. Вони не володіють методами виявлення ранніх ознак булінгу і рідко проводять спеціальні заходи, спрямовані на запобігання булінгу, не звертаються до психологів і соціальних педагогів, не проводять активну роботу з батьками, що значно знижує ефективність роботи з попередження булінгу, не використовують спеціальні методики для роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, що вказує на серйозні прогалини в підходах до вирішення проблеми.

На основі повторного вивчення результативності проведеної програми для педагогів в навчально-реабілітаційному центрі можна стверджувати, що готовність їх до попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку істотно покращилася, що свідчить про високу ефективність цієї програми. Педагоги, які брали участь у заняттях програми, відзначили, що отримали знання і практичні навички, які дозволяють їм ефективно виявляти ранні ознаки булінгу та активно працювати з дітьми із

порушенням психофізичного розвитку, які стали його жертвами. Після проходження тренінгу вчителі стали більш упевненими у своїх силах і зросла їх здатність правильно реагувати на випадки булінгу, що підвищило загальний рівень безпеки в навчальному середовищі для дітей з психофізичними порушеннями.

Зважаючи на те, що програма включала різноманітні методи навчання, такі як теоретичні лекції, практичні вправи, а також вправи та ігри для розвитку комунікаційних і психологічних навичок, то вчителі навчалися не лише теоретичним аспектам булінгу, але й реальним стратегіям запобігання булінгу і насильства серед дітей, зокрема, методам психологічної підтримки для тих, хто став жертвою булінгу, а також ефективним способам взаємодії з батьками і соціальними працівниками. Вони отримали нові знання про специфіку булінгу в контексті дітей з порушеннями психофізичного розвитку, що дозволило їм краще розуміти особливості проявів насильства серед цієї категорії дітей. Завдяки цьому вчителі стали більш уважними до потреб учнів і навчилися створювати більш безпечне й підтримуюче середовище.

Особливо варто відзначити, що заняття програми значно підвищили здатність педагогів правильно реагувати на ситуації, що можуть бути пов'язані з булінгом, і дали їм необхідні інструменти для запобігання агресивним проявам у класах. Крім того, були розроблені конкретні стратегії для роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу, що дозволило вчителям бути більш чуйними і професійними в питаннях підтримки таких учнів. Вчителі також отримали практичні навички, що дозволили їм успішно застосовувати ці стратегії в реальних ситуаціях, а також інструменти для налаштування ефективної комунікації з батьками і іншими фахівцями.

З іншого боку, важливим результатом упровадження програми стало підвищення рівня поінформованості педагогів щодо важливості інклюзивної освіти та толерантності, а також створення більш сприятливої атмосфери в колективі. Багато вчителів відзначили, що після проходження тренінгу стали більш впевненими у своїх діях, адже тепер вони знають, як правильно виявляти і реагувати на випадки булінгу, а також як підтримати дітей з особливими

потребами. Вони стали більш відкритими до обговорення цієї проблеми і мають чіткіше розуміння своїх ролей у створенні безпечного середовища для учнів.

Вчителі центру також зазначили, що важливим результатом тренінгу стало покращення їх взаємодії з психологами та соціальними педагогами, що дозволило створити систему підтримки дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Взаємодія з батьками також стала більш конструктивною: педагоги стали більш ефективно залучати батьків до профілактичної роботи, а також навчились надавати їм корисні рекомендації щодо підтримки дітей вдома.

Отже, проведена програма значно підвищила рівень готовності педагогів до попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Це свідчить про ефективність програми, адже вона не тільки підвищила рівень обізнаності педагогів щодо проблеми булінгу, але й забезпечила їх необхідними навичками для створення більш безпечного і підтримуючого середовища для учнів з особливими потребами.

3.2. Рекомендації педагогам щодо підвищення ефективності попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі

Попередження булінгу є однією з найбільш важливих і актуальних задач у сучасному освітньому середовищі, особливо у навчально-реабілітаційних центрах, де навчаються діти з порушеннями психофізичного розвитку. Діти з такими порушеннями часто мають особливі потреби у соціальній адаптації, комунікації та емоційному розвитку, що робить їх більш вразливими до насильства та дискримінації з боку однолітків. Булінг у таких навчальних закладах може мати серйозні негативні наслідки для психоемоційного стану дітей, а також ускладнювати їх процес реабілітації та соціалізації.

Експериментально доведено, що значна частка педагогів мають лише загальні уявлення про проблему булінгу та можливості його запобігання, тому важливо створити чітку систему рекомендацій, що допоможуть підвищити ефективність роботи з попередження булінгу в таких спеціалізованих закладах. Враховуючи специфіку навчально-реабілітаційних центрів, де діти часто

стикаються не тільки з фізичними труднощами, але й з обмеженими можливостями в соціалізації, кожен педагог має бути добре обізнаний про форми прояву булінгу та методи його попередження, особливо у контексті роботи з дітьми, які потребують індивідуального підходу.

Необхідність розробки рекомендацій для педагогів полягає в тому, щоб забезпечити безпечне і підтримуюче середовище для дітей з порушенням психофізичного розвитку, де вони зможуть повноцінно навчатися, розвиватися та соціалізуватися без страху перед агресією з боку однолітків. Рекомендації включають не лише стратегії запобігання булінгу, але й методи для покращення загальної атмосфери толерантності, взаємоповаги і підтримки серед учнів та педагогів, що є основою для формування гармонійного навчального середовища.

1. Постійне підвищення кваліфікації педагогів щодо проблеми булінгу.

Для підвищення ефективності попередження булінгу педагогам необхідно регулярно проходити тренінги, семінари та інші форми навчання, що стосуються теми булінгу, особливо в контексті дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Це дозволить покращити розуміння природи булінгу, ознак його проявів і специфіки цього явища серед учнів з особливими потребами. Тренінги мають включати не лише теоретичні знання, але й практичні вправи, щоб педагоги могли оволодіти конкретними інструментами для виявлення та запобігання булінгу. Регулярне навчання дозволить створити більш обізнаний і чутливий педагогічний колектив, здатний оперативно реагувати на виникаючі конфлікти та ситуації булінгу. Зокрема, важливо звертати увагу на специфіку прояву булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку, оскільки їх потреби та поведінка можуть суттєво відрізнятися від поведінки здорових учнів. Тому методи запобігання булінгу повинні бути адаптовані до індивідуальних потреб кожної дитини. Крім того, педагоги повинні дбати про власну емоційну стійкість і здатність об'єктивно оцінювати ситуації, що дозволить уникнути упереджених суджень чи дисбалансу у прийнятті рішень. Навчання також має включати психологічні аспекти взаємодії з дітьми, щоб педагоги могли своєчасно виявляти ознаки

емоційних труднощів і травм у дітей.

2. Систематична оцінка психологічного клімату в педагогічному колективі.

Для ефективної боротьби з булінгом необхідно постійно оцінювати психологічний клімат в класі та загальний стан колективу. Це можна робити через регулярні бесіди з учнями, групові психологічні тренінги та анкети, що допомагають виявити відносини між дітьми, їх ставлення до однолітків і педагогів. Психологічний клімат має важливе значення для запобігання булінгу, оскільки діти більш схильні до агресії в середовищі, де існує конкуренція, непорозуміння або відчуття нерозуміння з боку однолітків. Вчителі повинні активно працювати над створенням підтримуючого, інклюзивного середовища, де кожен учень відчуває себе цінним і потрібним. Педагоги мають навчитися вчасно реагувати на перші ознаки напруження у відносинах між учнями та впроваджувати техніки розв'язання конфліктів. Регулярні спостереження за поведінкою учнів дозволяють вчасно виявити потенційні ситуації булінгу і розпочати їх розв'язання до того, як вони стануть серйозною проблемою. Важливо залучати також психолога, який допоможе налаштувати комунікацію між учнями та педагогами, виявити приховані причини проблем і конфліктів.

3. Залучення батьків до процесу попередження булінгу.

Залучення батьків до процесу попередження булінгу є важливим аспектом, оскільки вони можуть надати необхідну підтримку своїм дітям та допомогти виявити першочергові ознаки проблем. Педагоги повинні постійно взаємодіяти з батьками, інформуючи їх про можливі випадки булінгу, а також навчаючи батьків методам роботи з дітьми, схильними до агресивної поведінки. Спільно з батьками вчителі можуть розробити індивідуальні стратегії підтримки для кожної дитини, що допоможуть знизити рівень агресії та зменшити ймовірність конфліктів. Для цього можуть бути організовані регулярні зустрічі, на яких обговорюються питання виховання, поведінки дітей та психологічного клімату вдома. Важливо створювати атмосферу довіри, щоб батьки могли відкрито ділитися своїми проблемами і шукати шляхи їх розв'язання разом з педагогами. Батьки також можуть стати важливими

партнерами в реалізації програм інклюзії, оскільки вони краще за інших знають індивідуальні особливості своїх дітей і можуть надати важливу інформацію для більш ефективної роботи з учнями.

4. Розробка та впровадження інклюзивних програм, що сприяють розвитку емпатії та навичок співчуття і співпереживання.

Інклюзивне навчання має стати основою для формування позитивної соціальної поведінки серед учнів. Педагоги повинні активно працювати над розвитком емпатії у дітей, адже здатність розуміти почуття інших є ключовою для запобігання булінгу. Вчителі можуть проводити спеціальні уроки, на яких учні будуть вчитися розпізнавати емоції інших людей, виявляти співчуття і підтримку до однолітків. Для цього можна використовувати різноманітні методики, такі як рольові ігри, де учні мають змогу побачити ситуацію з іншого боку і зрозуміти, як їхні дії можуть впливати на інших. Така практика допомагає збудувати атмосферу взаємоповаги, де кожен учень відчуває себе важливою частиною колективу. Також вчителі мають стимулювати дітей до відкритого обговорення своїх почуттів і переживань, що допоможе запобігти виникненню прихованих конфліктів та агресивної поведінки.

5. Впровадження програм розвитку соціальних навичок у дітей.

Однією з ефективних стратегій попередження булінгу є розвиток соціальних навичок у дітей. Педагоги повинні активно працювати над навчанням учнів умінням взаємодіяти з іншими, вирішувати конфлікти мирним шляхом, контролювати свої емоції та розуміти важливість конструктивної комунікації. Для цього можна організовувати групові заняття, де діти вчать працювати в команді, слухати один одного, допомагати одноліткам та співпрацювати для досягнення спільних цілей. Такі програми повинні бути орієнтовані на розвиток взаємоповаги та співпраці, що дозволить зменшити рівень агресії серед учнів і сформувати сприятливу атмосферу для їхнього розвитку. Педагоги повинні слідкувати за прогресом дітей у розвитку цих навичок та своєчасно надавати підтримку тим, хто має труднощі в соціальних взаємодіях. Важливо також навчати дітей розпізнавати свої емоції та знаходити здорові способи їх вираження, щоб запобігти виникненню агресивної

поведінки.

6. Індивідуальний підхід до кожної дитини.

Кожна дитина має свої індивідуальні потреби та проблеми, що можуть впливати на її поведінку. Педагоги повинні розробляти індивідуальні плани роботи з учнями, що дозволить ефективніше запобігати булінгу та допомогти дітям з порушеннями психофізичного розвитку адаптуватися до навчального середовища. Такий підхід включає в себе як корекційно-розвивальну роботу, так і емоційну підтримку, спрямовану на розвиток соціальних навичок і зменшення агресивних проявів. Педагоги мають враховувати як психофізичні особливості учнів, так і їх соціальний контекст, щоб забезпечити найбільш ефективну підтримку. Це дозволить створити персоналізоване навчальне середовище, в якому кожен учень відчуватиме себе безпечним і підтриманим.

7. Створення чіткої політики та процедур щодо реагування на булінг.

Важливо, щоб у навчально-реабілітаційному центрі була розроблена чітка політика щодо реагування на випадки булінгу. Педагоги повинні знати, як діяти у разі виявлення булінгу, куди звертатися за допомогою та які кроки потрібно вжити для вирішення проблеми. Чітко прописані алгоритми допомагають швидко реагувати на ситуацію, не допустити її загострення та забезпечити підтримку постраждалим дітям. Педагоги повинні бути ознайомлені з усіма етапами процесу: від первинного виявлення булінгу до надання психологічної підтримки постраждалим дітям. Тільки за умови чіткої координації дій між педагогами, психологами, соціальними працівниками та батьками можна забезпечити ефективне вирішення проблеми.

8. Регулярний моніторинг ситуацій у класі.

Для того, щоб своєчасно виявляти булінг, вчителі повинні регулярно моніторити ситуацію в класі. Це включає в себе як спостереження за поведінкою учнів, так і активне спілкування з дітьми щодо їхніх переживань і відносин з однолітками. Важливо не тільки звертати увагу на очевидні ознаки булінгу, але й на тонкі, менш помітні прояви, такі як зміни в настрої, соціальна ізоляція або часті конфлікти з іншими дітьми. Педагоги можуть використовувати методи спостереження, включаючи анкети, бесіди з учнями,

групові дискусії, що дозволяє отримати інформацію про взаєностосунки між дітьми. Указане дасть змогу виявити проблему на ранньому етапі і оперативно втрутитися.

9. Активне використання інтерактивних методів навчання.

Інтерактивні методи навчання є ефективним інструментом попередження булінгу, оскільки вони сприяють розвитку соціальних навичок учнів, навчають їх взаємодіяти з однолітками, розуміти та поважати різницю в їхніх характерах і потребах. Вчителі можуть використовувати рольові ігри, дебати, ситуаційні вправи, щоб допомогти дітям розв'язувати конфлікти без агресії. Крім того, ці методи дозволяють дітям зануритися у реальні ситуації, побачити їх з різних точок зору і прийняти відповідальність за свої дії. Активні методи навчання сприяють формуванню співпраці та взаємоповаги серед дітей, що є запорукою зниження рівня агресії та булінгу в класі.

10. Створення безпечного середовища для вираження емоцій.

Педагоги повинні створювати в класі безпечне середовище, де учні можуть відкрито виражати свої емоції без страху бути осміяними чи осудженими. Це особливо важливо для дітей з порушеннями психофізичного розвитку, які можуть бути більш вразливими до соціальних труднощів та емоційних перевантажень. Вчителі можуть використовувати спеціальні методики, такі як арт-терапія, музикотерапія або виразні ігри, щоб допомогти дітям впоратися з емоціями та навчити їх виражати свої почуття словами. Такі практики створюють атмосферу довіри, в якій учні можуть відчувати себе підтриманими і розуміють, що їхні переживання важливі та мають право на висловлення. Педагоги мають підтримувати відкритий діалог з дітьми, активно слухати їх і демонструвати емоційну підтримку, що є важливим кроком у запобіганні булінгу.

11. Залучення учнів до діяльності із запобігання булінгу.

Щоб попередити булінг, важливо, щоб учні ставали активними учасниками боротьби з цим явищем. Вчителі можуть організовувати тематичні заходи, на яких діти зможуть не тільки дізнатися більше про булінг, але й брати участь у діяльності, спрямованій на його попередження. Це можуть бути творчі

проекти, дискусії, публічні виступи або участь у шкільних кампаніях проти булінгу. Участь учнів у таких заходах сприяє формуванню у них відповідальності за колектив, дозволяє розвивати лідерські якості та сприяє формуванню відчуття важливості кожного члена колективу. Крім того, коли учні активно долучаються до боротьби з булінгом, вони стають більш чутливими до проблем однолітків і краще розуміють наслідки своїх вчинків.

12. Співпраця з іншими закладами освіти та громадськими організаціями.

Запобігання булінгу не може бути ефективним без співпраці з іншими установами та організаціями, що займаються питаннями дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Педагоги НРЦ мають співпрацювати з соціальними службами, психологами, лікарями, з іншими закладами освіти, щоб обмінюватися досвідом і кращими практиками. Спільна робота дозволяє створювати більш комплексний підхід до вирішення проблем булінгу та забезпечення безпеки учнів. Наприклад, організація спільних тренінгів і семінарів з іншими закладами освіти або громадськими організаціями, які займаються питаннями інклюзії та психічного здоров'я, дозволить не лише підвищити кваліфікацію педагогів, але й встановити мережу підтримки для дітей, схильних до булінгу. Співпраця з місцевими органами влади також може допомогти в розробці політик і стратегій, що будуть сприяти забезпеченню безпечного середовища для дітей.

13. Використання спеціалізованих методик для дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Педагоги повинні активно використовувати методики, адаптовані до потреб дітей з порушеннями психофізичного розвитку, оскільки такі діти можуть мати особливі труднощі в соціалізації та взаємодії з однолітками. Важливо розробляти індивідуальні програми для учнів, що дадуть змогу адаптувати освітній процес і зменшити можливість виникнення булінгу. До таких методик можна віднести спеціалізовані вправи з розвитку соціальних навичок, корекційні заняття, терапевтичні заходи для дітей з емоційними порушеннями. Вчителі мають навчитися використовувати методи поведінкової терапії, які допомагають дітям з регуляцією емоцій і навчанням взаємодії з

іншими людьми. Це також дозволить дітям з обмеженими можливостями розвивати навички взаємоповаги, самоконтролю та розв'язання конфліктів без насилля.

14. Запровадження програм для підтримки дітей – жертв булінгу.

Особливо важливою є робота з тими дітьми, які вже стали жертвами булінгу. Вчителі повинні застосовувати спеціальні програми психологічної підтримки, що допомагають дітям відновитися після психотравмуючих ситуацій. Ці програми мають включати індивідуальні психологічні консультації, групові заняття на розвиток самооцінки та навичок адаптації, а також терапевтичні методики, що дозволяють впоратися з наслідками психологічної травми. Крім того, важливо надавати таким дітям постійну підтримку в класі, створюючи сприятливе середовище для їхнього розвитку. Підтримка з боку однокласників та педагогів допомагає постраждалим дітям відновити віру в себе, а також сприяє покращенню їхнього соціального статусу серед однолітків.

15. Формування культури толерантності та інклюзії серед учнів.

Для ефективного запобігання булінгу в навчальному середовищі педагоги повинні формувати культуру толерантності та інклюзії серед учнів. Це означає, що діти мають вчитися поважати відмінності один одного, бути відкритими до інших людей, незалежно від їхніх фізичних або психічних характеристик. Важливо, щоб педагоги активно працювали над розширенням розуміння різноманітності, прищеплюючи учням ідеї про важливість прийняття та підтримки кожного члена колективу. Це може включати в себе проведення заходів, спрямованих на популяризацію прав людини, рівності та взаємоповаги, а також організацію навчальних проектів, які допомагають дітям розуміти та цінувати різницю в культурних, фізичних та інтелектуальних особливостях. Створення такого середовища допоможе не лише зменшити випадки булінгу, але й покращити загальний моральний клімат в класах та в школі в цілому.

Отже, запропоновані рекомендації педагогам з підвищення ефективності попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі полягає в тому, що для створення

безпечного та сприятливого середовища для навчання та розвитку дітей необхідно впроваджувати комплексний підхід до запобігання булінгу. Рекомендації, сформульовані в результаті експериментального дослідження, дають змогу педагогам не лише більш ефективно реагувати на випадки булінгу, але й активно працювати над профілактикою аналізованого явища, створюючи атмосферу взаємоповаги, толерантності, підтримки. Реалізація цих рекомендацій дозволить значно підвищити рівень готовності педагогів до боротьби з булінгом, а також зміцнить їх впевненість у своїх силах у разі виникнення конфліктних ситуацій.

Висновок до розділу 3

1. З метою створення ефективного механізму попередження булінгу щодо дітей із порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі було розроблено програму, спрямовану на підвищення кваліфікації фахівців у виявленні, профілактиці та корекції проявів булінгу, сприяння формуванню толерантного та безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу. Важливим завданням програми було формування системи знань та навичок педагогічних працівників, в контексті підвищення рівня професійної компетентності із визначення та попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У змісті занять програми використано ігри та вправи, які допомогли зробити їх більш інтерактивними і цікавими для учасників, сприяючи ефективному засвоєнню теми.

Аналіз результатів повторного опитування педагогів центру дозволив визначити рівні готовності педагогів до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: високий (35%, було 15%), середній (55%, було 50%) і низький (10%, було 35%). Доведено, що після упровадження програми готовність педагогів навчально-реабілітаційного центру до попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку підвищилася, що свідчить про її ефективність. Педагоги отримали знання і практичні навички, які дозволяють

їм ефективно виявляти ранні ознаки булінгу та активно працювати з дітьми із порушенням психофізичного розвитку. Після упровадження програми зросла їх здатність правильно реагувати на випадки булінгу, що істотно підвищить рівень безпеки в освітньому середовищі для дітей з психофізичними порушеннями. Важливо, що упровадження програми не тільки підвищило рівень обізнаності педагогів з проблеми булінгу, але й забезпечило їх необхідними навичками для створення безпечного і підтримуючого середовища для учнів з особливими потребами.

2. Рекомендації педагогам з підвищення ефективності попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі полягають в тому, що для створення безпечного та сприятливого середовища для навчання та розвитку дітей слід впроваджувати комплексний підхід до запобігання булінгу. Рекомендації, сформульовані в результаті експериментального дослідження, дають змогу педагогам не лише більш ефективно реагувати на випадки булінгу, але й активно працювати над профілактикою аналізованого явища, створюючи атмосферу взаємоповаги, толерантності, підтримки. Реалізація цих рекомендацій дозволить значно підвищити рівень готовності педагогів до боротьби з булінгом, а також зміцнить їх впевненість у своїх силах у разі виникнення конфліктних ситуацій.

ВИСНОВКИ

Проведене у магістерській роботі теоретичне й експериментальне обґрунтування особливостей попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі дало змогу зробити такі висновки.

1. Визначено основні наукові підходи до проблеми попередження булінгу у психолого-педагогічній та спеціальній літературі. Показано, що соціально-психологічний підхід фокусується на зміні соціальних взаємин у колективі, вихованні емпатії та взаємоповаги серед учнів, що дозволяє зменшити прояви насильства. Індивідуально-психологічний підхід акцентується на внутрішньому світі учасників булінгу, зокрема на мотивах агресорів та психоемоційному стані жертв, що дозволяє коригувати поведінкові патерни через психологічну підтримку та втручання. Соціально-педагогічний підхід підкреслює важливість навчання методам вирішення конфліктів і формування позитивного клімату в колективі, що сприяє запобіганню булінгу. Системний підхід орієнтований на комплексний вплив на фактори, які сприяють виникненню булінгу, включаючи родину і школу. Інклюзивний підхід забезпечує толерантність та рівність в освітньому середовищі, що дозволяє знизити рівень булінгу. Превентивний підхід зосереджений на запобіганні булінгу через раннє виявлення та навчання учнів і педагогів стратегіям самозахисту та взаємної підтримки. Культурно-історичний підхід розглядає булінг як соціально-детерміноване явище, що визначається культурними умовами, і пропонує інтеграцію соціокультурних цінностей в освітньо-виховний процес. Практичний підхід спрямований на створення інструментів і програм ефективної боротьби з булінгом, забезпечуючи механізми підтримки. Інтегроване застосування визначених підходів забезпечує комплексний підхід до попередження булінгу в закладах освіти.

2. Розкрито психологічні та вікові особливості дітей з порушенням психофізичного розвитку. Серед них – інтелектуальні порушення розвитку, що проявляються в затримці когнітивного розвитку і вимагають

індивідуалізованих методів навчання; мовні порушення, які створюють труднощі в спілкуванні і вимагають застосування корекційних методик для розвитку мовлення; моторні порушення – потребують спеціальних вправ для розвитку рухових навичок і координації; порушення в розвитку емоційно-вольової сфери – діти можуть мати труднощі в регуляції своїх емоцій, що іноді призводить до агресії або соціальної замкненості; порушення соціального розвитку – діти стикаються з труднощами у взаємодії з однолітками та дорослими, що може призводити до високого рівня соціальної ізоляції та труднощів у вирішенні конфліктів; особливості навчання – включають потребу в індивідуальних програмах, спеціально розроблених для кожної дитини з урахуванням її індивідуальних потреб і можливостей.

3. Охарактеризовано основні чинники попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: індивідуальний підхід до кожної дитини, адаптація навчальних методик до її особливостей, а також розвиток соціальних навичок, що дозволяє дітям краще взаємодіяти між собою, уникати непорозумінь і конфліктів. Психолого-педагогічна підтримка дітей та їх батьків, сприяє створенню емоційного клімату, що допомагає знизити стрес та тривожність, які можуть стати чинниками агресії або соціальної ізоляції; формування інклюзивного середовища, яке сприяє розвитку толерантності та взаємоповаги серед дітей з різними потребами, зменшує ризик дискримінації та булінгу; кваліфіковане педагогічне та медичне забезпечення забезпечує ефективний контроль за поведінкою дітей, своєчасну допомогу в разі проявів агресії чи соціальної ізоляції; робота з батьками дозволяє забезпечити підтримку дітей не лише в закладі освіти, але й вдома, сприяючи їх адаптації та соціалізації; моніторинг поведінки дітей, своєчасне виявлення і реагування на конфлікти також є важливою умовою запобігання булінгу.

4. Обґрунтовано нормативно-правове забезпечення попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку. Показано, що законодавство України надає достатньо правових інструментів для запобігання булінгу в закладах освіти, зокрема щодо дітей з порушенням психофізичного

розвитку. Затверджені нормативно-правові акти сприяють захисту дітей від усіх форм насильства, стимулюють розвиток інклюзивної освіти і формують умови для рівноправного і безпечного навчання всіх дітей. Законодавство чітко регулює відповідальність осіб, причетних до проявів булінгу в освітньому середовищі. Педагогічні працівники та адміністрація мають забезпечувати безпечне освітнє середовище для учнів з порушеннями психофізичного розвитку, а керівник зобов'язаний створювати умови, в яких булінг не матиме місця, і вживати заходів щодо його попередження та усунення. Особливу увагу слід приділяти організації освітнього процесу для дітей з порушенням психофізичного розвитку, оскільки вони можуть бути більш вразливими до проявів булінгу.

5. Проаналізовано досвід попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі. Опитування педагогів цих центрів підтвердило, що ефективна профілактика булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційних центрах вимагає комплексного підходу. Важливим є створення системи, яка не лише запобігає насильству, а й активно включає у процес педагогів, батьків та громадськість. Профілактика повинна охоплювати організаційно-методичні, корекційно-розвивальні та аналітично-прогностичні напрями, що дозволяють не лише реагувати на випадки насильства, але й сприяти розвитку безпечного та підтримуючого середовища для дітей з особливими освітніми потребами. Особливу увагу варто приділити підвищенню кваліфікації соціальних педагогів, які мають бути готовими до ефективної роботи з дітьми та спостерігачами насильства, а також активній співпраці з батьками та громадськістю для досягнення максимального ефекту в профілактиці булінгу.

6. Розроблено авторську програму попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі та проведено її експериментальне апробування. Метою програми визначено підвищення кваліфікації фахівців у виявленні, профілактику та корекцію проявів булінгу, сприяння формуванню толерантного та безпечного освітнього середовища для всіх учасників освітнього процесу. Важливим завданням програми було формування системи знань та навичок

педагогічних працівників, в контексті підвищення рівня професійної компетентності із визначення та попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. У змісті занять програми використано ігри та вправи, які допомогли зробити їх більш інтерактивними і цікавими для учасників, сприяючи ефективному засвоєнню теми.

Аналіз результатів повторного опитування педагогів центру дозволив визначити рівні готовності педагогів до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі: високий (35%, було 15%), середній (55%, було 50%) і низький (10%, було 35%). Доведено, що після упровадження програми готовність педагогів навчально-реабілітаційного центру до попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку підвищилася, що свідчить про її ефективність. Педагоги отримали знання і практичні навички, які дозволяють їм ефективно виявляти ранні ознаки булінгу та активно працювати з дітьми із порушеннями психофізичного розвитку. Після упровадження програми зросла їх здатність правильно реагувати на випадки булінгу, що істотно підвищить рівень безпеки в освітньому середовищі для дітей з психофізичними порушеннями. Важливо, що упровадження програми не тільки підвищило рівень обізнаності педагогів з проблеми булінгу, але й забезпечило їх необхідними навичками для створення безпечного і підтримуючого середовища для учнів з особливими потребами.

7. Запропоновано рекомендації педагогам щодо підвищення ефективності попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі. Ці рекомендації полягають в тому, що для запобігання булінгу та створення безпечного для навчання та розвитку дітей середовища слід впроваджувати комплексний підхід. Рекомендації, сформульовані в результаті експериментального дослідження, дають змогу педагогам не лише більш ефективно реагувати на випадки булінгу, але й активно працювати над профілактикою аналізованого явища, створюючи атмосферу взаємоповаги, толерантності, підтримки. Реалізація цих рекомендацій дозволить значно підвищити рівень готовності педагогів до боротьби з булінгом, зміцнить їх впевненість у своїх силах у разі

виникнення конфліктних ситуацій.

Перспективами подальшого дослідження можна визначити розробку заходів з підвищення готовності психологів, соціальних працівників та адміністрації навчально-реабілітаційного центру до попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамська, З. (2014) Вплив агресивного медіасередовища на свідомість дитини. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*, 419-421.
2. Алексеєнко, Т. Ф. (2012) Явища мобінгу та булінгу в стосунках групи і особистості. *Шлях освіти*, 2, 12-16.
3. Алексеєнко, Т. Ф. (2018) Булінг і мобінг: причини розвитку і шляхи профілактики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*, 10, 7-8.
4. Андрєєнкова, В.Л., Байдик, В.В., Войцях, Т.В., Калашник, О.А. (2020) *Запобігання та протидія проявам насильства: діяльність закладів освіти: навч.-метод. посіб.* Київ: Нічога С.О.
5. Андрєєнкова, В.Л., Мельничук, В.О., Калашник, О.А. (2019) *Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: метод. посіб.* Київ: Україна.
6. Балакірева, О. (2018) Насильство та булінг в освітньому середовищі. *Результати соціологічного дослідження: здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді (HBSC)*, 4, 38-44.
7. Барліт, А.Ю., Барліт, О.О. (2016) Форми і методи подолання проблеми булінгу в освітньому середовищі. *Горизонти освіти*, 2, 44-46.
8. Беженар, Г. (2012) Булінг: підліткове насильство в школі. *Школа*, 2 (74), 75-79.
9. Бойко, О. В. (2012) Правова кваліфікація насилля над дитиною. *Вісник НУВС*, 20, 133-138.
10. Бондарчук, О. І. (2018) *Психологічна безпека освітнього середовища: сутність та умови створення: спецкурс.* Київ: ЦППО УН-ту менеджменту освіти НАПН.
11. Борщевська, А. (2012). Булінг у школах як чинник психічного нездоров'я. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету*, 14, 5-8.
12. Буров, С., Онишко, Ю., Смилова, Л. (2017) *Методичні матеріали для працівників освіти, спрямовані на покращення алгоритму виявлення*

випадків насильства щодо дітей. Київ: ІЗМН.

13. Буров, С.О., Дубініна, І.М., Онишко, Ю.В. (2007) *Виявлення, попередження і розгляд насилля та жорстокого поводження з дітьми: метод. матер.* Київ: КАЛИТА.
14. Вайнола, Р. Х. (2008) *Технологізація соціально-педагогічної роботи: теорія та практика: навч. посіб.* Київ: НПУ ім. М. Драгоманова.
15. Вовчок, Т. В., Степура, Н. П., Даниленко, І. С. (2009) *Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми: метод. посіб.* Київ: Експрес.
16. Волинець, Л., Дорошок, Т., Євсюкова, М. (2005). *Система захисту дітей від жорстокого поводження: навч.-метод. посіб.* Київ: Держсоцслужба.
17. Волянчук, Н.Ю., Ложкіна, Г.В. (2010) *Віктимологія та агресологія: навч. посіб.* Рівне: Прінт Хауз.
18. Воронцова, Т. В., Пономаренко, В. С. (2017). *Вчимося жити разом: посібник для вчителя з розвитку соціальних навичок у курсі «Основи здоров'я» (основна і старша школа).* Київ: Алатон.
19. Ганді, М. (2016) *Педагогіка ненасилля.* Кіровоград: Імекс-ЛТД.
20. Глазман, О.Л. (2016) Про соціально-психологічні особливості учасників булінгу. *Рідна школа*, 10, 15-16.
21. Грива, О. А. (2005) *Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: монографія.* Київ: ПАРАПАН.
22. Дашковська, О. (2015) Булінг: деякі загальнотеоретичні аспекти. *Вісник Академії правових наук України*, 3 (42), 219-226.
23. Демченко, І. І. (2015) *Підготовка вчителя до роботи в інклюзивній початковій школі: монографія.* Умань: Жовтий О.О.
24. *Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти: Наказ МОН України від 28.12.2019 р. № 1646.* URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/deyaki-pitannya-reaguvannya-na-vipadki-bulingu-ckuvannya-ta-zastosuvannya-zahodiv-vihovnogo-vplivu-v-zakladah-osviti> (дата звернення: 20.03.2025р.).

25. Дроздов, О. (2017) Феномен третирування в школі: шляхи вирішення проблеми. *Соціальна психологія*, 6, 124-132.
26. Дроздов, О. Ю., Живолуп, Л. В., Ніжинська, О. В., Сухенко, Я. В. (2011) *Превенція агресивності та насилля в освітньому середовищі: методичні рекомендації*. Полтава: ПОППО.
27. Дроздов, О. Ю., Скок, М. А. (2009). Фактори виникнення та розвитку булінгу. *Практична психологія та соціальна робота*, 2, 58-71.
28. Дубровська, Є. (2019) *Насильство в школі: аналіз проблеми та допомога, якої потребують діти та вчителі у її розв'язанні*. Київ: Інтертехнодрук.
29. Дубровська, Є. В. (2011) *Організація роботи з розв'язання проблеми насилля в школі: навч.-метод. посіб.* Київ: Huss.
30. Журавель, Т. (2017) *Попередження насильства над дітьми: інформаційно-методичні матеріали і аналіз нормативно-правової бази*. Київ: КАЛИТА.
31. Журавель, Т. В., Кочемировська, О. О., Ясеновська, М. Е. (2010) *Попередження, виявлення і подолання випадків насильства і жорстокого поводження з дітьми: метод. посіб.* Київ: К.І.С.
32. Калаур, С. М., Фалинська, З. З. (2010). *Соціальна конфліктологія: навч. посіб.* Тернопіль: Астон.
33. Кацалап, В. В., Савкова, І. О. (2017). Програма тренінгових занять «СТОП-Булінг», орієнтована на профілактику насилля в шкільному середовищі. *Науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи*, 5, 39-44.
34. Кіричевська, Е. В. (2010). Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. *Особистість в єдиному освітньому просторі*, 26, 94-106.
35. Колупаєва, А. А., Тараненко, О. М. (2019) *Навчання дітей з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі: навч.-метод. посіб.* Харків: Ранок.
36. *Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти* (1960). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.

37. *Конвенція про права осіб з інвалідністю* (2006). URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71Text;
38. Король, А. (2019) *Причини та наслідки явища булінгу. Відновне правосуддя в Україні*, 1-2 (13), 84-93.
39. Косарева, О.І. (2016) *Педагогічні умови формування гармонійних взаємин дітей молодшого шкільного віку: дис. ... канд. пед. наук*. Рівне.
40. Кутішенко, В. П., Ставицька, С. О. (2012) *Психологія розвитку та вікова психологія: навч. посіб.* Київ: Каравела.
41. Левицька, Л. В., Самілик, Г. М. (2016) *Кримінологічні проблеми запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх: монографія*. Ірпінь: НАДПСУ.
42. Лушпай, Л. І. (2013) *Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. Наук. зап. НУ «Острозька академія». Сер.: Філологічна*, 33, 85-87.
43. Лушпай, Л. І. (2010). *Булінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення. Українознавчий альманах*, 4, 126-131.
44. Максимова, Н. Ю., Мілютіна, К. Л. (2013) *Соціально-психологічні аспекти проблем насилля над дітьми*. Київ: Світ.
45. Максимова, Н. Ю., Мілютіна, К. Л. (2014) *Як порозумітися з дітьми (конфліктологія для вчителів і батьків): метод. розробки*. Київ: Віпол.
46. *Методичні рекомендації щодо запобігання та протидії насильству: лист Міністерства освіти і науки України* (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v5480729-18#Text>.
47. *Методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами в закладах освіти в 2019/2020 н.р.* (2019): Лист МОН України від 5 серпня 2019 № 1/9-498.
48. Миронова, С.П., Платаш, Л. Б. (2021) *Соціальна та освітня інклюзія: історія, сучасність та перспективи розвитку: монографія*. Чернівці: Технодрук.
49. *Міжнародна класифікація функціонування обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків* (2008) (затв. розпорядж. КМУ від 28 грудня 2017 року № 1008).

50. Міщик, Л.І. (2003) *Сучасні технології в роботі з сім'єю із проблем насилля: досвід, перспективи: метод. посіб.* Запоріжжя.
51. Молчанова, А.О. (2013) *Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник.* Київ : Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України.
52. Навроцький, О.О. (2023) *Забезпечення прав дитини в Україні: теоретичні і практичні засади адміністративно-правового регулювання: дис. ... докт. юрид. наук.* Харків.
53. *Національна стратегія інклюзивної освіти на 2021-2031 рр.* (2024). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/210719-strategiya-inklyuziya.pdf>
54. *Нормативно-правова база інклюзивної освіти* (2024). URL: https://slideshare.net/Inclusive_Education_Community/inclusion-legislation-barabash.
55. Овсяннікова, Я. О. (2012) *Форми і методи роботи з дітьми, які пережили насилля.* *Вісник Національного університету оборони України*, 4 (29), 63-69.
56. Овчаренко, Л.Ф. (2015) *Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб.* Київ: КЛИМЕНКО.
57. Ожійова, О. М. (2021) *Шкільне насилля: сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук.* Харків.
58. Олійник, В. О. (2017). *Соціально-педагогічна профілактика жорстокої поведінки учнів основної школи засобами анімаційної діяльності: дис. ... канд. пед. наук.* Харків.
59. Омельченко, Я., Кісарчук, З. (2018) *Психологічна допомога дітям з тривожними станами.* Київ: Шкільний світ.
60. Павелків, Р. В. (2015) *Вікова психологія: підручник.* Київ: Кондор.
61. Петросевич, В. Р. (2012) *Проблема булінгу в сучасному освітньому середовищі.* *Практична психологія та соціальна робота*, 12, 61-64.
62. Плутицька, К. М. (2017). *Підходи до розуміння булінгу як форми шкільного насильства.* *Юриспруденція*, 29 (2), 36-39.

- 63.Порошенко, М. А. (2019). *Інклюзивна освіта: навч. посіб.* Київ: Україна.
- 64.*Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження* (2020): затвердж. постановою КМУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-п#Text>.
- 65.*Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України* (2018). №2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.
- 66.*Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України* (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>.
- 67.*Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України* (2012). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
- 68.*Про затвердження плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу (цькуванню) в закладах освіти: наказ МОН* (2020). URL: <file:///C:/Users/Андрій/Downloads/5e8d85518c5bf096849524.pdf>.
- 69.*Про затвердження Положення про спеціальну школу та Положення про навчально-реабілітаційний центр: постанова КМУ* (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-2019-%D0%BFText>.
- 70.*Про організацію укриття працівників та дітей у закладах освіти: лист Державної служби надзвичайних ситуацій України* (2022). URL: <https://document.vobu.ua/doc/13513>.
- 71.*Про освіту: Закон України* (2017). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
- 72.*Про соціальну роботу з дітьми та молоддю: Закон України* (2001). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>.
- 73.*Про створення безпечного освітнього середовища в закладі освіти та попередження і протидії булінгу (цькуванню): Лист МОН* (2020). URL : <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-stvorennya-bezpechnogo-osvitnogo-seredovisha-v-zakladi-osviti-ta-poperedzhennya-i-protidiyi-bulingu-skuvannyu>.

74. *Про сучасні підходи до навчально-виховного процесу учнів з особливими освітніми потребами* (2017): Лист МОН України від 10.01.2017 № 1/9-2.
75. Романовська, Д.Д. (2018) *Методологія профілактики ситуацій насилля в шкільному середовищі. Науково-методичний вісник ОПППО. Серія: Психологічна служба*. Чернівці: Технодрук, 6, 59-64.
76. Савінова, Н. В., Берегова, М. І., Борулько, Д. М. (2020) *Інклюзивне навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку: навч.-метод. посіб.* Миколаїв: Торубара В.В.
77. Садова, І.І. (2020) *Тенденції розвитку інклюзії у закладах загальної середньої освіти України: дис. ... канд. пед. наук*. Дрогобич.
78. *Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94.
79. Сидорів, Л. М., Сидорів, С. М. (2020). *Теорія та методика інклюзивного навчання, навчальний курикулум з інклюзивної освіти*. Івано-Франківськ: Кушнір Г.М.
80. Сидорук, І. (2015). Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / *Соціальний педагог*, 6, 5-11.
81. Скорбун, І., Слободян, Т. (2020) *Попередження насильства в закладах освіти: метод. посіб.* Київ: БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї».
82. Стельмах, С. С. (2016) *Обдаровані діти як об'єкт булінгу. Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика*, 8, 196-202.
83. Стельмах, С. С. (2016). *Вікові аспекти виникнення булінгу серед дітей. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, 133, 204-207.
84. Стромило, А.П. (2010) *Насилля над дітьми та його наслідки. Вісник Черкаського університету*, 121, 140-143.
85. Т. Цюман (ред.) (2015) *Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: метод. посіб.* Київ: КЛИМЕНКО.
86. Тельна, О.А., Маланчій, В.О., Дацьо, Н.О. (2019) *Сходинки інклюзії:*

- наук.-практ. посіб. Івано-Франківськ: Кушнір Г.М.
- 87.Холковська, І. Л. (2007). *Корекційна педагогіка: навч. посіб.* Вінниця: ВДПУ ім. М. Коцюбинського.
- 88.Цюман, Т. П., Бойчук, Н. І. (2018) *Кодекс безпечного освітнього середовища: метод. посіб.* Київ.
- 89.Чупахіна, С. В. (2020) *Інформаційні технології в інклюзивному навчанні дітей з ускладненням процесів розвитку і соціалізації: навч.- метод. посіб.* Івано-Франківськ: Кушнірук Г. М.
- 90.Шапран, О.І. (2016) *Сучасний психолого-педагогічний словник.* Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М.
- 91.Яланська, С. П., Атаманчук, Н. М. (2017) Психологія формування толерантного середовища в умовах Нової української школи. *Наука і освіта*, 1, 71-75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2017_1_14.
- 92.Charach, A., Pepler, D., and Ziegler, S. (2005). Bullying at school: A Canadian perspective. *Education Canada*, 6, 12-18.
- 93.Kalaur, S. (2022). Working with aggressive socially neglected adolescents: methodological and practical context. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 5 (105), 19-23.
- 94.Meaning of «bully» in the English Dictionary (2016). URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english>.
- 95.Olweus, D. (1994). Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program. *Aggressive behavior: Current perspectives*. New York: Plenum Press, 97-130.
- 96.Sanders, Ch. E., Phye, G. D. (2004). *Bullying: implications for the classroom*. California: Elsvier Academic Press.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для вивчення актуального стану попередження булінгу щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку в навчально-реабілітаційному центрі

Інструкція. Шановний учаснику! Дякуємо за участь у дослідженні. Ваша відповідь є важливою для покращення освітнього процесу та створення безпечного середовища для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Анкета є анонімною, і всі отримані дані будуть використані виключно для аналізу та покращення методів попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі. Прохання відповісти на всі питання чесно. Якщо ви не маєте достатньо інформації для відповіді, будь ласка, пропустіть питання.

1. Як ви оцінюєте рівень поінформованості педагогічного колективу щодо проблеми булінгу в центрі?

- Високий
- Середній
- Низький
- Не знаю

2. Чи проводяться у вашому центрі спеціальні заходи для попередження булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку?

- Так, регулярно
- Так, іноді
- Ні, не проводяться
- Не знаю

3. Як часто ви стикаєтеся з випадками булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку?

- Часто
- Іноді
- Рідко
- Не стикаюся

4. Чи маєте ви чітке розуміння того, що таке булінг і як він проявляється у дітей з психофізичними порушеннями?

- Так
- Частково
- Ні
- Не знаю

5. Які форми булінгу, на вашу думку, найбільш поширені щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку в вашому центрі?

- Фізичне насильство
- Психологічне насильство
- Ізоляція або уникнення

Мовний булінг (образи, насмішки)

Інше (вказати) _____

6. Чи володієте ви методами виявлення ранніх ознак булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку?

Так, добре

Так, але потребую додаткового навчання

Ні

Не знаю

7. Які стратегії ви застосовуєте для запобігання булінгу в класі?

Проведення тренінгів та семінарів

Постійний контроль за поведінкою дітей

Робота з батьками

Індивідуальні бесіди з учнями

Інше (вказати) _____

8. Чи відчуваєте ви, що учні з порушеннями психофізичного розвитку мають можливість звернутися до вас у випадку булінгу?

Так, завжди

Іноді

Ні, вони не звертаються

Не знаю

9. Чи використовуєте ви спеціальні методики для роботи з дітьми, які стали жертвами булінгу?

Так, регулярно

Так, але рідко

Ні

Не знаю

10. Чи працюєте ви в тісному контакті з психологом або соціальним педагогом щодо питань булінгу?

Так, постійно

Іноді

Ні

Не знаю

11. Чи є в вашому навчально-реабілітаційному центрі спеціальна програма боротьби з булінгом щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку?

Так, є

Ні, але планується

Ні, немає

Не знаю

12. Як ви оцінюєте ефективність заходів, спрямованих на попередження булінгу в вашому центрі?

Висока ефективність

Середня ефективність

Низька ефективність

Не можу оцінити

13. Як часто ви спілкуєтеся з батьками щодо проблеми булінгу та психоемоційного стану дітей?

- Регулярно
- Іноді
- Рідко
- Ніколи

14. Як ви оцінюєте атмосферу в колективі педагогів щодо підтримки інклюзії та запобігання булінгу?

- Позитивна атмосфера
- Середня атмосфера
- Негативна атмосфера
- Не можу оцінити

15. Які зміни ви вважаєте необхідними для покращення ситуації з попередженням булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку?

- Додаткові тренінги та навчання для педагогів
- Розширення програми співпраці з батьками
- Поліпшення психологічної підтримки для учнів
- Зміна внутрішніх правил і процедур
- Інше (вказати) _____

Дякуємо за щирі відповіді!

**Розробки занять програми попередження булінгу
щодо дітей з порушенням психофізичного розвитку
в навчально-реабілітаційному центрі**

Заняття 1

Тема. «Булінг під мікроскопом: його сутність та природа»

Мета: поглибити знання педагогів навчально-реабілітаційного центру щодо природи булінгу, його різновидів та впливу на дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Ознайомити з методами виявлення булінгу в навчальному середовищі та навчити ефективним способам реагування на випадки агресії з боку інших учнів чи дорослих.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається із короткої організаційної частини, під час якої педагог визначає цілі та завдання заняття. Педагоги ознайомлюються з основною метою заняття та темою, а також отримують інформацію про хід роботи. Важливо створити атмосферу відкритості та довіри, щоб кожен учасник почувся комфортно у групі. Під час організаційної частини проводиться коротка дискусія на тему «Що таке булінг?» Педагоги діляться своїми думками щодо того, що вони розуміють під цим поняттям, і як це може проявлятися у навчально-реабілітаційному центрі. Ведучий дає загальні пояснення та визначення поняття «булінг», зазначаючи, що це не лише агресія між учнями, а й можуть бути виявлені прояви булінгу з боку вчителів чи інших дорослих.

2. Основна частина

1. Визначення булінгу, його види та форми

Ведучий дає основні визначення булінгу, пояснюючи, що це систематичне, умисне насильство або агресія, яке спрямоване на когось з метою домінування чи контролю. Булінг може проявлятися у різних формах: фізичний, вербальний, соціальний та кібербулінг. Пояснюється, що булінг може здійснюватися як серед дітей, так і з боку дорослих.

Вправа «Типи булінгу» – учасники розбиваються на групи та отримують завдання: кожна група має розробити та презентувати один з типів булінгу (фізичний, вербальний, соціальний, кібербулінг). Після презентації групи обговорюють, як ці види можуть проявлятися у стосунках між дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

Вправа «Пошук прикладів» – використовуються реальні ситуації з практики роботи в центрі (без особистої інформації учнів) для розгляду конкретних випадків проявів булінгу. Педагоги аналізують, як у цих ситуаціях можна діяти, щоб попередити булінг.

2. Особливості булінгу щодо дітей з психофізичними порушеннями

Ведучий звертає увагу на специфіку булінгу стосовно дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Булінг може бути складнішим для дітей з інвалідністю, оскільки вони часто не мають достатніх навичок для

розпізнавання агресивної поведінки, а також можуть бути менш здатні захистити себе.

Вправа «Рольова гра» – педагоги беруть на себе ролі дітей з різними порушеннями розвитку (наприклад, з аутизмом, синдромом Дауна, затримкою психічного розвитку). Кожен учасник намагається зобразити типову ситуацію булінгу. Це допомагає педагогам краще зрозуміти, як такі діти сприймають ситуації булінгу, та як вони можуть бути уразливими.

Вправа «Підготовка захисту» – у групах педагоги працюють над стратегіями запобігання булінгу серед дітей з психофізичними порушеннями. Задача групи – запропонувати кілька тактик або дій, які можуть бути застосовані для зменшення ризику булінгу в класах чи на території центру.

3: Вплив булінгу на психофізичний розвиток дітей

Ведучий обговорює, як булінг впливає на психічне та емоційне здоров'я дітей з порушеннями розвитку. Булінг може погіршити їх соціальні навички, знизити самооцінку, посилити емоційні проблеми, сприяти розвитку депресій і тривожних розладів.

Вправа «Емоційна карта» – педагоги працюють з картками, де зображені різні емоції (страх, тривога, сум, радість). У кожній картці написано питання, як ті чи інші емоції можуть виникати в дітей під впливом булінгу. Учасники мають обговорити, як допомогти дітям виражати ці емоції здоровим способом.

Вправа «Кейс-метод» – педагоги працюють з конкретними кейсами, коли булінг вплинув на дитину з порушеннями психофізичного розвитку. Кожна група пропонує свій план підтримки такої дитини, щоб мінімізувати шкоду та допомогти подолати наслідки булінгу.

3. Рефлексія та підсумок

У фінальній частині заняття проводиться рефлексія. Педагоги можуть висловити свої думки та почуття щодо матеріалу, що був розглянутий. Ведучий підсумовує заняття, звертаючи увагу на основні моменти, які були вивчені: визначення булінгу, його форми, особливості впливу на дітей з порушеннями психофізичного розвитку та ефективні стратегії запобігання булінгу.

Вправа «Підсумкові питання» – кожен учасник відповідає на питання: «Що нового я дізнався сьогодні?», «Які стратегії протидії булінгу я буду застосовувати в своїй роботі?»

Вправа «Коло зворотного зв'язку» – Педагоги передають один одному м'яч, і той, хто його отримує, висловлює одну думку щодо заняття. Це допомагає закріпити враження і зрозуміти, що найбільше запам'яталося учасникам.

Наприкінці заняття ведучий дає рекомендації щодо самостійного опрацювання матеріалу та інформує про додаткові ресурси, книги та статті для поглиблення знань.

Заняття 2

Тема. «Ловці сигналів: як розпізнати булінг і допомогти дітям у складних ситуаціях»

Мета: навчити педагогів та інших фахівців навчально-реабілітаційного центру ефективно розпізнавати булінг, особливо в тих випадках, коли він має

прихований характер. Учасники повинні освоїти методи виявлення булінгу з боку дорослих щодо дітей з психофізичними порушеннями, а також навчитися розпізнавати фізичні, емоційні та соціальні ознаки булінгу. Окрім того, педагоги повинні отримати практичні навички у використанні психологічних стратегій для діагностики та допомоги дітям у складних ситуаціях.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з представлення мети та завдань заняття. Ведучий знайомить учасників із основними поняттями, які будуть обговорюватися на занятті, і наголошує на важливості своєчасного виявлення булінгу у навчально-реабілітаційному центрі. Педагоги мають усвідомити, що булінг може проявлятися не тільки серед учнів, але й з боку дорослих – вихователів, педагогів, психологів, ін. Важливо підкреслити, що особливості дітей з психофізичними порушеннями можуть ускладнити їх здатність самостійно ідентифікувати булінг, що робить виявлення насильства ще більш критичним. Після цього фахівці займаються вправою на налаштування на роботу: вони мають за допомогою кількох запитань в групах обговорити, що для них означає «булінг» та як вони розпізнають прояви насильства в своїй практиці. Це дає змогу зрозуміти рівень знань учасників і налаштувати їх на подальшу роботу.

2. Основна частина

1. Розпізнавання булінгу дорослих щодо дітей з психофізичними порушеннями

Ведучий розповідає про специфіку булінгу з боку дорослих, наголошуючи на тих моментах, коли дорослі можуть бути джерелом насильства, а діти через свої порушення не можуть адекватно відреагувати чи самостійно звернутися за допомогою. Булінг може проявлятися через зневагу, грубе ставлення, приниження чи надмірне контролювання. Ведучий приводить приклади того, як дорослі можуть ненавмисно виявляти агресію через різні форми комунікації, що важко розпізнати для дітей з особливими потребами.

Вправа «Рольова гра» – учасники діляться на пари, і кожен гравець бере на себе роль або педагога, або дитини з психофізичним порушенням. Завдання – відтворити діалог, де один із персонажів виявляє агресію, а інший намагається її виявити чи захиститися. Після вправи відбувається колективне обговорення, що саме було важко в ситуації та як можна було б по-іншому відреагувати.

2. Фізичні, емоційні та соціальні ознаки булінгу

Ведучий розглядає фізичні, емоційні та соціальні ознаки булінгу, на які варто звертати увагу. Під час цього етапу педагоги отримують знання про те, як можна визначити наявність булінгу у дітей з психофізичними порушеннями. Особливу увагу слід приділяти змінам у поведінці дітей: їх відчуженості, несподіваній агресії, страху перед певними ситуаціями чи людьми, зниженому настрою. Фізичні ознаки також можуть включати синці, подряпини або інші травми, про які дитина не може або не хоче розповісти.

Вправа «Аналіз ситуацій» – педагоги отримують серію випадків з практики роботи з дітьми, де є можливість виявити ознаки булінгу. Вони мають разом обговорити, які сигнали вказують на можливе насильство і які дії повинні бути зроблені для виявлення та запобігання насильству.

Вправа «Психологічний портрет жертви» – в групах педагоги розробляють «портрет» дитини, яка може стати жертвою булінгу, беручи до уваги її особливості, соціальне оточення та фізичні характеристики. Це дозволяє зосередити увагу на індивідуальних особливостях дітей з психофізичними порушеннями та ефективно підтримувати їх у складних ситуаціях.

3. Психологічні стратегії для визначення булінгу в складних ситуаціях

Ведучий надає методи та стратегії, які дозволяють психологам і педагогам виявляти булінг у складних ситуаціях, зокрема коли дитина може не усвідомлювати, що з нею відбувається насильство, або боїться розповідати про нього. Стратегії включають інтерв'ю з дітьми, роботу з їх емоціями та відчуттями, а також створення безпечного середовища, де діти можуть без страху виражати свої переживання.

Вправа «Техніки запитань» – учасники отримують ситуацію, де дитина не хоче відкрито говорити про булінг. Вони тренуються в задаванні питань, які допомагають з'ясувати, що насправді відбувається. Пропонується використовувати техніки відкритих запитань, позитивної уваги та підтримки.

Вправа «Мапа емоцій» – педагоги працюють над створенням карти емоцій, де діти можуть виразити свої відчуття через символи, кольори чи малюнки. Така мапа може стати інструментом виявлення дітей, які переживають булінг, але не можуть це сформулювати словами.

3. Рефлексія та підсумок

Заняття завершується рефлексією. Кожен учасник отримує можливість висловити свої думки та почуття щодо обговореного матеріалу. Ведучий задає такі питання, як «Які методи виявлення булінгу були для вас новими?» або «Що вам найбільше запам'яталось з цього заняття?» Це дозволяє зібрати зворотний зв'язок від учасників і оцінити, чи досягнута мета заняття.

Вправа «Кола відчуттів» – учасники ставлять себе у коло і по черзі висловлюються про те, що вони відчули під час заняття. Всі висловлювання зберігаються в атмосфері взаємоповаги та відкритості.

Вправа «Підсумкова карта дій» – кожен педагог заповнює карту дій, на якій він планує звернути увагу у своїй роботі для покращення виявлення булінгу в своєму середовищі.

Наприкінці заняття ведучий підсумовує основні моменти, наголошуючи на важливості своєчасного виявлення булінгу та надання підтримки дітям, які можуть бути жертвами насильства.

Заняття 3

Тема. «Стоп булінг: тренуємо соціальні навички та позитивну поведінку»

Мета: навчити педагогів та фахівців навчально-реабілітаційного центру ефективним методам розвитку соціальних навичок у дітей з психофізичними порушеннями, що сприяють запобіганню булінгу. Учасники повинні ознайомитися з техніками, які допомагають зменшити агресивні прояви у дітей і стимулюють розвиток позитивної поведінки, а також сприяють емоційному самовираженню дітей. Заняття спрямоване на формування у педагогів

компетенцій для організації роботи з дітьми, спрямованої на підтримку безпечного і толерантного середовища.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з представлення мети і завдань. Педагоги дізнаються, що розвиток соціальних навичок у дітей з порушеннями психофізичного розвитку є ключовим аспектом у попередженні булінгу. Ведучий зазначає, що багато проявів булінгу можуть бути результатом недостатнього розуміння соціальних норм, відсутності навичок мирного вирішення конфліктів та поганого контролю емоцій. Педагоги повинні зрозуміти, що одна з основних цілей тренінгу – допомогти дітям краще виражати свої емоції, адекватно реагувати на стресові ситуації, формувати позитивні взаємостосунки у колективі. Далі тренер вводить учасників у тему і пропонує провести активність, щоб визначити рівень обізнаності щодо соціальних навичок та способів управління агресією.

2. Основна частина

1. Техніки розвитку соціальних навичок у дітей

Перший блок присвячений технікам розвитку соціальних навичок у дітей з психофізичними порушеннями. Ведучий наголошує, що важливо навчити дітей бути уважними до почуттів інших людей, висловлювати свої емоції словами, а не агресією. Наведені приклади ефективних соціальних стратегій, таких як активне слухання, емоційна підтримка, здатність до співпраці та комунікації.

Вправа «Задоволення потреб» – вчителі в парах по черзі намагаються задовольняти потреби один одного, втілюючи візуальні сигнали. Наприклад, один учасник має відобразити мімікою і жестами ситуацію, в якій інший учасник повинен зрозуміти, чого йому не вистачає (наприклад, допомоги, підтримки, співпереживання). Після вправи ведучий пояснює, як важливо бути уважними до невербальних сигналів у дітей з психофізичними порушеннями, адже діти часто мають обмежену здатність виражати свої потреби словесно.

Вправа «Друзі на відстані» – педагоги обирають пару і стають на певній відстані один від одного. Одному з учасників дають ситуацію, коли він має по черзі показати або висловити емоції (наприклад, радість, сум, злість), а інший має здогадатися про емоцію, щоб створити атмосферу взаєморозуміння. Після кожної вправи проводиться короткий аналіз і обговорення.

2. Вправи для зменшення агресивних проявів

Ведучий переходить до вправ, спрямованих на зменшення агресивних проявів у дітей. Важливо, щоб педагоги зрозуміли, як розпізнавати перші ознаки агресії у дітей і які методи можна використовувати для її зниження, не провокуючи ще більшу напругу. Пропонуються стратегії, які допомагають дітям з психофізичними порушеннями розуміти свої емоції та управляти ними.

Вправа «Зупинимо агресію» – педагогам пропонується розіграти ситуації, в яких учні, під час конфлікту або стресу, виявляють агресивну поведінку. Учасники повинні розв'язувати конфлікт мирним способом, використовуючи стратегії активного слухання та заспокоєння. Ведучий дає поради щодо технік заспокоєння, таких як глибоке дихання або паузи перед реакцією, щоб знизити

рівень агресії у дитини.

Вправа «Я – не агресор!» – допомагає учасникам з'ясувати, як уникати агресії у власній поведінці. Ведучий пропонує короткий сценарій, в якому педагог виступає в ролі «агресора», а інші учасники повинні придумати йому альтернативні варіанти поведінки, щоб уникнути конфлікту.

3. Підтримка позитивної поведінки та емоційного самовираження

Увага звертається на позитивну поведінку і емоційне самовираження. Важливо, щоб педагоги допомогли дітям з психофізичними порушеннями вчитися виражати свої емоції без страху, надаючи їм можливість для самовираження в конструктивній формі.

Вправа «Емоційна палітра» – кожен учасник отримує картки з різними емоціями, зображеними в малюнках. Учасники по черзі витягують одну картку і повинні розповісти, як можна поводитись у ситуації, коли переживають таку емоцію. Після цього відбувається обговорення, як ці емоції можуть бути виражені дітьми через соціальні навички і позитивну поведінку.

Вправа «Спільний малюнок» – всі учасники разом малюють на одному великому аркуші паперу ситуацію, де діти можуть виражати свої емоції через взаємодію один з одним. Під час малювання учасники обговорюють, як діти можуть спілкуватися, коли вони переживають різні емоційні стани, і як можна підтримати їх у таких ситуаціях.

3. Рефлексія та підсумок

Ведучий проводить рефлексію заняття. Учасник отримує можливість висловити свої враження щодо навчальних вправ. Педагоги розповідають, які методи планують використовувати у своїй практиці для розвитку соціальних навичок і зменшення агресії у дітей. Ведучий ставить питання, щоб стимулювати рефлексію: «Які емоційні стратегії здалися вам найбільш ефективними?» або «Як ви могли б адаптувати ці методи для дітей з різними порушеннями?».

У кінці заняття ведучий підсумовує основні теми: розвиток соціальних навичок, зменшення агресії і підтримка позитивної поведінки як способи попередження булінгу. Наприкінці педагог отримує рекомендації та ресурси для подальшої роботи, а також заповнює анкети з оцінкою ефективності заняття. Заняття завершується наголошенням на тому, як важливо зберігати уважність і підтримувати позитивну атмосферу у колективі.

Заняття 4

Тема. «Від серця до серця: формуємо емпатію та толерантність щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку»

Мета: навчити педагогів навчально-реабілітаційного центру ефективно розвивати емпатію та толерантність у себе і в учнів щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Учасники заняття ознайомляться з техніками, які дозволяють створювати атмосферу взаєморозуміння та взаємоповаги в педагогічному і учнівському колективі, що є важливим кроком у попередженні булінгу. Вони навчатимуться застосовувати ці техніки для того, щоб підтримувати здоровий психологічний клімат у закладі і сприяти розвитку дружніх і підтримуючих відносин між дітьми з різними особливостями розвитку.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з вітання та короткого введення до теми. Ведучий розповідає про важливість розвитку емпатії та толерантності серед педагогів і учнів. Педагоги повинні зрозуміти, що формування цих якостей є основою попередження булінгу, оскільки саме від них залежить, як діти будуть ставитися один до одного і до своїх учителів. Ведучий підкреслює, що емпатія дозволяє краще зрозуміти внутрішній світ дитини з порушеннями психофізичного розвитку і налаштувати її на позитивну взаємодію з іншими дітьми. Після вступного слова ведучий пропонує учасникам поділитися своїм досвідом роботи з дітьми, які мають психофізичні порушення, звертаючи увагу на ті моменти, коли виникають труднощі у встановленні контакту і взаєморозуміння з ними.

2. Основна частина

1. Розвиток емпатії як ключового чинника попередження булінгу

Ведучий детально пояснює, чому емпатія є такою важливою у роботі з дітьми, зокрема з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку. Він розповідає, що емпатія дозволяє педагогу відчувати емоції дитини, зрозуміти її потреби та своєчасно реагувати на негативні емоційні стани.

Вправа «Серце до серця» – спрямована на розвиток емпатії у педагогів. Учасники обирають пару і по черзі розповідають про найскладніші моменти свого життя, намагаючись відкритися один одному. Під час цієї вправи партнер поважає особистий простір іншого і намагається слухати без осуду, ставлячи себе на місце співрозмовника. Після вправи ведучий проводить коротку рефлексію, запитуючи учасників про емоції, які вони переживали під час виконання вправи, і як це можна використовувати в роботі з дітьми.

Вправа «Емоційне дзеркало» – один учасник показує на своєму обличчі певну емоцію (сум, радість, злість тощо), а інший має відтворити її. Після цього учасники обговорюють, що вони відчували, коли намагалися передати або відчувати емоцію іншої людини, і як це може допомогти у взаємодії з дітьми, які мають психофізичні порушення.

2. Формування толерантності дорослих щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку

Ведучий наголошує, що толерантність – це не просто терпимість, а готовність приймати людину такою, якою вона є, з усіма її особливостями та потребами. Важливо, щоб педагоги не тільки приймали різноманітність, але й активно підтримували інклюзивне середовище, де кожна дитина має рівні можливості для розвитку.

Вправа «Кроки до толерантності» – учасники займаються ходьбою по колу, і кожного разу, коли ведучий називає певну характеристику (наприклад, «прийняття іншої думки», «допомога людині з особливими потребами»), учасники повинні зробити один крок уперед. Метою є навчити педагогів усвідомлювати, як їхні власні дії та слова можуть сприяти формуванню толерантного середовища у колективі. Після вправи ведучий проводить коротку дискусію щодо того, що для кожного з учасників означає толерантність і як її

можна проявляти в повсякденному житті.

Вправа «Толерантний колаж» – педагоги створюють спільний колаж з малюнків або картинок, що символізують толерантність, різноманітність, підтримку та співпрацю. Після створення колажу, кожен учасник пояснює свою картинку і чому він обрав саме цей образ для вираження толерантності. Це дозволяє педагогам не лише візуалізувати свої ідеї, але й зрозуміти значення кожного аспекту толерантності у спільній роботі.

3. Техніки підтримки взаємоповаги та взаєморозуміння в учнівському і педагогічному колективах центру

Педагоги повинні отримати інструменти для підтримки соціальної інтеграції дітей з порушеннями психофізичного розвитку в колективі та формування позитивного ставлення до таких дітей.

Вправа «Моя і твоя допомога» – учасники в групах складають список технік або стратегій, які вони використовують у роботі для підтримки взаємоповаги в класі. Наприкінці групи обмінюються своїми ідеями та доповнюють чужі пропозиції, збагачуючи власний досвід роботи. Ведучий підсумовує вправу, наголошуючи на важливості практики взаємної допомоги та підтримки в класі для попередження булінгу.

Вправа «Міст довіри» – ведучий пропонує створити «міст довіри» з пластикових кубиків або іншого матеріалу, де кожен учасник може додавати свій кубик у міру того, як ділиться ідеями для підтримки колективу. Під час вправи обговорюється, як діти можуть створювати «міст довіри» між собою за допомогою взаємної підтримки та розвитку дружніх відносин.

3. Рефлексія та підсумок

На завершення заняття ведучий проводить рефлексію. Кожен учасник ділиться своїми враженнями від вправ і обговорює, як ці методики можуть бути використані в їхній роботі з дітьми. Педагоги також можуть поділитися, які труднощі можуть виникнути при застосуванні цих технік у їхній практиці та які ресурси їм потрібні для кращої роботи з дітьми з психофізичними порушеннями. Ведучий підсумовує заняття, наголошуючи, що розвиток емпатії та толерантності серед педагогів і учнів є важливим кроком у створенні безпечного середовища для дітей. Педагоги отримують рекомендації щодо подальшої роботи з дітьми та запрошення на наступні заняття.

Заняття 5

Тема. «Будуємо безпечний освітній простір: як розробити ефективні стратегії протидії булінгу»

Мета: надання педагогам навчально-реабілітаційного центру практичних знань і навичок для розробки ефективних стратегій реагування на випадки булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Заняття спрямоване на формування розуміння ролі соціального педагога, психолога та вчителів у процесі протидії булінгу, а також розробку плану дій і алгоритму реагування на випадки булінгу. Це допоможе педагогам діяти в разі виникнення конфліктних ситуацій, створюючи безпечне середовище для кожної дитини.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з короткого вступного слова ведучого, який ознайомлює учасників з метою і завданнями заняття. Педагоги мають зрозуміти важливість кожного етапу у створенні безпечного освітнього простору та вчасному реагуванні на випадки булінгу. Ведучий ставить питання учасникам: «Що ви розумієте під поняттям «безпечний освітній простір» і чому важливо мати чіткий план дій при виявленні булінгу?» Це питання спрямоване на активізацію мислення та обговорення актуальності теми. Далі ведучий пропонує учасникам розподілитися на невеликі групи, щоб обговорити поточні виклики та труднощі, з якими вони стикаються в повсякденній роботі з дітьми. Після групових обговорень кожна група представляє свої висновки, що допомагає усвідомити різноманітність ситуацій, з якими педагоги стикаються при роботі з дітьми з порушеннями психофізичного розвитку.

2. Основна частина

1. Підготовка плану реагування на випадки булінгу

Ведучий ознайомлює педагогів з основними аспектами плану реагування на випадки булінгу. Це включає покрокову стратегію дій, починаючи з виявлення булінгу і закінчуючи вирішенням ситуації та запобіганням повторним випадкам. Педагоги повинні знати, що важливо не лише реагувати на насильство, але й створити умови для постійної роботи з дітьми, що включають профілактику.

Вправа «Планування дій»

Педагоги отримують картки з різними ситуаціями булінгу, які можуть виникнути в навчально-реабілітаційному центрі (наприклад, психологічне насильство, фізичне насильство, булінг через соціальні мережі). Групи мають обговорити і спільно розробити план дій на кожен ситуацію: хто з педагогічного колективу має бути залучений, які конкретні кроки слід зробити в першу чергу, як комунікувати з дітьми, батьками, та як попередити подальші випадки булінгу.

2. Роль соціального педагога, психолога і вчителів у протидії булінгу

Далі ведучий акцентує увагу на важливості ролі кожного фахівця в системі протидії булінгу. Соціальний педагог, психолог і вчитель виконують різні, але взаємодоповнюючі функції, спрямовані на попередження та реагування на булінг. Ведучий пояснює, як кожен фахівець повинен діяти в конкретних ситуаціях. Наприклад, психолог проводить інтерв'ю з дитиною, соціальний педагог взаємодіє з батьками, а вчитель організує освітній процес так, щоб діти почувалися в класі вільно і безпечно.

Вправа «Моделювання ситуації»

У цій вправі учасники діляться на три групи, кожна з яких бере на себе роль одного з фахівців: соціального педагога, психолога або вчителя. Кожна група отримує певну ситуацію булінгу, яку вони повинні обговорити і запропонувати дію, яка відповідає ролі їхнього фахівця. Після цього всі групи обговорюють, як їхні дії можуть доповнювати одна одну в конкретній ситуації.

3. Алгоритм дій при виявленні булінгу: кроки і відповідальність

Ведучий знайомить педагогів з чітким алгоритмом дій при виявленні булінгу. Це включає в себе наступні кроки: виявлення факту булінгу, фіксація інциденту, повідомлення батьків, взаємодія з іншими фахівцями (психологом,

соціальним педагогом), а також подальша підтримка постраждалої дитини. Кожен крок має бути чітко визначений і зрозумілий для всіх учасників процесу.

Вправа «Алгоритм реагування»

Педагоги працюють у малих групах, щоб скласти детальний алгоритм реагування на випадок булінгу. Вони отримують картки з конкретними ситуаціями і повинні пройти всі етапи алгоритму: від виявлення факту булінгу до надання підтримки постраждалій дитині. Після виконання вправи ведучий організовує загальне обговорення, де кожна група презентує свій алгоритм, а всі учасники обговорюють варіанти удосконалення.

3. Рефлексія та підсумок

Заняття завершується рефлексією, де педагоги мають можливість поділитися своїми враженнями від проведених вправ і обговорити, які моменти були найбільш корисними для їхньої практики. Ведучий запитує учасників про те, як вони можуть застосувати отримані знання в повсякденній роботі, а також які труднощі можуть виникнути під час впровадження нових стратегій.

Інтерактивне завдання «Що я можу зробити завтра?»

Педагоги записують на картках свої конкретні кроки, які вони мають намір зробити для покращення ситуації з булінгом у своєму класі або групі. Після цього картки збираються, і ведучий проводить дискусію, де обговорюються ці дії. На завершення ведучий підсумовує заняття, підкреслюючи важливість чіткої стратегії протидії булінгу та взаємодії всіх фахівців навчально-реабілітаційного центру для створення безпечного освітнього середовища для дітей.

Заняття 6

Тема. «Відновлення сил: як допомогти дітям, постраждалим від булінгу, повернутися до життя»

Мета: надання педагогам знань і навичок з психологічної підтримки дітей, постраждалих від булінгу, а також розробка методів реабілітації, що допоможуть їм відновитися емоційно та психологічно після пережитого насильства. Особливу увагу буде приділено дітям з порушеннями психофізичного розвитку, оскільки вони потребують специфічних методів допомоги та підтримки, що враховують їх індивідуальні потреби. Заняття допоможе педагогам розуміти, як працювати з емоційними травмами дітей і як сприяти їх поверненню до нормального життя в колективі.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з короткої вступної частини, в якій ведучий знайомить учасників з темою і метою зустрічі. Він наголошує на важливості створення безпечного і підтримуючого середовища для дітей, які стали жертвами булінгу, та підкреслює, що ефективна допомога в цьому процесі може значно покращити їх емоційний стан і соціалізацію. Педагоги мають розуміти, що для дітей з порушеннями психофізичного розвитку важливі не тільки фізична безпека, але й психологічна реабілітація. У вступній частині організовується дискусія: ведучий запитує педагогів, з якими труднощами вони стикаються при роботі з дітьми, які стали жертвами булінгу, і які методи

використовують для підтримки таких дітей. Це допомагає налаштувати учасників на активну участь в занятті та створити атмосферу довіри та відкритості.

2. Основна частина

1. Психологічні методи допомоги дітям, які стали жертвами булінгу дорослих

Ведучий розповідає про основні психологічні методи підтримки дітей, які стали жертвами булінгу, особливо булінгу з боку дорослих. Він пояснює, як булінг може впливати на психіку дитини, викликаючи почуття сорому, тривоги, занижену самооцінку, а інколи і депресивні стани. У разі дітей з порушеннями психофізичного розвитку ці наслідки можуть бути ще більш вираженими, тому важливо, щоб фахівці мали чітке уявлення про те, як працювати з такими дітьми.

Вправа «Скриня спогадів»

Ця вправа допомагає педагогам зрозуміти, як важливо створити безпечний простір для дитини, де вона зможе відкрито виражати свої почуття. Ведучий пропонує педагогам уявити ситуацію, коли дитина розповідає про своє переживання. Педагоги повинні обговорити, як правильно реагувати на ці спогади, не засуджуючи, а проявляючи емпатію і підтримку. Це допомагає визначити, як можна вибудувати діалог з дитиною та відновити її внутрішній стан через вираження почуттів.

2. Техніки підтримки дітей з порушеннями психофізичного розвитку

Ведучий знайомить учасників з конкретними техніками реабілітації для дітей з порушеннями психофізичного розвитку. Розглядаються такі методи, як арт-терапія, музикотерапія, рухова терапія, а також інші адаптовані методики, які можуть бути ефективними для відновлення емоційного стану дітей. Ведучий підкреслює, що ці методи повинні бути адаптовані до індивідуальних потреб кожної дитини, адже діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть мати різні реакції на стрес і травми.

Вправа «Малювання емоцій»

Педагоги отримують матеріали для малювання і пропонуються створити образ емоцій, які дитина може переживати після булінгу. Це може бути образи темних хмар, розбитих сердець або інших символів, що відображають емоційний стан. Педагоги діляться своїми роботами, а ведучий акцентує увагу на важливості візуалізації емоцій як способу розуміння внутрішнього світу дитини і можливості вираження її почуттів через мистецтво.

3. Робота з емоційними травмами дитини після булінгу

Ведучий знайомить педагогів з техніками для роботи з емоційними травмами. Він пояснює, що однією з головних цілей є допомогти дитині усвідомити свою цінність, відновити позитивне сприйняття себе та навчити конструктивно виражати свої почуття. Ведучий розповідає про важливість регулярної підтримки і надання дітям інструментів для самовираження, а також про значення створення позитивного психологічного клімату у колективі.

Вправа «Піраміда емоцій»

Педагоги працюють у парах, щоб створити так звану «піраміду емоцій», де на кожному рівні буде відображено різні ступені емоційних переживань

дитини після булінгу. Вони складають піраміду від найгірших почуттів (страх, тривога) до позитивних (надія, впевненість). Після виконання вправи педагоги обговорюють, як можна використовувати таку техніку для того, щоб дитина поступово долала негативні емоції та знову почала відчувати себе в безпеці.

3. Рефлексія та підсумок

В кінці заняття проводиться рефлексія, під час якої учасники мають можливість поділитися своїми враженнями від виконаних вправ. Ведучий задає питання: «Які техніки ви вважаєте найбільш ефективними для роботи з дітьми після булінгу?», «Як ви будете використовувати ці методи у своїй практиці?». Педагоги обговорюють, що нового дізналися і як ці методи допоможуть їм краще підтримувати дітей, що пережили булінг.

Інтерактивне завдання «План дій на завтра»

Наприкінці заняття кожен педагог записує конкретні кроки, які він може зробити для підтримки дітей, постраждалих від булінгу, в наступному тижні. Всі учасники обговорюють ці кроки в малих групах, що допомагає створити загальний план дій для кожного учасника навчально-реабілітаційного процесу. Заняття завершується підсумком, де ведучий підкреслює важливість постійної підтримки та емпатії до дітей, які пережили булінг. Він акцентує, що кожен педагог може допомогти дитині відновити її психологічний стан, створюючи для неї безпечне, підтримуюче середовище.

Заняття 7

Тема. «Долаємо агресію: як змінити поведінку дорослих, схильних до булінгу»

Мета: підвищення обізнаності педагогів навчально-реабілітаційного центру щодо підходів до корекції агресивної поведінки у дорослих (як учителів, так і інших працівників закладу), що можуть бути схильні до булінгу, а також розробка стратегій для розвитку моделей поведінки та соціальних цінностей у дітей, які виступають агресорами. Заняття зосереджується на зміні ставлення педагогів до дітей, які вчиняють насильство, і на покращенні міжособистісних відносин у колективі, що допоможе запобігти виникненню булінгу.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається з привітання учасників і пояснення мети та задач заняття. Ведучий наголошує на тому, що корекція агресивної поведінки серед дорослих, які працюють з дітьми, є важливим етапом для створення безпечного середовища в навчально-реабілітаційному центрі. Педагоги повинні усвідомлювати, як їхня власна поведінка може впливати на дітей і як зміни в їхній поведінці можуть допомогти покращити атмосферу в колективі. Після цього проводиться опитування педагогів, чи стикаються вони з проявами агресії з боку інших дорослих у навчальному середовищі. Ведучий збирає думки та коментарі учасників, які будуть враховані під час основної частини заняття.

2. Основна частина

1. Підходи до корекції агресивної поведінки

Ведучий починає з короткого теоретичного вступу про різні види агресії

та її прояви у поведінці дорослих. Він пояснює, що агресивна поведінка може мати багато причин, і часто вона проявляється через фрустрацію, стрес, або як відповідь на відчуття безпорадності. Педагоги повинні вміти розпізнати такі сигнали і мати в арсеналі стратегії для корекції цієї поведінки.

Вправа «Агресія або емоції?»

Учасники діляться на пари і отримують картки з різними ситуаціями, в яких доросла людина може проявити агресію (наприклад, педагог, який втрачає терпіння з дитиною через її поведінку). Учасники повинні разом визначити, чи є ця ситуація проявом агресії, чи це нормальна емоційна реакція, яку можна змінити. Кожна пара обговорює свої варіанти відповіді та презентує їх решті групи. Ведучий підсумовує і додає важливі акценти щодо корекції агресії через емоційну грамотність та управління стресом.

2. Роль педагогів у зміні ставлення до жертв булінгу

Ведучий розповідає про важливу роль педагогів у зміні ставлення до жертв булінгу. Важливо, щоб педагоги не лише підтримували дітей, які стали жертвами булінгу, а й працювали з агресорами, виявляючи емпатію і підтримку, тим самим сприяючи формуванню більш позитивного ставлення до інших.

Вправа «Перегляд ролей»

Ведучий пропонує учасникам подивитись на ситуацію з боку жертви і агресора. Він розподіляє завдання: одна група педагогів повинна зіграти роль жертви, а інша – агресора. Педагоги повинні втілити ситуацію, в якій агресор і жертва зустрічаються, а інші учасники групи повинні визначити емоційний стан обох персонажів. Це допомагає розвинути емпатію до кожної зі сторін і показує важливість адекватного реагування на кожен ролі в цій ситуації.

3. Розвиток моделей поведінки та соціальних цінностей у агресорів

Ведучий розповідає, як можна допомогти дітям, які схильні до агресії, змінити своє ставлення до насильства і навчити їх здоровим моделям поведінки. Одним із важливих аспектів є формування соціальних цінностей, таких як взаємоповага, толерантність, співчуття. Він звертає увагу на необхідність розвивати у дітей навички конструктивної комунікації та вирішення конфліктів без застосування сили.

Вправа «Сильні слова»

Ведучий пропонує педагогам створити список конструктивних фраз, які можуть замінити агресивні висловлювання у конфліктних ситуаціях. Наприклад, замість «ти мене дратуєш» можна сказати «мені неприємно, коли ти це робиш». Педагоги повинні обговорити, як ці фрази можуть бути застосовані на практиці в роботі з дітьми, які схильні до агресії.

3. Рефлексія та підсумок

Ведучий пропонує учасникам поділитись своїми враженнями від заняття, обговорити, які стратегії і підходи їм здалися найбільш корисними і як вони планують застосувати ці знання у своїй роботі. Педагоги повинні подумати, як можна працювати з колегами, які можуть мати схильність до агресивної поведінки, і яким чином вони можуть створити більш підтримуючий і безпечний середовище для дітей у своєму колективі.

Інтерактивне завдання «Мої кроки»

Кожен педагог записує по одному конкретному кроку, який він може зробити, щоб змінити своє ставлення до агресії в колективі та допомогти агресорам змінити свою поведінку. Педагоги обговорюють свої кроки в малих групах, а потім разом підсумовують результат.

Заняття завершується підсумковими словами ведучого про важливість відповідальності педагогів у створенні безпечного і підтримуючого середовища для всіх учасників освітнього процесу. Він акцентує увагу на тому, що правильне ставлення до агресії і жертв булінгу може стати запорукою успішної роботи в навчально-реабілітаційному центрі і полегшити процес реабілітації дітей, постраждалих від насильства.

Заняття 8

Тема. «Родина – наш союзник: як залучити батьків до профілактики булінгу»

Мета: навчити педагогів ефективним методам залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми для попередження булінгу. Педагоги повинні розуміти, як важливо співпрацювати з родинами, створюючи спільний фронт для боротьби з насильством у школі, а також навчити батьків правильно реагувати на випадки булінгу та активно брати участь у підтримці дитини в складних ситуаціях. Заняття також націлене на те, щоб фахівці мали конкретні стратегії для організації просвітницьких заходів для батьків та розвитку позитивних моделей взаємодії між школою і родинами.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття починається з короткого знайомства учасників та визначення мети. Ведучий акцентує увагу на тому, що профілактика булінгу є важливою частиною виховного процесу, і без активної участі батьків неможливо досягти значущих результатів. Педагоги повинні зрозуміти важливість співпраці з родинами для створення безпечного і підтримуючого середовища для дітей, а також здобути практичні навички для організації цієї роботи. Ведучий запитує учасників, як вони зазвичай взаємодіють з батьками щодо профілактики булінгу і отримує відгуки. Це дозволяє визначити рівень знань і досвіду педагогів щодо роботи з родинами і створює основу для подальших обговорень.

2. Основна частина

1. Залучення батьків до профілактичної роботи з дітьми

Ведучий розповідає, чому так важливо залучати батьків до роботи з дітьми в контексті попередження булінгу. Батьки є першими вихователями і можуть здійснювати значний вплив на розвиток соціальних навичок своїх дітей, в тому числі допомагати їм розуміти, що таке булінг і чому його потрібно уникати. Педагоги повинні дбати про те, щоб батьки не тільки усвідомлювали проблему, але й могли бути активними учасниками процесу профілактики.

Вправа «Психологічний портрет родини»

Учасники поділяються на малі групи та отримують завдання створити уявний «портрет родини», яка стикається з проблемою булінгу. Це може бути родина, де один із батьків не проявляє достатньо уваги до поведінки дитини, або родина, де діти переживають стрес через проблеми вдома. Педагоги

повинні обговорити, як в такій ситуації можна залучити батьків до профілактичної роботи, щоб вони зрозуміли важливість свого внеску.

2. Методи виховної роботи з родинами для попередження булінгу

Ведучий розглядає різні методи виховної роботи з родинами, які допомагають запобігти булінгу. Одним з важливих аспектів є навчання батьків базовим комунікаційним технікам, щоб вони могли ефективно взаємодіяти з дітьми і виховувати у них толерантність, взаємоповагу та соціальні навички. Крім того, батьки повинні розуміти важливість створення підтримуючого середовища вдома, де дитина відчуватиме безпеку і любов.

Вправа «Родина на першому місці»

Педагоги працюють у групах, щоб визначити, які методи виховної роботи вони можуть застосувати, аби підвищити обізнаність батьків щодо проблеми булінгу. Учасники обирають три методи роботи з родинами, які вони вважають найбільш ефективними, і створюють план заходів для залучення батьків. Це можуть бути індивідуальні консультації, групові заняття або участь батьків у проведенні спільних тренінгів.

3. Організація просвітницьких заходів для батьків

Ведучий наголошує на тому, що важливо не тільки організувати взаємодію з батьками, але й проводити для них просвітницькі заходи, щоб вони могли зрозуміти сутність булінгу, його наслідки і як правильно реагувати на такі ситуації. Важливо, щоб батьки були поінформовані, а також мали чітке уявлення про свою роль у попередженні насильства серед дітей.

Вправа «Крок за кроком»

Педагоги розробляють план організації просвітницьких заходів для батьків. Вони можуть включати в себе семінари, лекції, тренінги або навіть соціальні кампанії. Кожен педагог створює міні-презентацію одного із запропонованих заходів, де він презентує ідеї, як можна ефективно залучити батьків до роботи над профілактикою булінгу. Учасники обговорюють свої плани, дають поради та рекомендації.

3. Рефлексія та підсумок

Під час рефлексії ведучий запитує педагогів, що нового вони дізналися для себе під час заняття і як вони можуть застосувати отримані знання у своїй роботі. Учасники мають можливість поділитися своїми враженнями, висловити думки про те, які стратегії для роботи з батьками їм здаються найбільш ефективними.

Вправа «Мої наступні кроки»

Кожен педагог записує три конкретні кроки, які він планує здійснити в найближчий час для залучення батьків до профілактики булінгу в своєму класі або групі. Після цього вони обговорюють ці кроки в групах, визначаючи, які з них можна втілити найближчим часом.

Заняття завершується підсумковими словами ведучого, який наголошує на важливості співпраці з батьками для досягнення успіху в боротьбі з булінгом. Він також акцентує увагу на тому, що батьки повинні стати надійними союзниками в процесі виховання толерантності та взаємоповаги серед дітей.

Заняття 9

Тема. «Оцінюємо і коригуємо: як перевіряти ефективність заходів з попередження булінгу»

Мета: навчити педагогів методам моніторингу і оцінки ефективності програм попередження булінгу в навчально-реабілітаційному центрі. Зокрема, акцент буде зроблений на аналізі результатів впроваджених заходів, виявленні змін у поведінці дітей та необхідності внесення коректив для покращення ефективності програм. Педагоги повинні отримати знання про те, як правильно оцінювати результативність таких програм, як використовувати отримані дані для корекції поведінки дітей та як вдосконалювати стратегії попередження булінгу на основі результатів оцінки.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається із знайомства учасників з темою. Ведучий пояснює важливість моніторингу та оцінки ефективності програм, підкреслюючи, що без регулярного оцінювання результатів неможливо визначити, чи працює програма, чи необхідно внести зміни. Далі проводиться загальна дискусія, на якій педагоги можуть поділитися своїм досвідом роботи в контексті попередження булінгу та обговорити, як вони оцінюють ефективність вже реалізованих заходів. Протягом організаційної частини, ведучий надає інформацію про основні методи моніторингу та оцінки ефективності, такі як анкетування, спостереження, інтерв'ювання, аналіз звітів і документації. Учасники розглядають важливість зворотного зв'язку від дітей, батьків та інших педагогів для коректної оцінки.

2. Основна частина

1. Методи моніторингу ефективності програм попередження булінгу

Учасники знайомляться з різними методами оцінки ефективності програм. Ведучий розповідає про кілька основних способів:

Спостереження: педагог має вміння помічати зміни в поведінці дітей, зокрема у відносинах між однокласниками. Спостереження може бути формальним і неформальним, та повинно бути систематичним.

Анкетування та опитування: через регулярні анкети можна отримати зворотний зв'язок від дітей та батьків про те, чи спостерігаються зміни в класному середовищі.

Інтерв'ю з учасниками освітнього процесу: дозволяє отримати більш глибоке розуміння того, як змінилася поведінка учнів і чи є у них проблеми, пов'язані з булінгом.

Вправа «Погляд ззовні»

Учасники діляться на пари і отримують завдання: один педагог має виступати як спостерігач, інший – як учасник. Спостерігач спостерігає за взаємодією учасника в певних ситуаціях (наприклад, при проведенні групових вправ або під час взаємодії з дітьми). Після цього педагоги обговорюють, які зміни вони помітили у поведінці один одного, а також у відносинах між учнями. Це дозволяє глибоко розуміти, як важливо спостерігати за розвитком ситуації.

2. Оцінка результатів і впливу на зміни в поведінці дітей

Ведучий продовжує обговорення технік оцінки ефективності та наголошує на тому, як важливо оцінювати результат не лише через кількість інцидентів булінгу, але й через зміни в поведінці дітей, їх соціальних навичках і здатності розв'язувати конфлікти мирним шляхом.

Вправа «Аналіз кейсів»

Учасникам пропонуються різні кейси, в яких описуються конкретні ситуації булінгу у навчально-реабілітаційному центрі. Вони мають оцінити, як ситуація змінилася після впровадження програм попередження булінгу, що включає аналіз змін у поведінці дітей та відгуки від батьків і колег. Педагоги повинні визначити, наскільки ефективними були заходи, і які конкретні зміни вони помітили у поведінці дітей.

3. Внесення коректив у програми для забезпечення їх ефективності

Після оцінки результатів необхідно вносити корективи для досягнення більш високих результатів. Ведучий розповідає, як зібрані дані можуть допомогти виявити слабкі місця в програмах попередження булінгу, а також у якій формі треба їх коригувати. Педагоги мають навчитися аналізувати і адаптувати програми відповідно до реальних потреб учнів.

Вправа «Коригуємо план»

Учасники обговорюють, як змінюються їхні стратегії після отримання зворотного зв'язку від дітей та батьків. Вони працюють у групах і складають список коректив, які вони можуть внести у свої програми для досягнення кращих результатів. Після цього педагоги презентують свої ідеї та отримують рекомендації від колег.

3. Рефлексія та підсумок

У рефлексивній частині заняття педагоги обговорюють, як вони можуть використовувати отримані знання на практиці. Ведучий запитує учасників, які методи моніторингу та оцінки ефективності їм здаються найбільш корисними для роботи з дітьми в їхньому контексті.

Вправа «Плани на майбутнє»

Педагоги записують три конкретні кроки, які вони планують зробити для оцінки ефективності програм попередження булінгу у своїй роботі. Вони визначають, як і коли вони будуть застосовувати методи моніторингу та оцінки результатів, а також як будуть вносити необхідні корективи в програму.

Заняття завершується підсумками ведучого, який підкреслює важливість постійного моніторингу та внесення змін у програми, що дозволяє максимально ефективно протидіяти булінгу та створювати безпечне середовище для дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Заняття 10

Тема. «Разом ми сила: як об'єднати громаду у боротьбі з булінгом»

Мета: навчити педагогів стратегій і методів залучення громадських організацій, місцевих установ і ширшої громади до боротьби з булінгом у навчально-реабілітаційному центрі. Особливу увагу буде приділено проведенню інформаційно-просвітницьких кампаній і заходів, а також розробці спільних програм з іншими навчальними і соціальними установами для профілактики булінгу щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку.

Педагоги повинні отримати практичні інструменти для залучення громади до попередження булінгу і формування безпечного середовища для дітей.

Хід заняття

1. Організаційна частина

Заняття розпочинається вступом, в якому педагогам пояснюється важливість співпраці з місцевими громадами і соціальними інститутами у боротьбі з булінгом. Ведучий акцентує увагу на тому, що боротьба з булінгом не може бути обмежена лише межами навчального закладу – це має бути спільна праця педагогів, батьків, організацій і місцевої влади. Далі педагоги знайомляться з основними принципами і методами співпраці з громадськими організаціями та іншими установами. Заняття починається невеликою дискусією, під час якої учасники обговорюють, чому важливо включати громаду в боротьбу з булінгом і які переваги це дає для розвитку навчального середовища.

2. Основна частина

1. Включення громадських організацій і місцевих установ у попередження булінгу

Ведучий пояснює, як можна залучати різні громадські організації, установи соціального захисту, місцеву владу до боротьби з булінгом. Педагоги дізнаються про важливість створення мережі партнерств для забезпечення максимальної підтримки дітей, які стали жертвами булінгу, та для формування толерантного середовища в суспільстві. Ведучий надає приклади успішних ініціатив, де громадські організації співпрацюють з навчальними закладами для профілактики насильства серед дітей.

Вправа «Карта партнерств»

Учасники отримують завдання створити карту потенційних партнерів, яких вони могли б залучити до боротьби з булінгом. Вони визначають місцеві організації, установи, органи влади, які можуть стати партнерами у цій справі. Після цього учасники обговорюють, як найкраще налагодити співпрацю з кожним партнером.

2. Проведення кампаній і заходів для підвищення обізнаності про булінг серед громадськості

Заняття продовжується розглядом різноманітних заходів, які можна організувати для підвищення обізнаності громадськості про проблему булінгу. Педагоги дізнаються, як організувати інформаційно-просвітницькі кампанії в межах громади, а також заходи, які сприяють формуванню нетерпимості до насильства. Ведучий наводить приклади успішних акцій, де громадськість активно долучалася до профілактики булінгу через поширення інформації, лекції, тренінги, флешмоби тощо.

Вправа «Презентація кампанії»

Учасники обговорюють і планують проведення кампанії для підвищення обізнаності про булінг у їхньому навчальному закладі та місцевій громаді. Вони створюють презентацію своєї кампанії, визначають цільову аудиторію, методи досягнення цілей, а також ресурси, які можуть бути залучені.

3. Розробка спільних програм з іншими навчальними та соціальними установами для боротьби з булінгом

Педагоги знайомляться з принципами створення спільних програм для боротьби з булінгом. Ведучий наголошує, що ці програми повинні включати різні аспекти: профілактику булінгу, психологічну підтримку постраждалих дітей, навчання соціальних навичок, допомогу агресорам тощо. Педагоги дізнаються, як можна інтегрувати ці програми у повсякденну діяльність школи і співпрацювати з іншими навчальними та соціальними установами, щоб забезпечити ефективне вирішення проблеми булінгу.

Вправа «Мережа підтримки»

Учасники працюють у групах і розробляють спільну програму з іншими організаціями для боротьби з булінгом. Вони визначають цілі програми, співпрацюючі організації, етапи реалізації і критерії оцінки ефективності. Кожна група презентує свою програму і отримує зворотний зв'язок від колег.

3. Рефлексія та підсумок.

Ведучий запитує учасників, які ідеї з заняття вони можуть реалізувати у своїй практиці. Педагоги обговорюють, як вони можуть залучити громаду до профілактики булінгу, які акції можуть бути найбільш ефективними в їхньому навчальному закладі та громаді.

Вправа «Кроки до змін»

Учасники записують три основні кроки, які вони готові зробити для залучення громади до боротьби з булінгом. Після цього кожен педагог має поділитися своїми планами з іншими учасниками, обговорити можливі труднощі та способи їх подолання.

Заняття завершується коротким підсумком, в якому ведучий підкреслює важливість спільних зусиль у боротьбі з булінгом і наголошує на тому, що участь громади є необхідною складовою успіху. Всі учасники отримують рекомендації по покращенню роботи з громадськістю і партнерськими організаціями.

Дякуємо за участь в програмі!